

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

UNITATEA ȘI INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ ÎN GÎNDIREA REVOLUȚIONARILOR ROMÂNI DIN SECOLUL TRECUT

VICTOR V. GRECU

INTERFERENȚE POLITICE ROMÂNNO-SÎRBE LA CONFLUENȚA DINTRE TRADIȚIE ȘI MODERNITATE (1790—1848)

MIODRAG MILIN

DOMENIUL LUI MATEI BASARAB

IOLANDA MICU, RADU LUNGU

EPOCA LUI MATEI BASARAB, RĂSCRUCE A VECHII CULTURI ROMÂNNEȘTI

RĂZVAN THEODORESCU

SURSE GERMANE DESPRE MISIUNEA CHASTELAIN

IOAN CHIPER

CRONICA VIETȚII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ

ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

REVISTA REVISTELOR

DE ISTORIE

INDEX ALFABETIC

12

TOMUL 35

1982

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (redactor responsabil adjunct); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, POMPILIU TEODOR (membri).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM
Departamentul Export-import presă, D.C. BOX 136—137 Telex
11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1.

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 35, Nr. 12
decembrie 1982

S U M A R

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- VICTOR V. GRECU, Unitatea și independența națională în gândirea revoluționarilor români din secolul trecut 1277
- MIODRAG MILIN, Interferențe politice româno-sirbe la confluența dintre tradiție și modernitate (1790—1848) 1298
- IOLANDA MICU, RADU LUNGU, Domeniul lui Matei Basarab 1313
- RĂZVAN THEODORESCU, Epoca lui Matei Basarab, răscruce a vechii culturi românești 1330

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- Surse germane despre misiunea Chastelain în România (*Ioan Chiper*) 1339

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- Sesiunea științifică „350 de ani de la urcarea lui Matei Basarab pe tronul Țării Românești” (*Iolanda Micu*); Prioritate românească pe plan mondial (Date privind istoria arhitecturii) (*Radu Haret*); O „metodă” de lucru reprobabilă (*Nicolae Stoicescu*); Reuniunea biroului Comisiei internaționale de istoriografie (*Lucian Boia*); Cronica 1352

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- GHEORGHE I. IONIȚĂ, *Istoria Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România (1934—1947), Curs universitar*, București, 1982, 225 p. (*Mihai Opreșcu*) 1357
- ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale (1878—1898)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, 175 p. (*Paul Cernovodeanu*) 1359
- EMIL DIACONESCU, DUMITRU MATEI, *Alexandru cel Bun (1400—1432)*, Edit. militară, București, 1979, 144 p. (*Mircea Soreanu*) 1360
- ITALO BRIANO, *Storia delle ferrovie in Italia*, Cavallotti editori, Milano, 1977, vol. I—III, 288+295+191 p. (*Dumitru P. Ionescu*) 1362

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- * * * „Dix-huitième siècle”, Paris, nr. 13 (1981), 588 p.; nr. 14 (1982), 543 p. (*Nicolae Liu*) 1368

- INDEX ALFABETIC (*Gelu Apostol*) 1372

REVISTA DE ISTORIE

TOME 35, n°. 12
décembre 1982

S O M M A I R E

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- VICTOR V. GRECU, L'unité et l'indépendance nationale dans la pensée des révolutionnaires roumains du siècle passé 1277
- MIODRAG MILIN, Interférences politiques roumano-serbe au confluent de la tradition et de la modernité (1790-1848) 1298
- IOLANDA MICU, RADU LUNGU, Le domaine de Matthieu Basarab 1313
- RĂZVAN THEODORESCU, L'époque de Matthieu Basarab, moment crucial de l'ancienne civilisation roumaine 1330

MÉMOIRES, CORRESPONDANCES, NOTES

- Sources allemandes sur la mission de Chastelain en Roumanie (*Ioon Chiper*) 1339

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La session scientifique „350 ans depuis l'avènement de Matthieu Basarab au trône de Valachie (*Iolanda Micu*) ; Priorité roumaine sur le plan mondial (Données concernant l'histoire de l'architecture) (*Radu Haret*) : Une „méthode” de travail réprobable (*Nicolae Stoicescu*) ; Séance du bureau de la Commission internationale d'historiographie (*Lucian Boia*) ; Chronique 1352

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- GHEORGHE I. IONIȚĂ, *Istoria Partidului Comunist, a miscării revoluționare și democratice din România (1934-1947). Curs universitar* (L'histoire du Parti Communiste, du mouvement révolutionnaire et démocratique de Roumanie (1934-1947), Cours universitaire), Bucarest, 1982, 225 p. (*Mihai Opreșescu*) 1357
- ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale (1878-1898)* (Le Danube, la Mer Noire et les Puissances Centrales (1878-1898), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1982, 175 p. (*Paul Cernovodeanu*) 1359
- EMIL DIACONESCU, DUMITRU MATEI, *Alexandru cel Bun (1400-1432)* (Alexandre le Bon (1400-1432), Editions militaires, București, 1979, 144 p. (*Mircea Soareanu*) 1360
- ITALO BRIANO, *Storia delle ferrovie in Italia*, Cavallotti editori, Milano, 1977, vol. I-III, 288+295+191 p. (*Dumitru P. Ionescu*) 1362

LA REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- * * * „Dix-huitième siècle”, Paris, no. 13 (1981) 588 p., no. 14 (1982), 543 p. (*Nicolae Liu*) 1368
- INDEX ALPHABÉTIQUE (*Gelu Apostol*) 1372

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

UNITATEA ȘI INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ ÎN GÎNDIREA REVOLUȚIONARILOR ROMÂNI DIN SECOLUL TRECUT

DE

VICTOR V. GRECU

În gindirea social-politică a revoluționarilor din secolul trecut, idealurile unirii tuturor românilor într-un singur stat și al independenței naționale depline, strîns legate de cel al emancipării sociale, alcătuiesc o unitate indestructibilă.

Examinarea modului cum se înfățișează aceste deziderate în gîndirea și preocupările reprezentanților generației revoluționare, precum și a celorlalți scriitori și oameni de cultură din secolul trecut, ca reflectare a convingerilor și năzuințelor maselor populare, demonstrează că acestea au fost apreciate și promovate întotdeauna în unitatea și interdependența lor. Imperativul unirii, în conștiința și lupta poporului, este întotdeauna legat de cel al libertății sociale și al independenței naționale depline, alcătuiind o unitate și condiționindu-se reciproc. Ele reprezentau temeiurile fundamentale fără de care națiunea nu își putea asigura emanciparea, nu se putea dezvolta liber pe făgașul destinului istoric.

Reprezentînd o constantă a gîndirii și acțiunii forțelor înaintate ale poporului, încă din epoca etnogenezei și în tot cursul evoluției sale, idealurile unității și independenței naționale — preluate ca o sacră moștenire din gîndirea secolelor anterioare, cînd erau „visarea iubită a voievozilor noștri cei viteji, a tuturor bărbașilor noștri cei mari cari întrupară în sine individualitatea și cugetarea poporului”¹, așa cum recunoștea Bălcescu, vorbind de „apostolii românismului”² —, au cunoscut o formulare lapidară în secolul al XIX-lea. Din stadiul de aspirații ale conștiinței teoretice a epocii, ele devin acum obiecte inseparabile ale luptei revoluționare, revendicări programatice care au dinamizat spiritele și au însuflețit lupta poporului în toate marile frămîntări ce au caracterizat acest secol, în perspectiva împlinirii lor. Situate la temelia existenței

¹ N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea a 2-a. Ediție critică adnotată, cu o introducere de G. Zane, București, 1940, p. 105.

² *Ibidem*, p. 125.

noastre naționale, ele au constituit țelurile primordiale ale tuturor luptelor de neatîrnare și emancipare națională, de integrare la nivel european în rîndul celorlalte națiuni civilizate ale Europei. Prin atare optică, concepțiile respective își mărgesc semnificația, sporind în dimensiuni și cîștigînd în perspectivă. Vorbînd despre unitatea și preponderența acestor idealuri, tovarășul Nicolae Ceaușescu constata tocmai faptul că ele „... s-au impus, în special începînd din secolul trecut, ca o problemă la ordinea zilei, ca o necesitate imperioasă ridicată de însăși dezvoltarea societății, ca o condiție indispensabilă de care depindea înscrierea poporului român pe orbita progresului, alături de țările avansate ale Europei”³. În viziunea respectivă, unitatea acestor idealuri a dominat gîndirea și preocupările tuturor personalităților reprezentative ale vieții politice și culturale, exponenți fideli ai năzuințelor și luptei maselor populare pentru unirea tuturor românilor într-o singură țară independentă, liberă.

În secolul al XIX-lea, legătura dintre idealul unității politice, al independenței naționale și al emancipării sociale era deplin cristalizată în conștiința poporului, generînd toate ideile, convingerile și acțiunile legate de înfăptuirea lor.

Încă de la începutul secolului, cînd nu primiseră specifice formulări declarative, revendicative, aceste deziderate sînt prezente virtual în conștiința și eforturile epocii, în unitatea lor organică, degajîndu-se ca realități ale raționamentelor exprimate, ca finalități ce conturează fronturile luptelor pentru dreptate socială și libertate națională.

Fără să formuleze programatic revendicarea unirii Moldovei cu Țara Românească într-un singur stat, însuflețit de conștiința unității, Tudor Vladimirescu reia, în scrisoarea trimisă boierilor aflați la Brașov, așa cum îi scrisese și vornicului Nicolae Văcărescu, apelul său fierbinte la unire: „De aceea, cu toată plecăciunea, vă rog să vă uniți spre a lucra împreună pentru binele obșteșc”⁴. El proclamă principiul solidarității naționale în lupta comună, țelul unificării politice relevîndu-se cu limpezime din cuvintele celui care vorbea în numele a „tot norodul Țării Românești”⁵, chemîndu-l la luptă pentru libertate socială și neatîrnare⁶. Adresîndu-se guvernului țării, la 5 aprilie 1821, Tudor scria mitropolitului și marelui vistier Al. Filipescu-Vulpe la București: „Mai cu deadins trebuința urmează să aveți corespondențe cu dumnealor boierii moldoveni, ca unii ce sîntem de un neam, de o lege (subl.n.) și sub aceeași stăpînire și ocrotiți de aceeași putere. Așadar urmează să știm cele ce se fac acolo și să le vestim ce este aici, ca, fiind la un gînd și într-un glas cu Moldova (subl.n.), să putem cîștiga deopotrivă dreptățile acestor prințipaturi, ajutorîndu-ne unii pe alții”⁷. În concepția eroului, ca de altfel în întreaga ideologie a vremii, idealurile respective reprezentau premise

³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul făuririi societății socialiste*, vol. 3. Edit. politică, București, 1969, p. 709.

⁴ V. A. Urechia, *Istoria românilor. Revoluția lui Tudor Vladimirescu*. București, 1901, p. 42.

⁵ Emil Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu. Pagini de revoltă*, București, 1936, p. 47; 56-57.

⁶ P. P. Panaitescu, *Problema unității politice a Țărilor Române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*. Edit. Academiei R.P.R., București, 1960, p. 89.

⁷ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, Edit. Academiei R.P.R., București, 1959, p. 33; Emil Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu, glose, fapte și documente noi*, București, 1927, p. 103.

și condiții ale dezrobirii sociale, misiune care, în interdependența în care acestea erau gândite, li se circumscria întotdeauna, ele avînd menirea să statornicească, totodată, dreptățile și libertățile sociale dinlăuntru. Pe temeiul lor, Tudor îndeamnă poporul la luptă pentru înfăptuirea acestui țel vital, căruia îi acordă un rol decisiv : „spre zdrobirea și încetarea ver-căruia jaf și nedreptate ce ați cercat pînă acum din pricina oblăduito-rilor domni ce au stătut, carii, întru desăvirșită nemilostovire aflîndu-să, au aplecat oricite chipuri de mijloace s-au indeletnicit și v-au supt sin-gele, aducîndu-vă într-această mare dărăpănare și proastă stare în care vă aflați”⁸. Revoluția lui Tudor Vladimirescu a constituit astfel un nou și semnificativ prilej de manifestare a sentimentului de unitate națio-nală, de solidaritate a românilor de pretutîndeni, concretizate edificator în largul ecou pe care l-a avut printre românii din Transilvania, care nutreau speranța și așteptau ca „crăiuțul Tudor” sau „Todorăș” să vină și „să facă și aicea dreptate”⁹.

Eforturile consacrate slujirii acestor aspirații sint ilustrate grăitor, în aceeași vreme, de ideile și faptele „celui dintii învățător de ideal națio-nal”, cum l-a numit Iorga în 1916, colaborator apropiat al revoluției lui Tudor, Gheorghe Lazăr, din opera patriotică a căruia, așa după cum elogia Petrache Poenaru în discursul său de recepție și A.T. Laurian mai tirziu, „răsări deșteptarea conștiinței naționale între români, răsări însuși românismul”¹⁰. Dorința fierbinte a împlinirii năzuințelor seculare ale maselor a inspirat tonul patetic al lui Lazăr, în discursul din 1819, rostît cu prilejul înscăunării mitropolitului Dionisie Lupu în Țara Româ-nească, și elanul îndemnelui său ca, pornind de la „dreptul ce avem în stăpinirea pămîntului strămoșesc” să se curme „jugul robiei” pentru că însăși „fărîna strămoșească cu cuvînt pretenderisește acum mîntuire căzuților săi strănepoți”¹¹. Conștiința unității și a necesității unirii for-țelor în lupta pentru libertate și independență însuflețesc și vibrantul apel, adresat contemporanilor de către Heliade Rădulescu, în prefața gramaticii sale : „... împărătească sfînta unire în brațele ei cele ostenite și dreptatea însoțească toate pasurile și săvirșirile românilor, ca să fie ei toți frați și toți să se bucure de drepturile pămîntului lor celui blagos-lovit ! fie ! fie ! fie !”¹². Aceste idealuri dobîndesc expresia unor convingeri mobilizatoare în *Disertația* doctorului Vasilie Pop, în care autorul relevă însemnătatea și rolul unificator al limbii pentru existența și autonomia națională, unitatea națională reflectîndu-se nemijlocit în limba unitară a poporului, căci „numai acolo încetează o nație, unde înceată limba care o unește”¹³.

⁸ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I, Edit. Academiei R.P.R., București, 1959. p. 385.

⁹ *Documente privind istoria României, colecția Hurmuzachi, serie nouă, vol. III, Soli-daritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, cd. îngrijită de A. Oțetea, Edit. Acad. R.S.R., București, 1967, p. 175—177; A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revo-luția din 1821*, București, 1971. p. 279.

¹⁰ „Analele Societății Academice Române”, IV. p. 110; Dan Bcrindei, *Societatea Aca-demică Romîină 1867—1878*, în „Studii”, 19. 1966, nr. 6, p. 1087.

¹¹ „Curierul românesc”, XI. 1839, p. 266; Gh. Bogdan Duică, *Gheorghe Lazăr*. București, 1924. p. 138—139, anexa XIII; Gh. Pirnuță, *Gheorghe Lazăr*, Edit. științifică, București, 1973, p. 178—179, anexa 6.

¹² I. Heliade Rădulescu, *Gramatica rumânească*, Sibiu. 1828, p. 8.

¹³ Vasile Pop, *Disertație despre tipografiile românești din Transilvania și învecinatele Țări de la începutul lor pînă în prezent*, București, 1917.

În acest fel, la începutul secolului trecut, legătura dintre idealul unității politice și cel al independenței naționale era deplin cristalizată în conștiința poporului, generind toate ideile și acțiunile legate de împlinirea lor. Alături de libertatea socială, ele reprezentau acum aspirații general-naționale constituind obiectivele fundamentale ale luptei maselor populare și conducătorilor acestora. Medicul Pavel Vasici atesta această realitate de adincă semnificație, arătând convingător, într-un articol, că dorințele românilor sînt „unirea și libertatea tuturor”¹⁴.

În perioada premergătoare revoluției de la 1848 convingerile și eforturile privind necesitatea unirii politice, statale a tuturor românilor și dobîndirii independenței depline, limitate pe plan politic de împrejurările istorice, cu atît mai ostile în Transilvania, fortifică conștiințele și strădaniile celor mai înaintate personalități ale generației revoluționare. Ele se concretizează prin toate opiniile și principiile exprimate, stimulînd toate întreprinderile și acțiunile de ordin cultural, patriotic și politic.

Acum se produce fenomenul de osmoză ideatică, atît de fecund prin consecințele sale binefăcătoare în toate domeniile, generatorul atîtor mari idei și împliniri, prin stabilirea învățaților transilvăneni în Principate¹⁵. Început încă înainte de Lazăr, acest exod care a dinamizat atît de mult conștiințele și energiile naționale, a impulsionat și a influențat radical mișcarea națională, orientînd-o mai categoric pe drumul acțiunilor deschise, revoluționare. Aproape toți cititori sau colaboratori și sprijinitori de școli, de ziare, de societăți literare și cultural-patriotice, ei se vor situa în primele rînduri ale luptei naționale de emancipare, pentru unitate și independență. Așa cum o dovedesc convingător faptele, activitatea învățaților transilvăneni a influențat profund atît evoluția mișcării de idei cît și acțiunile și luptele revoluționare, cărora le-a adăugat noi sensuri, le-a conferit noi perspective și le-a îmbogățit rațiunile, inoculîndu-le definitiv patriotismul și finalitatea național-politică. Preocupările și activitatea transilvănenilor atrag, fără întîrziere, atenția agenților străini, iar constatările și concluziile acestora sînt mai mult decît edificatoare, vorbind cu prisosință despre rolul covîrșitor pe care l-au îndeplinit acești misionari ai românismului în Principate. Emigrantul polon de la București, Woronicz, informa că „Ardelenii care vin aici ca profesori și ca negustori sînt cei mai vajnici propagatori ai ideii de unitate națională”. Constatînd că „ideea unirii ocupă toate capetele”, el preciza că „ardelenii vin în Țara Românească, unde înrîurirea lor e foarte mare, grație culturii lor ceva mai alese și spiritului lor mai activ”¹⁶. În termeni asemănători, agentul francez Felix Colson își exprima concluzia că „Ardealul arde de dorința unirii”¹⁷. Propagatori neobosiți și pasionați ai dacoromânis-

¹⁴ Biblioteca Academiei R. S. România, mss. rom. 1003, f. 19.

¹⁵ Vezi: Șt. Mețes, *Emigrările românești din Transilvania în secolele XIII—XX* ed. a II-a, revăzută și adăugită, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 71—470; Gh. Pirnuță, *Învățători și profesori în revoluția de la 1848*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1976.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ion Cîmpineanu privind unitatea Națională a românilor*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, III, 1926, p. 70.

¹⁷ F. Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1839.

mului, ei subordonează idealurilor unității și independenței toate strădaniile lor; ele inspiră toate inițiativele și faptele patriotice ale acestora. Aron Florian redactează, împreună cu G. Hill, primul cotidian al poporului român¹⁸, al cărui nume sugestiv „România”, vorbește de la sine despre țelurile urmărite, așa după cum recunoaște însăși redacția, ilustrând și întărind cele afirmate mai sus: „Numele său e o dovadă de dubul ce o însuflețește și nădejdea care o pironeste”¹⁹.

Unitatea indestructibilă a celor două idealuri este însă lapidar formulată, în această perioadă, atât în titlul cit și în cuprinsul declarației partidei naționale muntene: *Act de unire și independență*, redactat la 1/13 noiembrie 1838. Emanatie a mișcării conduse de Ion Cîmpineanu, în acest *Act* se prevedea „a reda o patrie liberă și independentă”, stăruiindu-se în acest scop: „asupra împreunării cei neapărate a populațiilor române sub un singur schiptru”, pentru că „pe un loc împărțit ca al lor și așa răsipiți cum sînt le va fi peste puțină românilor a se împotrivi dă sineși puternicilor imperiuri care îi încungioară”²⁰. Așa cum s-a mai accentuat, prin acest însemnat document „grupul parlamentar în frunte cu Ion Cîmpineanu cere nu numai unirea cu Moldova, ci și unirea cea mare cu Transilvania și independența țării”²¹.

Dezideratele unirii și independenței naționale depline, în legătura indisolubilă în care apar în tot cursul secolului al XIX-lea²², își găsesc o puternică și constantă reflectare în preocupările societăților cultural-patriotice întemeiate acum, dominind și însuflețind programele și eforturile acestora²³. Ca rezultat al apelului partidei naționale muntene, ia ființă, în august 1839, în capitala Franței, „Societatea pentru învățătura poporului român”, urmărind aceleași țeluri, iar în anul următor, la Iași, societatea cu caracter revoluționar, „Fiii coloniei lui Traian”, ai cărei membri se angajau prin jurământ să își „sacrifice toată viața... pentru unirea fraților noștri români, pentru dezvoltarea libertății lor și pentru unitatea patriei”²⁴. În cadrul societății „Frăția”, întemeiată în 1843, în care rol conducător aveau N. Bălcescu, I. Ghica și Chr. Tell, se discuta „posibilitatea înfăptuirii unei țări democratice, independente, unind Țările Române într-un singur trup”²⁵. Și atunci cînd țelurile politice nu

¹⁸ V. Netea, „România” — primul cotidian al poporului român, în „Studii”, 19, 1966, nr. 1, p. 47—58; Victor V. Grecu, *Studii de istorie a lingvisticii românești*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 13—34.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ion Cîmpineanu pentru unitatea națională a românilor*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, III, 1926, p. 87—88; C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională (1834—1849)*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1967, p. 216—219, anexa 4.

²¹ P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice...*, p. 91.

²² D. Maziliu, *Independența și unitatea națională — concept și acțiune la români*, în „Anale de istorie”, XXVI, 1980, nr. 6, p. 42.

²³ Vezi: V. Netea, V. Curticăpeanu, *Contribuția societăților cultural-patriotice românești la realizarea unității naționale*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, XVI, 1968, nr. 2—3, p. 154—175.

²⁴ Gh. Platon, *Contributions à la connaissance des mouvements sociaux et politiques antérieurs à l'année révolutionnaire 1848 en Moldavie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1965, nr. 5, p. 943—962.

²⁵ P. Constantinescu-Iași, *100 de ani de la moartea lui N. Bălcescu* în vol. *Studii și referate despre N. Bălcescu*, vol. I, Edit. Acad., R.P.R., București, 1953, p. 13.

erau date pe față, „soarelele literare” despre care Bălcescu îi scria la Iași lui I. Ghica, în 11 ianuarie 1844 și la care participau „vreo 20 tineri”, printre care el însuși pe: „Tell, Voinescu, 2 Golești, 2 Bălcești, Boliac, Laurian, prof. de filosofie, Eliad, Bălășescu, Urianu, Negulici, Anagnosti, Predescu, Filitiș, Bolintineanu și alții”, vizau în fapt aceleași finalități, aceleași năzuințe naționale, a căror realizare era anticipată și pregătită în toate domeniile. Între acestea, cel al unificării limbii, ca factor constitutiv al unității naționale și premisă a unificării politice, reprezenta un domeniu predilect al „celor mai multe dezbateri”. Scopul acestora — arată Bălcescu în continuare — era „o apropiere între deosibiți autori și deosibitele sisteme și căutăm să venim la unul, după care să scrim toți”²⁶, în concepția lor unitatea limbii fiind integrată organic în lupta pentru unirea politică, statală²⁷.

În preajma revoluției de la 1848, idealurile unirii, independenței naționale și dezrobirii sociale deveniseră revendicări politice general românești, care erau gândite și se contopeau în conceptul mai larg de emancipare națională, reprezentând principalele ei modalități de realizare și manifestare. Ele erau vehiculate și emanau de pretutindeni, materializându-se prin declarații și apeluri înflăcărâte în presă, dezbateri avântate în cadrul societăților cultural-patriotice, propuneri, proiecte, memorii menite să contribuie la înfăptuirea lor. Către mijlocul secolului al XIX-lea, „mișcarea de emancipare a poporului român înaintase, așadar, prin acțiuni revoluționare comune, pe drumul unității și independenței statale”²⁸.

Fruntașii generației revoluționare, dând glas voinței și năzuințelor poporului, au situat la loc de frunte în sfera preocupărilor lor, aspirațiile unității statale și independenței naționale, în corelația care le caracterizează, promovîndu-le prin lucrările, declarațiile, convingerile și faptele lor și examinînd cu intuiție și clarviziune istorică semnificațiile lor complexe în procesul propășirii națiunii române. Întruchipînd aceste aspirații, cel care va fi vestitorul independenței, Mihail Kogălniceanu, își consacră cu devotament patriotic, ca și Aron Florian, eforturile sale înfăptuirii lor. La 1843, el își subordonează cursul său slujirii acestor năzuințe patriotice, exprimîndu-și „... nădejdea măgulitoare că prin prelecțiile mele voi putea deștepta în d. voastră un duh de unire mai de aproape între toate ramurile neamului românesc și un interes mai viu pentru nație și patrie”²⁹. Finalitatea preconizată avea în vedere, în concepția autorului, întreaga comunitate etnolingvistică românească, înglobînd toate provinciile locuite de români, conștiința unității naționale și a temeiurilor acesteia fiind limpede conturată și exprimată: „Eu privesc ca patrie a mea toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istorie națională, istoria Moldovei ..., a Valahiei și a fraților din Transilvania ..., cu care sintem

²⁶ N. Bălcescu, *Opere. IV. Corespondență*, ediție critică de G. Zane, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 45.

²⁷ Victor V. Grecu, *Unitatea politică și unitatea limbii în Transilvania în secolul trecut*, în „Ziridava”, (Arad), VII, 1977, p. 97—117.

²⁸ C. Bodea, *Ideea de unitate și continuitate în conștiința poporului român*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.R.”, XIV, 1968, nr. 2—3, p. 143.

²⁹ M. Kogălniceanu, *Opere*, tom. I, București, p. 652—655.

frați de cruce, și de sînge, și de limbă, și de legi”³⁰. Continuînd apelurile vibrante ale lui I. Heliade Rădulescu și M. Kogălniceanu. George Bariț, în gîndirea și preocupările căruia conștiința națională românească dobîndește una dintre cele mai realiste și clarvăzătoare sinteze, întreprindea, cu adîncă chibzuință, o extrem de valoroasă operă de educație patriotică și politico-națională, de dezvoltare a conștiinței unității naționale prin gazetele sale. La 1844, el dezvăluia cu maturitate, pe un ton mobilizator, în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, rolul și semnificațiile acestor deziderate: „Din contră, u n i r e a și unimea națională sînt bunuri mari, importante și însuflețitoare, care nu cer mai mult decît voința tare de a fi și a rămînea un singur popor . . ., toți naționali, toți frați, vorbitori ai unei limbe păstrate de străbuni și de veacuri, toți fii ai unui popor păzitor de legile morale, suferitor al străinului pînă unde suferă independența națională”³¹.

Idealurile respective continuau să fie promovate și sprijinite, cu ardoare și în proporții sporite, de societățile culturale. În 1845 ia ființă, la București, conform procesului verbal redactat în 14 februarie de Nicolae Bălcescu, „Asociația literară a României”, cuprinzînd membri din toate provinciile românești, și avînd cite un comitet în Moldova și în Transilvania³². În satele unor preocupări lingvistice și literare, societatea urmărea pregătirea condițiilor necesare în vederea realizării obiectivelor politice, așa cum relata Grigore S. Grădișteanu, trimis în Transilvania pentru a lua legătura cu fruntașii principalelor centre de acolo în acest scop: „era vorba ca sub pretext d-a se face o gramatică românească și un dicționar să se adune românii din toate provinciile, cînd la București, cînd la Iași, cînd la Brașov și aiurea, și cu mijlocul acesta să se consulte pentru o acțiune generală din partea tuturor românilor, dacă evenimentele ar cere-o”³³. Principiul conlucrării, al conjugării eforturilor, era, așadar, demult și temeinic înrădăcinat în conștiința acestei generații, iar aplicarea lui o realitate, ca expresie a aceluiași puternic sentiment al unității și solidarității naționale, a convingerii unanime și statornice privind necesitatea unei acțiuni unitare în lupta comună pentru unitate și independență națională.

Cea dintîi afirmare plenară a relației unității și independenței naționale, ca revendicări revoluționare, apare în vremea revoluției de la 1848, acestea fiind considerate pirghiile hotărîtoare ale emancipării naționale și sociale. Acum se definesc poziția și rolul celor doi termeni în cadrul relației pe care o alcătuiesc, precum și în raport cu celelalte aspirații ale maselor. Idealurile unității și independenței naționale, în legătura lor organică, cunosc prima formulare programatică în programul revoluționarilor moldoveni refugiați la Brașov: *Prințipiile noastre pentru reformarea patriei*, din 12/24 mai 1848, care, la punctul 6, prevedea: „Unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat neatîrnat românesc”³⁴.

³⁰ M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Edit. politică, București, 1971, p. 108.

³¹ G. Bariț, *Naționalitate*, în „Foaițe pentru minte, inimă și literatură”, VII, 1844, nr. 51, p. 399.

³² *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, tom. I, București, 1902, p. 45.

³³ Gr. Zossima, *Biografii politice ale oamenilor mișcării naționale din Muntenia la 1848, de . . .*, București, 1884, p. 59, nota 2.

³⁴ *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, Direcția generală a arhivelor statului, 1968, p. 60.

Direct sau indirect formulate, ori circumscrise celorlalte deziderate cu care au fost gândite împreună, aceste revendicări au inspirat, fiind prezente conceptual, și se degajă din toate programele revoluției, care le-a urmărit deopotrivă, cu aceeași acuitate și consecvență și cu un egal interes, încît nu poate fi admisă ideea că revoluția de la 1848, în primul rînd „a pus accentul pe independență” . . . „și numai în al doilea rînd pe Unie”³⁵ și cu atît mai puțin teza că „un program de unitate politică „este greu de susținut în anii de pregătire a revoluției”³⁶. Acestea au constituit misiuni primordiale ale revoluției, patetic proclamate și febril susținute, dar care, în urma înfringerii acesteia, au rămas neînfăptuite. În anii premergători revoluției, G. Bariț constata, așa cum consemnaseră și alți conducători mai înainte, că unirea devenise mobilul central, care însuflețea lupta maselor pentru libertate socială și națională : „U n i r e a n a ț i o n a l ă este frumoasa deviză ce răsună din toate părțile și deșteaptă duhurile cu putere multă”³⁷, aceasta reprezentînd pentru românii din Transilvania, deopotrivă cu limba, „un puternic magnet”. În această perspectivă sînt cel puțin ciudate mirarea și surprinderea unor istorici de origină maghiară din Occident care incriminează caracterul „exacerbat naționalist” al acțiunii românilor din Transilvania în revoluția de la 1848, deși aceiași istorici recunosc lipsa de drepturi politice și statutul dezavantajos la care erau supuși, ca și existența celor două principate românești vecine Transilvaniei, și care numai datorită vicisitudinilor istoriei, nu reușiseră încă să-și înfăptuiască unitatea lor națională. Ziarul „Pruncul român” lansa în vremea evenimentelor un înflăcărat apel : „Uniți-vă cu noi . . . înălțați stindardul libertății și dobîndiți-vă sfintele drepturi. Să ne dăm mina ca niște frați și să ne ajutăm unii pe alții. Uniți, vom fi tari; uniți vom sta împotriva oricărui vrăjmaș al libertății noastre”³⁸. În îndemnul la realizarea celor două idealuri, tonul ziarului „Konstituționalul”, înființat la 8 iulie 1848 de C. Vișoreanu, este și mai imperativ : „toate țările locuite de români trebuie să se numească indeobște România și să formeze un stat, pentru că toate sînt patria românilor și pentru că toți patrioții români, locuitori pe dinsele, formează națiunea românească care să fie una și nedespărțită”. Alăturîndu-se chemărilor acestor gazete, G. Bariț respinge cu indignare, în „Gazeta” sa, uniunea cu Ungaria, votată de dieta din Cluj și Pesta și, accentuînd unitatea de aspirații, el arată pe un ton avertizator că „soarta națiunii române se va hotărî la București și Iași și nu la Cluj sau la Buda”³⁹. Propagînd intens crezul unificării politice a tuturor românilor, el proclamă, în numărul următor, că : „Libertatea și independența națională este deviza noastră”⁴⁰. Întors din misiunea din Banat și Ungaria, Alecu Russo aducea cu el și dezvăluia lui Bălcescu la Focșani aceleași convingeri și năzuințe, vorbindu-i de „marea Românie, liberă și independentă de a doua zi”⁴¹.

³⁵ P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice...*, p. 88.

³⁶ Cf. și C. Bodea, *Ideea de unitate și continuitate...*, p. 144.

³⁷ G. Bariț, *op. cit.*, p. 399.

³⁸ * * *, *Către frații noștri din Moldova*, în „Pruncul român”, I, 1848, nr. 1, 12/24 iunie, p. 1.

³⁹ „Gazeta de Transilvania”, XI, 1848, nr. 43, 17 mai, p. 1.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 44.

⁴¹ Alecu Russo, *Scrieri*, p. 308 ; citat la : C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834-1849*, Edit. Acad. R. S. R., București, 1969.

Spiritul și voința de unitate și libertate națională, politică nu s-au manifestat nicicând mai categoric și mai matur decât în revendicarea plenară a poporului adunat pe Cîmpia Libertății, în 3/15 mai : „Noi vrem să ne unim cu Țara”. Rezultă din mărturiile vremii că destinul istoric al unirii și independenței naționale era bine conturat în conștiința poporului; acestea reprezentau imperatiile, care au fost deopotrivă preconizate și în revoluție și care nu vor înceta să însuflețească eroismul maselor pînă la împlinirea lor deplină. Surprinde faptul că mai există unele aprecieri eronate în lucrări apărute peste hotare care consideră că în septembrie 1848 revoluția română din Transilvania s-a aflat în lagărul contrarevoluției europene.

Aceste năzuințe trainice înregistrează prin revoluție o sporire a forței lor mobilizatoare și a adeziunii în sinul maselor, amplificînd speranțele și lupta acestora. În 1849, după o scurtă ședere în Transilvania, Ion Ionescu de la Brad relatează, în urma contactului cu localnicii, că „Ideea de a se uni toți românii am găsit-o foarte răspîdită chiar între popor; el în ridicarea vămilor dintre Banat, Ardeal și Principate vede foloasele materiale ale unirii”⁴². După ce, în prefața gramaticii sale din 1828, îndemnase profetic conaționali la unire, pentru a se bucura de binefacerile dreptății și libertății, Ion Heliade Rădulescu, într-o scrisoare trimisă din Paris revoluționarilor români de la Brussa, în 1849, arăta pe un ton mobilizator că unirea și independența națională deveniseră o fierbinte „dorință patriotică” : „Nu e român, fraților, care să nu arză în sufletul său a se realiza odată o Românie tare și unită. Această dorință patriotică nu e o crimă, ca s-o ascunză un român, ci un cuget, o credință”⁴³. Deci nu numai că nu a fost situată pe un plan secund, ci, așa cum au gîndit-o frunții generației revoluționare și cum se reflecta și se degaja din conștiința maselor, unirea reprezenta „sinteza însăși a revoluției, condiția emancipării națiunii române, reazem al poporului în lupta pentru țelurile nobile ale dreptății sociale, progresului și civilizației”⁴⁴. Alături de libertatea socială, dezideratul unirii și independenței au reprezentat revendicările fundamentale comune⁴⁵, principalii factori de unitate a revoluției în cele trei țări române.

Raportul dintre cele două idealuri naționale se definește acum tot mai limpede, stabilindu-se valențele și semnificațiile unirii în domeniu social și politic. Pe plan social, unirea trebuia să asigure dreptatea și libertatea socială, după cum o argumenta Kogălniceanu : „Unirea este atît de necesarie, încît fără de dînsa nu ne este cu putință a dezlega nici chiar chestiile sociale, la soluția cărora sintem îndatorați”⁴⁶, iar pe plan politic — libertatea și independența națională. Se generaliza, așadar, convingerea că unirea constituia temeiul și chezașia dobîndirii indepen-

⁴² Vezi : C. Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1960, p. 126.

⁴³ I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848. Noi scrisori către V. Alecsandri*, Comentate de Olimpiu Boitoș, vol. III, Craiova, 1940, p. 64.

⁴⁴ I. Popescu-Puțuri, *Lupta poporului pentru unitate, independență și suveranitate în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu*, în „Anale de istorie”, XXIV, 1978, nr. 5, p. 8.

⁴⁵ M. Mușat, Gh. Zaharia, *De la Dacia lui Burebista la Marea Unire din 1918*, în „Anale de istorie”, XXIV, 1978, nr. 5, p. 31.

⁴⁶ M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Edit. politică, București, 1967, p. 220.

dentei, mijlocul realizării ei, așa cum o va evidenția magistral Nicolae Bălcescu.

Relația idealurilor unității statale și independenței naționale cunoaște o concretizare cuprinzătoare la Nicolae Bălcescu, care examinează și apreciază pe coordonate multiple semnificația lor complexă și multi-laterală. Cu clarviziunea și intuiția istorică proprie, care l-au marcat în rindurile contemporanilor, Bălcescu a dat acestui raport o interpretare completă, relevându-i toate dimensiunile, îmbogățindu-i semnificațiile și întregindu-l printr-o concepție avansată și unitară privind realizarea țelurilor respective. Revoluționarul patriot a exprimat cu claritate legătura indisolubilă dintre cele două deziderate, arătând că unitatea politică, statală era calea care trebuia să ducă la independență. Această credință era „scrisă în fundul inimii fiecărui român: mintuirea de orice domnire străină prin unitate națională!”⁴⁷. În conexiunea dialectică în care se desfășoară cele două idealuri, în concepția autorului: „Unitatea este chezașia independenței noastre naționale”⁴⁸. Ignorarea acestor imperative istorice de prim ordin, arăta Bălcescu, a generat neajunsurile revoluției, ce au dus la înfringerea ei. Atribuind unei noi revoluții misiunea înfăptuirii lor, el consfințește sarcinile revoluției viitoare, care „va cere unitatea și libertatea națională”. Deși realizarea fiecăruia din aceste deziderate urma să fie rodul cîte unei revoluții, Bălcescu, avînd conștiința interdependenței lor, întrevede și posibilitatea împlinirii acestora prin aceeași revoluție: „... s-ar putea deci întîmpla ca revoluția pentru unitatea națională să se prezinte în același timp ca o revoluție pentru independență”⁴⁹. În viziunea sa, interconexiunea celor două idealuri este, astfel, cu desăvîrșire definită: „Dacă naționalitatea este sufletul unui popor, dacă, cîtă vreme el păstrează acest semn caracteristic al individualității sale, acest spirit de viață, el este investit cu dreptul neprescriptibil de a trăi liber, unitatea națională este chezașuirea libertății lui, este trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară și să amortească, ci din contră să poată crește și a se dezvolta”⁵⁰. De aceea, în istoria sa consacrată lui Mihai Viteazul, vorbind despre perspectiva realizării lor, Bălcescu considera cu încredere neclintită că unitatea națională odată înfăptuită, „independența absolută ar fi urmat fără îndoială”⁵¹. Pe temeiul acestor considerente, Alexandru Odobescu, relevînd consecvența și devotamentul patriotic al lui Bălcescu în slujirea și promovarea acestor țeluri, aprecia istoria acestuia, *Românii sub Mihai Voievod Viteazul*, ca fiind „pătrunsă de lupta patriotică a poporului român pentru unitate și independență, împotriva dominației otomane”⁵². Constituind o doctrină temeinic înche-gată, ideile și principiile lui Bălcescu cu privire la realizarea acestor deziderate, vor influența gîndirea și acțiunea patriotică a generației revoluționare, atît din țară cît și din emigrație.

⁴⁷ N. Bălcescu, *Opere*. Ediție critică adnotată, cu o introducere de G. Zane, tomul I, partea a 2-a, București, 1940, p. 127.

⁴⁸ N. Bălcescu, *Opere*, I, (2), p. 105.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 253.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 105.

⁵¹ N. Bălcescu, *Opere*, II, p. 289.

⁵² „Analele Societății Academice Române”, an X, 1877, sec. I, p. 98.

Înăbușirea revoluției nu a putut stăvili însă entuziasmul și hotărîrea maselor și a conducătorilor acestora în lupta pentru triumful idealurilor de unitate și independență națională. Cu clarificările și întregirile aduse prin revoluție, lupta își va deplasa pentru un timp centrul, fiind continuată cu intensitate sporită de către emigranții români aflați la Paris, ca urmare a împrejurărilor politice interne de după revoluție. Însușindu-și opiniile lui Bălcescu, care dominau în mișcare, ei au făcut din idealurile respective postulatele fundamentale ale luptei emigrației române, urzind programe și planuri pentru o nouă revoluție, desfășurată cu forțe proprii sau printr-o solidarizare la nivel european, în vederea realizării lor. Legătura celor două idealuri a înregistrat în gândirea și activitatea revoluționarilor exilați cea mai limpede și mai categorică expresie, întreaga mișcare a emigrației fiind pusă în slujba împlinirii acestora. Despre această realitate îi relatează C.A. Rosetti, la 2 decembrie 1850, lui Barbu Știrbei, accentuând că lupta exilaților urmărea „să nu mai fie moldoveni, transilvăneni etc., ci o singură națiune de români liberi și egali, fără protectori și suzerani”⁵³. De asemenea, în scrisoarea către C.A. Rosetti din 2 14 iulie 1850, Cezar Bolliac arăta că discuțiile și preocupările fervente ale revoluționarilor exilați, cu privire la căile și mijloacele ce trebuiau adoptate, erau subordonate aceluiași scop: „unirea românilor într-un singur stat independent, întru cele din lăuntru și întru cele din afară”⁵⁴.

Unitatea indestructibilă a acestor deziderate, în perspectiva realizării lor, caracterizează întreaga mișcare a emigrației române, însuflețind atât convingerile și eforturile presei, cât și ale societăților culturale înființate în acești ani în străinătate. Exprimarea cea mai avansată a unității obiectivelor ce stimulau elanul și lupta revoluționarilor exilați se întâlnește în revista „Republica Română”, al cărei prim număr, redactat de C.A. Rosetti, apare în noiembrie 1850 la Paris. În articolul program, scris de I.C. Brătianu, se arăta că „Republica Română” va milita pentru ca „românul să aibă o patrie independentă și liberă; o patrie cu zece milioane de români, care să aibă toți aceleași drepturi și aceleași datorii, o parte întregă și deopotrivă la suveranitatea națională”⁵⁵. În anul următor, la propunerea lui G. Crețeanu, în ședința din 14 26 februarie 1851, la care, pe lângă revoluționarii exilați, participaseră și tineri studenți, se întemeiază societatea „Junimea română”. Societatea, printre membri căreia se numărau și Al. Odobescu, Demetriu Berindei, Nicolae Zătreanu, Dimitrie Florescu, Al. Sihleanu etc., se angaja în lupta pentru „unirea și independența României constituită democraticește”⁵⁶. În luna mai membrii societății hotărâsc editarea unei reviste purtând același nume: „Junimea română”, din care au apărut două numere în mai și în iunie⁵⁷. Preluând programul „României viitoare”, formulat de Bălcescu,

⁵³ C. A. Rosetti, *Scrisori din junețe și esiliu*, II, București, 1885, p. 176–177.

⁵⁴ Cf. C. Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1960, p. 141.

⁵⁵ Cf. V. Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Edit. Albatros, București, 1980, p. 162.

⁵⁶ Al. Odobescu, *Junimea română din Paris pe la 1852*, în *Opere complete*, Edit. II. Chendi și E. Carcalechi, vol. II, București, 1908, p. 243.

⁵⁷ Biblioteca Academiei R.S.R., foi volante, nr. 1077.

„Junimea română” chema pe toți „împrejurul stindardului pe care e scrisă Unirea românilor” și proclama, în articolul program scris de G. Crețeanu⁵⁸, cel mai activ dintre membrii societății⁵⁹, ca al doilea principiu al revistei: „unirea și independența tuturor românilor”⁶⁰ (s.n.), prin care unitatea indestructibilă a celor două idealuri, în accepțiunea lor deplină, și-a primit consacrară definitivă.

Unitatea și independența națională, a căror legătură indisolubilă a dobândit validarea supremă prin revoluție, vor fi susținute și apreciate și în continuare drept condiții hotărâtoare ale existenței naționale, prin prisma rolului lor decisiv în procesul emancipării sociale și naționale. Însemnătatea acestora sporește deosebit de mult, ele reprezentând în gândirea vremii veritabile mijloace de salvare națională. Ūrmind pilda istoricului moldovean, Alexandru Papiu Ilarian își consacra istoria sa împlinirii acestor țeluri. Ea era menită, la 1852, să cimenteze convingerea că „scăparea noastră este numai în unire, naționalitate . . . , independența națiunii”; numai cu un asemenea rezultat își considera autorul „súdoarea remunerată”⁶¹. Ele vor cunoaște o exprimare superlativă în celebrul „Memorand”, înaintat domnitorului Cuza cu prilejul Unirii, pe care îl îndeamnă să împlinească „planul celui mai mare domn și român ce a avut vreodată Dacia lui Traian”⁶², planul unirii și independenței statale a tuturor românilor.

În febra luptelor pentru Unirea Principatelor, relația acestor idealuri își îmbogățește semnificațiile prin noi valențe, devenind un crez național exprimat din toate colțurile cuprinsului etnic. Dacă revoluția de la 1848 le-a ridicat la rangul de revendicări primordiale, dezvăluind însemnătatea lor vitală pentru viitorul națiunii, realizarea Unirii le-a consacrat ca obiective inseparabile ale luptei pentru făurirea statului național român modern, unitar și independent, pentru emanciparea națională.

Cadrul și perspectiva semnificației unității acestor idealuri se lărgesc deosebit de mult acum prin raportarea lor la noua epocă istorică și confruntarea cu înnoirile și aspirațiile acesteia, care alimentau și amplificau năzuințele anterioare de dezvoltare pe baze moderne, de emancipare în sens modern, de integrare la nivel european în ritmul evoluției istorice a celorlalte popoare înaintate. Unirea a asimilat celelalte idealuri, cimentându-le într-o triadă indestructibilă, așezată la temelia întregii opere de emancipare națională și progres social. Ca aspirație națională, deopotrivă cu acestea, Unirea reprezenta liantul prin acțiunea căruia cele două planuri, social și politic, fuzionau în frontul aceluiași lupte generale și comune pentru emancipare. Contopindu-se cu celelalte idealuri, ea devine acum centrul tuturor acțiunilor, pivotul întregului efort

⁵⁸ Cf. C. Bodea, *Din activitatea revoluționară a „Junimei române” de la Paris între 1831 și 1853*, în „Studii”, XIV, 1961, nr. 5, p. 1170.

⁵⁹ Cf. I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, Ediție Olimpu Boitoș, vol. III, Craiova, 1940, p. 31, 156, 164.

⁶⁰ N. Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *Publicațiile periodice românești*, tom. I, București, 1913, p. 354 – 357.

⁶¹ Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară. Schițe* vol. III, Sibiu, 1943, p. 157.

⁶² „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, București, vol. I, 1882, p. 146.

amplu și unanim de progres social, simbolul însuși al emancipării, calea către perspectivele civilizației moderne. După adevărul axiomatice exprimat de Bălcescu, Unirii i se atribuiau marile misiuni și imperative istorice. Situînd-o la baza tuturor acestora, revoluționarii vremii vedeau în Unire singura cale pentru făurirea unui stat național puternic, capabil să își dobîndească independența și suveranitatea, să înfăptuiască libertatea și dreptatea socială și să își asigure, prin acestea, cîmp nelimitat aspirațiilor de propășire pe făgașul vieții moderne, într-un nou cadru istoric. Ca o continuare a ideilor lui Papiu-Ilarian, Alexandru Ioan Cuza arăta că unirea „este ținta de mîntuire a națiunii române” (subl.n.), la care părinții noștri au căutat a ajunge și la care sper că vom ajunge”⁶³. În optica respectivă, el considera unirea „drumul spre împlinirile necesitate de țară”⁶⁴. În contextul aceleiași viziuni, Christian Tell afirmă că unitatea constituia „nu numai o dorință ci și o necesitate” întrucît numai prin mijlocirea ei puteau fi realizate „drepturile cele sacre ale românilor”, a căror dobîndire revoluționarul patriot o socotea „fiind țelul cel mai sfînt al vieții mele”⁶⁵.

Unirea a realizat o masivă mobilizare a energiilor maselor, care, așa cum va remarca Kogălniceanu, s-au arătat la înălțimea rolului și misiunilor lor istorice, actul de la 1859 fiind o strălucită încununare a voinței și eforturilor acestora. Condiția și stimulentele participării avîntate a maselor la înfăptuirea Unirii a fost tocmai contopirea, identificarea acesteia cu idealul social, cu perspectiva și credința satisfacerii revendicărilor sociale multisekulare. Nutrind această convingere, privind antrenarea poporului, Vasile Alecsandri considera că „lupta pentru înscăunarea unui așezămînt cu dreptate poate să asigure împlinirea marilor idei de libertate și unitate națională, de dezvoltare în neatințare”⁶⁶.

Interconexiunea dintre unire și independența națională, cu întregirile de optică specifice momentului istoric, domină și animă opiniile, inițiativele și acțiunile vremii, în nestăvilitul elan revoluționar, patriotic, care a însoțit toate frămîntările uriașului efort național premergător Unirii. „Unirea înfăptuită în 1859, a fost legată — de toate mințile luminate din acele vremuri — de dobîndirea independenței naționale”⁶⁷. Din perspectiva acestui deziderat, a cărui premisă era socotită, însemnătatea și necesitatea unirii sporesc deosebit de mult, „ocupă toate mințile”, cum constata un agent străin, iar forța ei mobilizatoare cunoștea contururile întregii națiuni, magnetizînd și activînd energiile naționale.

Unitatea celor două idealuri își desăvîrșește astfel fundamentarea, lărgindu-și orizontul și conținutul în raport cu cerințele evoluției istorice din acel timp. Receptivă la imperativele emancipării ca aspirație general națională, sprijinind și urmărind frățeste viitorul celor două țări surori, „Gazeta Transilvaniei” sublinia, în 1855, că „Principatelor li se cuvine și le trebuie înlăuntru o neatințare cu totul suverană, proprie, națională

⁶³ Marin Mihalache, *Cuza Vodă*, Edit. tineretului, București, 1967, p. 136.

⁶⁴ Al. I. Cuza, *Mesajul domnesc din 6 decembrie, 1859*.

⁶⁵ I. Anastasiu, *Generalul Christian Tell*, București, 1942, p. 15.

⁶⁶ V. Alecsandri, *Manifeste și amintiri politice*, în *Proză*, București, Edit. pentru literatură, 1967, p. 540, 551—553.

⁶⁷ D. Maziliu, *Independența națională. Gîndire și acțiune românească*. Edit. militară, București, 1978, p. 45.

a lor ... și să se unească într-un singur stat românesc”⁶⁸. Fără aceste temeuri solide și decisive, emanciparea nu putea fi posibilă și de aceea, la începutul anului 1856, dînd glas acestei convingeri pe care o cultiva cu chibzuință, „Gazeta”, reproducînd un articol dintr-un ziar străin, scotea în evidență tocmai, „dorința cea mai de pe urmă a tuturor valahilor și moldovenilor, a celor destul de deștepti ca să-și înțeleagă soarta lor, ca într-o unire să formeze un stat neatîrnat”⁶⁹ (subl. n.).

Ca și pînă acum, unitatea și independența națională, în interdependența lor, inspiră și inflăcărează cuvîntul avîntat al presei, care, așa cum o remarcă înșiși redactorii, continuă să fie propagatorul acestora, mobilizînd masele la acțiune pentru înfăptuirea lor. Proclamîndu-se „jurnalul Unirii”, „Steaua Dunării”, apărută la 1 octombrie 1855 sub redacția lui Kogălniceanu, se angaja să reprezinte „politica seculară a românilor, politica națională, care, spre onoarea publiciștilor noștri, se urmează și se sprijină de întreaga presă ... , politică care se rezumă în aceste cuvinte: *autonomia principatelor, unirea principatelor*”⁷⁰. Punîndu-se în slujba acestor țeluri, articolul program declară categoric mai departe că „Unirea principatelor este dorința vie și logică a mării majorității a românilor, iar „Steaua Dunării” este jurnalul unirii” (subl.n.). Deosebit de elocventă este reacția „Gazetei Transilvaniei”, care, prin abilitatea și tactul publicistic ale redactorului, șarjează vigilența cenzurii și informează despre apariția și programul ziarului, printr-o manieră indirectă, folosindu-se de un pasaj, aparent inofensiv — în care se arată despre noua publicație că „se declară pe sine a fi jurnalul Unirii Principatelor, care zice că ar fi politica seculară a românilor”⁷¹, dar prin care realiza în fapt o neasemuită înrîurire asupra cititorilor.

Relevarea acestor țeluri, cu sublinierea intercondiționării lor, era promovată și de periodicele ce apăreau în străinătate, în același limbaj mobilizator. „Opiniunea”, redactată la Paris de către V.A. Urechia în 7 14 mai 1857, semăna convingerea că „Unirea este sentinela cea mai tare și care singură va putea păzi pentru viitor depozitul încredințat de străbunii noștri: suveranitatea română”⁷².

După cum s-a arătat⁷³, în conștiința epocii conceptul unirii cuprindea în sfera sa și Transilvania, așa cum o atestă toate mărturiile vremii, aspirație unanimă ce se va menține, fiind mereu amplificată, în toate ținuturile locuite de români pînă la împlinirea ei. Realitatea este cu atît mai edificatoare, cu cît este relatată și provine din partea unor observatori străini. Un raport nesemnănat, din 16 februarie 1859, înregistra starea de spirit a românilor din Transilvania, care nutreau nădejdea că „... în scurt timp ... și Transilvania va face parte din Moldova și Valahia și că vor avea un principe propriu”⁷⁴. Către sfîrșitul aceluiași an, raportul

⁶⁸ „Gazeta Transilvaniei”, 1855, nr. 26 din 7 mai, p. 3.

⁶⁹ „Gazeta Transilvaniei”, 1856, nr. 5 din 19 ianuarie, p. 3.

⁷⁰ N. Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, I, București, 1913, p. 695—701.

⁷¹ „Gazeta Transilvaniei”, 1855, nr. 82 din 12 octombrie.

⁷² Cf. V. Netea, *op. cit.*, p. 179.

⁷³ Victor V. Grecu, *Ecouri ale Unirii Principatelor în Transilvania*, în „Lucrări științifice, Oradea, 1976, p. 99—121.

⁷⁴ M. Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848—1859*, București, 1929, p. 255—257.

colonelului Iankowsky din Sibiu către șeful suprem al poliției consemna agitația maselor, avînd ca mobil „unirea dacoromanismului, a tuturor românilor într-un singur stat”⁷⁵. Făurite și consacrate în vremea revoluției, aceste idealuri sînt acum generalizate, fiind însușite și revendicate de întregul popor, de românii de pretutindeni.

Satisfacerea idealurilor unificării politice și independenței naționale, devenite probleme de cadru european, este urmărită și pe cale diplomatică, prin eforturile neobosite și rodnice ale unor exponenți fideli ai voinței și năzuințelor maselor populare. În diverse acte oficiale și documente diplomatice este argumentată necesitatea înlăptuirii acestor deziderate naționale vitale, privite în aceeași interdependență care condiționa însuși triumful lor. Constantin Hurmuzaki și Ioan Maiorescu, în memoriul adresat marilor puteri în 1857, considerau unitatea realizării acestor țeluri ca o condiție de care depindea dezvoltarea viitoare a țării, accentuînd că „cea dintii și cea mai profundă dorință a Principatelor e ca să nu li se pună nici o piedică în dreptul lor de state suverane de a dispune libere despre viitoarea lor existență politică (subl.n.), schimbînd cea de pînă acum formă a acestei existențe și consolidîndu-se într-un singur stat. Aceasta e Unirea, sau, mai bine, reîmpreunarea Principatelor pentru că poporul acestor țări a fost odată și în privința existenței sale politice numai un singur individ”⁷⁶.

Revendicate și consacrate prin revoluție, unitatea indestructibilă a celor două aspirații naționale își va dovedi temeinicia și realismul prin marele act istoric al Unirii. Actul de la 24 Ianuarie a consfințit oficial sudura acestor idealuri, unirea, așa cum preconizau Bălcescu și Kogălniceanu și cum evenimentele Unirii au relevat convingător, fiind privită ca o premisă și un moment necesar în efortul eroic pentru cucerirea independenței naționale. Interacțiunea lor își găsește o confirmare exemplară în cugetul și fapta înțeleptului domnitor, care, sintetizînd învățămintele și imperativele istoriei, le așază ca piloni principali de susținere la temelia guvernării sale, făcînd din ele jaloanele fundamentale ale politicii și înlăptuirilor sale. Într-o confesiune de credință, cuprinsă în scrisoarea trimisă la 25 aprilie 1859 lui Vasile Alecsandri, ministru de externe al Moldovei aflat în misiune la Paris, Alexandru Ioan Cuza împărtășea acestuia, în cuvinte de un profund patriotism, principiile și țelurile care îi vor călăuzi domnia : „ca român simt nevoia să înalț țara mea în ochii națiunilor și în propria ei stimă; ca principe sînt convins de necesitatea de a acționa cu vigoare și hotărît să trag pentru *fericirea și independența poporului meu* (subl.n.), tot folosul posibil din evenimentele care se pregătesc”⁷⁷.

Documental în care legătura indisolubilă dintre unitatea și independența națională, privită prin prisma realizării lor, primește cea mai limpede, mai imperativă și mai mobilizatoare exprimare este, în această perioadă, „Memorandul”⁷⁸ adresat domnitorului Al. I. Cuza de către

⁷⁵ M. Popescu, *op. cit.*, p. 303—309.

⁷⁶ *Acte și documente relative la Istoria renașterii României*, vol. III, București, 1896, p. 203.

⁷⁷ R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931, p. 166.

⁷⁸ Intitulat : *Memorand despre raporturile românilor cu nemșii, cu slavii și cu unгурii, în timp de pace și în cazul unei revoluțiuni în răsăritul Europei, prezentat principelui Cuza în 1860*, în „Revista pentru istorie și geografie”, București, I, 1882, p. 133—146.

Alexandru Papiu Ilarian, viitorul său ministru de justiție în guvernul lui Kogălniceanu. Prin memoriul său, Papiu Ilarian îndemna pe domnitor să realizeze, prin mijloacele indicate, „idealul român”: „*unirea tuturor românilor într-un singur corp politic*”⁷⁹ (subl.n.) independent și suveran. Autorul oferă minuțioase și realiste sfaturi domnitorului cu privire la măsurile și politica ce avea să le promoveze pe plan intern și extern, pentru „*unirea Transilvaniei cu Principatele*”, care, nu numai că „*ar completa sistema statului român și ar pune și fundamentul vieții perpetue a României*” ci, totodată, „*ar împăca interesele politice ale Europei apusene*”⁸⁰ (subl. n.). Prin principiile vizionare vehiculate în acest memoriu — emanație a Unirii și grăitoare sinteză a dorințelor tuturor românilor, resuscitate de aceasta — Papiu Ilarian rămîne un precursor al desăvirșirii unității politice, statale⁸¹.

Realizată parțial, față de cum concepea poporul, unirea a continuat să rămînă un deziderat primordial și mai departe, după 1859 lupta pentru unitate și independență deplină desfășurindu-se cu și mai mare intensitate. Se puna acum imperios problema desăvirșirii ei, prin cuprinderea tuturor românilor într-un singur stat unitar și independent. Ca urmare a evenimentelor politice petrecute după 1859, între care, cel mai apăsător, încheierea dualismului austro-ungar, necesitatea desăvirșirii unirii e mai acut legată, în conștiința epocii, de cea a obținerii independenței, care, în viziunea maselor și a conducătorilor acestora, la rindul ei, inlesnea însăși deplina unificare politică statală și reformele sociale preconizate. Această stare de spirit este surprinsă de călătorul englez Charles Bonner, care constata la 1863 că pe românii transilvăneni „... nu-i atrage nimic spre apus, deoarece nădejtile lor sînt îndreptate spre răsărit și toți trăiesc în secret în așteptarea că odată, după unirea ramurilor răslețite, se vor transforma într-o mare și puternică națiune română”⁸². Și eroica epopee a independenței nu a făcut decît să confirme, în aceeași organică interacțiune, unitatea de simțire de voință și de acțiune a tuturor românilor, în dorința lor de a trăi uniți într-un stat independent și suveran.

Lupta pentru desăvirșirea unității statale și independență națională deplină cunoaște, după 1859 și pînă la cucerirea acesteia, un reviriment deosebit, iar cadrele ei cuprind acum pe toți românii. Nu mai avem de a face cu manifestări separate pornite din cite o țară sau provincie spre alta și consacrate țelurilor comune, ci cu acțiunea unitară, peste granițele politice, recunoscută și instituționalizată oficialmente, a românilor de pretutindeni, din toate teritoriile românești. Această luptă înfrățită se desfășoară pe toate planurile vieții economice, sociale, național-politice și culturale, cunoscînd o expresie, o concretizare grăitoare mai întîi în activitatea societăților cultural-patriotice.

⁷⁹ „Revista pentru istorie arheologie și filologie”, p. 142.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 142.

⁸¹ Victor V. Grecu, *Un precursor al desăvirșirii unității de stat a românilor: Al. Papiu Ilarian*, în „Apulum”, (Alba Iulia), VIII, 1971, p. 331—336.

⁸² Ch. Bonner, *Transilvania, its Products and its People*, London, 1865, p. 394, apud C. Bodea, *Ideea de unitate...*, p. 148.

Renăscută și extinsă la întreg spațiul național, activitatea societăților culturale și științifice întemeiate acum este deliberat și în întregime consacrată marilor imperative istorice. „Societățile culturale au constituit astfel adevărate cetăți de apărare și afirmare națională, sprijinitoare ale luptei pentru realizarea unității naționale depline”⁸³ și pentru obținerea independenței; ele „au contribuit la grăbirea procesului de desăvârșire a unității politice a tuturor românilor”⁸⁴.

Iau ființă acum numeroase societăți în toate provinciile românești, la București, Arad, Sibiu, Gherla, Satu Mare, Cernăuți etc., între care cea mai mare însemnătate au avut-o cele două societăți, legate prin geneză, „Astra” și îndeosebi Societatea Academică. Însușindu-și reciproc apelurile și programele lor, aceste societăți erau însuflețite de aceeași deviză: „Unitatea poporului român ... este legea supremă”⁸⁵, cum proclamase Asociația culturală arădană, unitate ce trebuia realizată în limbă, literatură, cultură etc. În memorabilul discurs rostit în 31 iulie/12 august 1867, cu prilejul inaugurării Societății Academice, Alexandru Roman, deputat în parlamentul din Budapesta, declara în cuvinte profetice, finalitatea unică a tuturor acestor strădanii: „Fie ca din unitatea limbii literare, pre calea cea pacinică a științelor, să rezulte unitatea noastră națională”⁸⁶ (subl.n.). Opera comună a acestor societăți, trebuia să fie, prin destinele premeditate de urzitorii lor, „piatra fundamentală a edificîului marelui la care aspirăm toți” (subl.n.), cum se spunea cu același prilej. Prin modul de organizare și activitatea lor, aceste societăți realizau o convergență creatoare a forțelor intelectuale și în mare parte și politice din toate provinciile românești care erau reprezentate în compoziția lor, structura acestora fiind o mărturie a unității spirituale și anticipind simbolic pe cea politică. În memoriul adresat Consiliului de Miniștri, la 12 martie 1866, C.A. Rosetti include între argumentele înființării Societății Academice adevărul — valabil întru totul și pentru celelalte societăți, — că aceasta preocupă, „nu numai pe românii din Principatele Unite, dară și pe cei din provinciile dependente de puteri străine”⁸⁷. După caracterizarea sobră a lui Delavrancea, la jubileul celor cincizeci de ani, Academia, ca și „Astra” și celelalte societăți în proporțiile corespunzătoare lor, a întruchipat „o jumătate de veac, imaginea virtuală a României”⁸⁸. De la crearea sa, Academia a fost, concomitent, un stegar al luptei pentru unitatea și independența națională deplină⁸⁹, obiective promovate fără excepție de toate celelalte societăți din acea vreme. Martor al începuturilor Academiei, octogenarul Iacob Negruzzi releva retrospectiv, la 14/27 mai 1919, acest adevăr: „Telul unirii poporului român într-un singur stat s-a dat pe față chiar de la început fără înconjur și fără temere, deși în momentul înființării ei, România se găsea încă sub suzeranitatea

⁸³ V. Netea, V. Curticăpeanu, *art. cit.*, p. 173.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 154.

⁸⁵ *Catalogul membrilor și statutelor Asociațiunii naționale în Arad pentru cultura și conservarea poporului român*, Arad, 1864.

⁸⁶ V. A. Urechia, *Actele și solemnitatea oficiale și neoficiale a inaugurării Societății literare române, Culese de...* București, 1867, p. 48.

⁸⁷ „Analele Societății Academiei Române”, tom. I, București, 1869, p. 1—2.

⁸⁸ „Analele Academiei Române”, tom. XXXIV, p. 40.

⁸⁹ V. Maciu și V. Netea, *Unitatea națională în preocuparea Academiei Române*, în „Studii” tom. 19, 1966, p. 1108.

Turciei, iar Transilvania fusese jertfită Ungariei chiar în acel an prin proclamarea dualismului austro-ungar”⁹⁰. Scopurile societăților culturale, urmărite pe alte direcții decât numai cele strict politice, erau, ca și înainte, aceleași; ele au constituit focare în care au fermentat și au fost călitate toate marile idei și planuri privind viitorul unitar și suveran al țării.

Presa rămâne consecventă în promovarea și sprijinirea tot mai însuflețitoare a acestor idealuri, înțelegând că unitatea forțelor e cerința cea mai imperioasă pentru obținerea independenței și făcând din acestea principalul front de acțiune. Cu atît mai sugestivă era atitudinea publicațiilor ce apăreau peste hotare, care înfruntă toate riscurile rigorilor oficiale, slujind cu un devotament neabătut și pilduitor năzuințelor scumpe ale națiunii. Replicînd la corespondența din Pesta cu titlul: „Românii din Ungaria și Cuza”, publicată în jurnalul vienez „Die Presse”, în care se cerea socoteală „Concordiei” pentru că „provoacă pe românii din Ungaria a lua parte vie din speranțele românilor din Principate”, redacția ziarului declară răspicat: „Dar, ne bucurăm cînd vedem înaintînd pe frații noștri . . . , ne bucurăm că frații noștrii de acolo au un domnitor ce-și iubește poporul, au un minister inteligent cu un bărbat luminat în frunte . . . Apoi cînd om zice noi că nu ne bucurăm de prosperarea genului nostru, crede-ne-ați? Ba, ați zice că sîntem lași”⁹¹. De altfel cît timp Alexandru Roman⁹² a fost în redacția „Concordiei”, România era considerată „pămîntul făgăduinței”⁹³ pentru toți românii.

Presa și-a făcut o îndatorire sacră din propagarea idealului desăvirșirii unirii de la 1859. Ea a alimentat și a întreținut fierbinte dorința unirii cu România, militînd fără preget pentru o apropiere și o legătură permanentă cu Principatele Unite, către care erau așintite toate privirile și nădejtile celor de dincoace de munți în perspectiva unirii cu frații lor. Ripostînd incriminărilor preopinenților și detractorilor, „Federațiunea” nu ezită a declara fățiș și energic aceste preocupări, încă de la început: „Am avut ocaziune a vi o spune de mai multe ori franc și fără de rezervă că, noi, spiritualmente, adevărat că gravităm către frații noștri, cu cari în privința aceasta am fost, sîntem și vom fi în cea mai strînsă legătură”⁹⁴; chiar prin „Coala de prenumerațiune” avertizînd că va urmări cu atențiune osebită toate mișcările politice naționale ale *fraților din România de peste Carpați*, ca să cunoaștem starea sănătății sau a morbului *părților trupului nostru național*”⁹⁵ (subl.n.). Credincioasă și asiduă în aceste preocupări, ca și celelalte periodice, în preajma războiului de independență, în ultimii ani ai existenței sale, ca un final eroic, „Federațiunea” își încurajează cititorii cu îndemnul entuziast că „în curînd are să sosească momentul suprem cînd fiii națiunii române, electrizați de dorul nestîns de a-și vedea patria salvată și națiunea fericită, vor pune

⁹⁰ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tom. XXXIV, p. 226.

⁹¹ „Concordia”, IV, 1864, nr. 48, 14 20 iunie, p. 189–190.

⁹² Gelu Neamțu, *Al. Roman militant pentru unitatea națională a românilor*, în „Anuarul Institutului de istorie națională și arheologie”, Cluj, XVI, 1973, p. 137–165.

⁹³ „Concordia”, I, 1861, nr. 17, p. 66.

⁹⁴ „Federațiunea”, I, 1868, nr. 23, p. 86.

⁹⁵ Arhiva istorică a Bibliotecii Filialei Cluj a Academiei R.S.R., dosar „Diverse”, mapa „Culturale”, fără număr.

umăr la umăr și . . . nu vor slăbi pînă nu vor întinde hora unirii pe pămîntul României”⁹⁶.

Înfăptuirea celor două idealuri inseparabile primește un nou impuls și se înviorază mult în pragul declanșării războiului, cînd această problemă devine obiectul preocupărilor și dezbaterilor febrile ale unor fruntași ai generației revoluționare și ai vieții politice din acest timp, stîrnind un viu interes în popor. Concludentă pentru atitudinea transilvănenilor este orientarea și reacția „Gazetei Transilvaniei”. Cu diplomația și abilitatea redacțională cunoscute, folosind aceeași cale indirectă, sub aparenta comentare și „dezmințire” a știrilor din „Pesti Naplo”, „Gazeta”, în fapt, informa și făcea cunoscut cititorilor despre ținerea unor conferințe la Alba Iulia pentru adoptarea tacticii românilor, la care au luat parte, între alții, tribunii Axente, Balint împreună cu Ioan Rațiu. Față de aceste relatări, ea nu pregetă să își afirme poziția sa, considerînd faptele respective deplin legitime: „ar fi lucru prea firesc ca și românii să se ocupe serios cu întrebarea, că ce e de făcut în asemenea împrejurări”⁹⁷ și accentuează, fără teamă, realitatea că, în împrejurările create, românii „sînt convinși că România trebuie să intre în acțiune dacă vrea să devină regat liber, care să cuprindă în sinul său pre toți românii”⁹⁸. Relevînd înriuririle luptelor pentru independență asupra românilor transilvăneni, „Gazeta” arată că izbucnirea războiului între sîrbi și turci, așa ca și pe celelalte națiuni subjugate, „pe românii din Transilvania i-a pus în mișcare, resuscitîndu-le speranțele relative la formarea unei Dacoromanie”⁹⁹.

Războiul neatîrnării a confirmat definitiv că impletirea celor două idealuri era de mult o realitate la nivel național, demonstrînd faptic că, pusă în acțiune, unitatea lor a dat cu prisosință rezultatele mult dorite. Luptînd pentru independență, românii luptau pentru unitate, cu convingerea profundă că numai suveranitatea deplină oferă condițiile prielnice și cadrul necesar pentru împlinirea visului unirii tuturor. Mărturiile vremii, fără excepție, arată că, la 1877, „românii din orice parte a teritoriului românesc luptau pentru independență și unirea tuturor fraților”¹⁰⁰ cum recunoștea maiorul Moise Grozea.

Conștiința unității naționale cunoaște acum apogeul manifestării ei, primind botezul focului. Desfășurarea războiului a oferit cea mai emoționantă mărturie a forței conștiinței unității naționale, a sentimentelor frățești care au generat cele mai nobile gesturi de solidaritate cu frații aflați pe cîmpul de bătaie. Ea este reflectată impecabil în apelul „Telegrafului român” din Sibiu, surprinzînd tocmai ecoul independenței printre transilvăneni: „S-ar putea acum, români, ca noi, cei mai de aproape ai lor, noi asupra cărora încă s-au răsfrint razele binefăcătoare ale victoriei lor, noi să rămînem nepăsători față cu aceia care vin a continua opera ce au început-o glorioșii lor strămoși?”¹⁰¹, apel la care răspunsul

⁹⁶ „Federațiunea”, VII, (1876) nr. 9, p. 341.

⁹⁷ Brașov, 5 iulie, în „Gazeta Transilvaniei”, XXXIX, 1876, nr. 48, p. 2.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 2.

⁹⁹ „Gazeta Transilvaniei”, XXXIX, 1876, nr. 48, p. 2.

¹⁰⁰ Sextil Pușcariu, *Douăzeci de scrisori ale lui Moise Grozea*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, IV, 1926–1927, p. 229–249.

¹⁰¹ „Telegraful Român”, 1877, nr. 47, 16/28 iunie, p. 3.

firese fusese dat deja, cu puțin înainte, de „Telegraful” din București, printr-un verdict născut din trupul națiunii: „Toți trebuie să facă sacrificii în aceste timpuri de restrîcște, pentru cã toți sîntem fii ai aceleiași mame, România”¹⁰². Într-o impresionantă unanimitate, românii de pretutîndeni au sprijinit cu voluntari și cu avutul lor purtarea războiului, eroismul celor rămași acasă contopindu-se cu al celor de pe front, cu convingerea neclintită cã independența era o victorie a tuturor românilor, ea simboliza însăși unitatea lor „Cauza ostașului român e o cauză generală română, victoria lui e a întregii națiuni” — scria atunci „Gazeta Transilvaniei”.

Conceptul unității inseparabile dintre dezideratele unirii și independenței naționale, îmbogățit în urma evenimentelor istorice petrecute, găsește o definire completă, avansată și clarvăzătoare, în timpul încheștărilor pentru cucerirea independenței, la vestitorul ei, M. Kogălniceanu. Adăugîndu-i o viziune internaționalistă, conturată încă la Bălcescu, Kogălniceanu dovedește o profundă înțelegere politică a problemei, pe care o integrează în contextul realităților istorice europene, într-o declarație de mare actualitate, ce sintetizează năzuințele tuturor românilor: „așadar, trebuie să dovedim cã, dacã voim să fim națiune liberă și independentă, nu este pentru ca să neliniștim pe vecinii noștri, nu este pentru ca să fim un popor de îngrijiri pentru dinșii; din contra, și încă mai mult decît pînă acum, să arătăm cã sîntem o națiune hotărîtă să ne ocupăm de noi, de națiunea noastră, să ne ocupăm de dezvoltarea ei, de dezvoltarea bunei stări morale și materiale, iar nici decum ca să îngrijim, ca să neliniștim pe cineva. Noi voim ca să fim bine cu toate puterile, și cu Rusia, și cu Austria, și chiar cu Turcia; și cu Turcia vom face legături nouă, (. . .), iar nu să rămînem în acele legături ca pînă astăzi, care nu mai au rațiunea lor de a fi. Mă rezum, d-lor: voim să fim independenți, pentru cã voim să trăim cu viața noastră proprie, pentru cã nu voim să mai pătîmim pentru greșelile altora, pentru cã voim ca la gurile Dunării de jos să fie un bulevard în contra rezbelului”¹⁰³.

Independența a însemnat o apoteoză a unității naționale, certitudinea perspectivei apropiate a desăvîșirii ei.

L'UNITÉ ET L'INDÉPENDANCE NATIONALE, DANS LA PENSÉE DES RÉVOLUTIONNAIRES ROUMAINS DU SIÈCLE PASSÉ

RÉSUMÉ

Par les témoignages et documents interprétés dans l'étude on souligne que les idéaux de l'union et de l'indépendance nationale pleine et entière ont été constamment présents dans la conscience et la lutte du peuple roumain, dans la pensée et l'activité des militants révolutionnaires du XIXe siècle, constituant une unité inséparable. Ceux-ci ont apprécié avec réalisme les rapports entre l'unité et l'indépendance, voyant dans l'union la base de la conquête de l'indépendance pleine et entière,

¹⁰² București, 7 mai, în „Telegraful”, 1877, nr. 1522, din 8 mai.

¹⁰³ Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, p. 317.

de l'émancipation sociale, condition primordiale du progrès général de la nation roumaine. Ces idéaux ont constitué le pivot autour duquel ont gravité tous les efforts des Roumains, toute leur lutte d'une impressionnante et éloquente unité. Pendant la résolution de 1848 l'unité et l'indépendance ont été considérées en tant que revendications d'une primordialité vitale, se situant à la base de toutes les actions et luttes qui suivront. La signification vitale de ces idéaux a engendré le dévouement patriotique exemplaire avec lequel ils ont été soutenus et poursuivis jusqu'à leur accomplissement en 1918. La lutte unitaire de toutes les forces patriotiques progressistes, des masses populaires a contribué de la sorte, comme le relevait le président Nicolae Ceaușescu „à la réalisation du rêve séculaire du peuple roumain de vivre à l'intérieur d'un Etat national indépendant et libre”.

INTERFERENȚE POLITICE ROMÂNNO-SÎRBE LA CONFLUENȚA DINTRE TRADIȚIE ȘI MODERNITATE (1790—1848)

MIODRAG MILIN

Circulația ideilor. Abordînd problematica interferențelor politice româno-sirbe în procesul conturării conștiinței de sine a celor două popoare, considerăm indispensabilă prezentarea contextului în care ele se maturizează istoricește, la confluența dintre tradiție și modernitate.

În cele ce urmează, ne vom strădui să sugerăm climatul ideologic, hotărîtor pentru depășirea stării de inhibiție și ridicarea, pe calea afirmării politice-naționale, în aria mentală și istorică a sud-estului european.

Concomitent cu decăderea puterii militare a Porții, odată deci cu năruirea mitului invincibilității otomane, asistăm la procesul de continuă deteriorare a autorității centrului imperial¹. La vremea sa, pâlirea strălucirii Bizanțului, a oferit ocazia afirmării factorilor politici locali. Acum, popoarele din acest orizont înregistrau precipitate, pulsul lumii noi, a cărei parte intrinsecă o reprezintă.

Ideile iluministe, cucerind un mediu receptiv, determină esențiale transformări în conștiința colectivă; se năruie o veche lume, cu propria ei ierarhie de valori. Docilitatea și suprapunerea încetează de a mai reprezenta un ideal, voința de afirmare a devenit țel al individului și al colectivității.

Sub influența ideilor novatoare, sud-estul Europei este confruntat cu o adevărată redimensionare mentală, cu „o reconsiderare a schemei de gândire tradiționale”², aspirînd spre un model întruchipat prin societatea burgheză și valorile ei, individul și națiunea.

Spiritul reformator de cancelarie, iozefinismul, este cel care se manifestă în țările Coroanei habsburgice; el este propriu mișcării de idei din lumea românească a Ardealului, întrupată prin ideologia Supplexului³.

Tot iozefinismul a determinat, la trecerea din veacul al XVIII-lea spre al XIX-lea, semnificative mutații cultural-politice, în lumea sirbească a supușilor împăratului. Este sesizabilă deplasarea centrului lor

¹ Duțu, Alex., *Formarea culturilor moderne sud-est europene. Tranziția și „durata lungă”*, în „Academia Republicii Socialiste România. Memoriile Secției de Științe Istorice” (AAR—SI), seria IV, II (1977), București, 1979, p. 24—25.

² Duțu, Alex., Teodor, P., *Iluminismul în centrul și sud-estul Europei și implicațiile sale social-politice*, în „Revista de Istorie” (RI), nr. 12, 1980, p. 2256.

³ Prodan, D., *Supplex Libellus Valachroum*, Ediție nouă, refăcută, Edit. științifică, București, 1967, p. 449—451.

de polarizare, din Viena spre Pesta și mai ales, Novi Sad⁴; cultura primește tentă ideologică și culoare națională.

Exemplul tipic în epocă ni-l oferă Congresul național — confesional sîrbesc de la Timișoara, din 1790⁵. Congresul de la Timișoara, deschis la 21 august 1790,⁶ are însemnătate prin faptul că este prima dată cînd probleme confesionale (alegerea mitropolitului bisericii ortodoxe) se împletesc cu cele de politică națională. De reținut este faptul că această întrunire a fost convocată din inițiativa Curții imperiale, direct interesată în stăvilirea ascensiunii naționalismului maghiar. Mitropolitului Moisie Putnik, pur și simplu i se ordonă să solicite întrunirea congresului național — confesional, cu promisiunea acordării pe seama sîrbilor a unei regiuni autonome, a unui voevodat (= Vojvodina) ca preț al fidelității în conflictul cu ungurii⁷.

Autoritatea imperială a stîrnit instinctul național al sîrbilor, ca o armă în promovarea intereselor sale. În cazul sîrbilor din Vojvodina, lipsiți de conștiința permanenței istorice, „incutumați iozefinismului”⁸, ideea a reușit. Nu același lucru se poate spune în privința Serbiei sud-dunărene, unde insurecția națională a lui Caragheorghe sugerează perisabilitatea acestui ideal „cu iz imperial”⁹.

Mediul pentru receptarea politicului era plămădit și în conștiința poporului român. Verva pregătirilor congresului național-confesional „a accelerat gestația ideilor pentru concretizarea postulatelor românești”¹⁰, consacrate peste un an, în actul programatic al Supplexului.

Pe de altă parte, în perioada imediat premergătoare congresului, circulau în Banat instrucțiuni ale episcopatului ortodox, dispunînd introducerea limbii române în comunitățile cu populație preponderent românească¹¹. Aceasta în sine sugera ponderea factorului politic românesc, însumînd de altfel, 30% din numărul deputaților la congresul ilir. Trebuie luat în considerare faptul că, sub termenul de „națiune iliră” se subînțelegeau nu numai sîrbii, ci întreaga populație ortodoxă din cuprinsul monarhiei¹², supusă ierarhiei de la Karlowitz (Sremski Karlovci). În această idee și românii bănățeni au beneficiat de statutul privilegiat al „națiunii ilire”, ierarhia avînd merite incontestabile în apărarea ortodoxiei¹³.

⁴ Gavrilović, Sl., *Kulturno-politički razvitak srbu u Habsburškoj Monarhiji od Sabora 1790. do revolucije 1848*, în „Zbornik za Istoriju” (ZI), nr. 18, Novi Sad, 1978, p. 20.

⁵ Gavrilović, Sl., Petrović, N., *Temišvarski Sabor 1790*. Novi Sad — S. Karlovci, 1972. Lucrare fundamentală asupra problematicei.

⁶ Popović, D. J., *Srbi u Vojvodini* (Sîrbii în Voivodina), vol. III, Edit. Matica Srpska, [Novi Sad, 1963], p. 26.

⁷ *Ibidem*, p. 18.

⁸ Iorga, N., *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe aux XVII-e et XVIII-e siècles*, în „Revue Historique du Sud-Est européen” (RHSEE), I, 4—6, Bucarest — Paris, 1921, p. 129.

⁹ Idem, *Relations entre serbes et roumains à l'occasion du mariage de la princesse Marie et du roi Alexandre*, Bucarest, 1922, p. 37.

¹⁰ Anuichi, S., *Relațiile bisericești româno-sirbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1980, p. 159. Suciuc, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 149.

¹¹ Suciuc, I. D., *Op. cit.*, p. 139—140.

¹² *Ibidem*, p. 140, subsol, nota 2. Dezvoltarea și îmbogățirea problematicei, în : Gavrilović, Sl., *Op. cit.*, p. 26—29.

¹³ Anuichi, S., *Op. cit.*, passim. Cartea în sine este o solid argumentată pledoarie în favoarea acestei idei. Suciuc, I. D., *Op. cit.*, p. 118—120. Suciuc, I. D., Popiți, Gr., *Relations serbo-roumaines dans l'Empire Autrichien entre 1780 et 1850*, în „Revue Roumaine d'Histoire” (RRH), IX, 2, 1970, p. 243.

Tot atit de adevărat este, că autoritățile îi amăgeau pe sîrbi cu Banatul¹⁴, deși la origine „Vojvodina” revendicată de popor definea teritoriile sîrbești de sub stăpînirea otomană, care trebuiau eliberate în cooperare cu armatele imperiale¹⁵.

Mișcarea de redeșteptare politică din Europa de sud-est a însuflețit inimile simple; la baza ei stau elemente naționale¹⁶, iar esența ei este populară¹⁷. Ideile revoluționare din Franța au fost receptate și în sud-est, spiritul innoitor se asociază cu patriotismul¹⁸. Integrînd ideologia Supplexului contextului social-istoric, putem considera acest moment de referință al luptei naționale românești ca o prelungire sui-generis a revoluției europene¹⁹. Epoca napoleoniană, purtătoarea germeului revoluției, consemnează la sîrbi Vojvodinei atenuarea forței de atracție a autonomismului și opțiunea pentru ideea regatului iliric sub protecție franceză²⁰.

Nucleul de pulsație al aspirațiilor naționale sîrbești a devenit Novi Sadul, unde se constituise, la 1826, Matica Srpska, cu vitalul ei „Letopis”. În debutul veacului al XIX-lea s-a cristalizat naționalismul croat²¹, cu pilonii săi, catolicismul și scrierea cu caractere latine. Naționalismul sîrb, dimpotrivă, vehicula ortodoxia și ideea reunirii slavilor sudici într-un regat al Serbiei.

Principatele Române, deși se găseau la porțile Orientului, înregistrează pași vizibili spre emancipare spirituală. Dacă elemente orientale se mai păstrau în modul de viață al clasei dominante, tînăra generație a intelectualității se forma sub semnul valorilor Occidentului²².

Revoluțiile naționale. Această descătușare spirituală este dinamică, ancorată în sfera politicului²³, aptă spre a sugera experimente și chiar program politic național.

Însă actul de debut al revoluțiilor balcanice, insurecția sîrbească de la 1804, a fost germenele rebel al unei societăți patriarhale. Deși iau parte activă numeroși sîrbi din Vojvodina, deși — pe de altă parte — au existat modeste încercări de însușire pe baze raționale, a moștenirii istorice²⁴, insurecția este esențialmente realizare a unei lumi țărănești, respi-

¹⁴ Popović, D. J., *Op. cit.*, vol. III, p. 30.

¹⁵ *Ibidem*, p. 28.

¹⁶ Bodin, D., *Elemente naționale și influențe străine în revoluțiile din Sud-Estul Europei de la începutul secolului XIX*, în „Revista Istorică Română” (RIR), XI, fasc. II, 1915, p. 139. Prodan, D., *Op. cit.*, p. 408–409; 451.

¹⁷ Bodin, D., *Art. cit.*

¹⁸ Dușu, Alex., Teodor, P., *Art. cit.*, p. 2261.

¹⁹ Teodor, P., *Options sociales dans le mouvement politique roumain de Transylvanie a l'epoque de la revolution democratique*, în RR11, XX, 2, 1981, p.221.

²⁰ Milutinović, K., *Ilirik, Dunavska Konfederacija i Istočna Svajcarska*, (Iliricul, Confederația dunăreană și Elveția răsăriteană) în Z1, 13 (1976), p. 30–32.

²¹ Seton-Watson, H. and Chr., *The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the last years of Austria-Hungary*, Methuen — London, [1981]. p. 58–59.

²² Platon, Gh., *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. Junimea, [Iași], 1980, p. 239.

²³ *Ibidem*, p. 242.

²⁴ Božić, I., Ćirković, S., Ekmecić, M., Dedijer. VI., *Istorija Jugoslavije*, Ed. a II-a, Edit. Prosveta, Beograd, [1973], p. 205.

rînd suflul viguros al tradiției²⁵. Este o lume umilită²⁶ și jignită, care a supraviețuit prin zadruga (familia patriarhală) și obște²⁷, hrănindu-și spiritul dintr-o fastuoasă mitologie; o societate în care fiecare individ matur avea îndatorire supremă: să nu uite, tragedia de la Kosovo trebuia răzbunată! Acest impuls dădea sens existenței unui popor. Dacă le-ar fi fost cu putință, pur și simplu i-ar fi stirpit pe turci!²⁸

O asemenea filozofie de viață era capabilă să genereze unitate, tărie și îndrăzneală; iar zadruga și obștea au constituit vatra din care a izbucnit insurecția, reprezentînd și temelia de edificare a noului stat sîrb²⁹.

Pe fondul incompatibilității dintre creștini și păgîni, al polițelor vechi de sute de ani ce așteptau clipa de a fi onorate,³⁰ se grevează și cauza imediată a declanșării rebeliunii populare. Sint excese ieșite din proscrisi din pașalicul Belgradului, culminînd cu „tăierea cnezilor” din iarna lui 1804³¹. Revolta poporului înarmat, a „adunării naționale combatante”³² s-a declanșat în momentele critice, de amenințare la securitatea socială³³ a comunității creștine. Abia anii 1805—1806, cu reușitele pe cîmpul de luptă, incununate prin eliberarea Belgradului, au contribuit la clarificarea deplină a relațiilor cu Sublima Poartă³⁴. Era limpede de acum că nu mai exista cale de întoarcere. Eforturile s-au îndreptat spre ridicarea unui edificiu politic național, pe principiile iluzorii ale societății patriarhale³⁵; strădaniile incununate prin victoria finală a monarhiei militare³⁶.

Fiind esențialmente lipsit de forță vitalistă în acest spațiu istoric, iluminismul — prin reflexele sale iozefinismul și ideile franceze — nu a reușit să deschidă calea revoluțiilor balcanice. El a pregătit însă teren rodnic adîncirii și consolidării procesului de adaptare a realităților social-politice sud-est europene la exigențele Europei moderne.

Violența extremă a caracterizat, pe parcursul a mai bine de zece ani³⁷, prima parte a revoluției sîrbești. În etapa următoare, a închegării sistemului instituțional național, violența politică a persistat, grevind³⁸ întreaga istorie modernă a acestui popor. O serie de combatanți nu au reușit

²⁵ Marković, Sv., *Srpske obmane. Srbija na istoku* (Iluzii sîrbești. Serbia în răsărit), [Beograd, 1973], p. 55. Iorga, N., *La pénétration des idées...* p. 129. Idem, *Histoire des états balkaniques, jusqu'à 1914*, Paris, 1925, p. 166—167.

²⁶ Karadžić, Vuk, St., *Srpska istorija našega vremena* (Istoria contemporană a Serbiei), Edit. Nolit, Beograd, [1975], p. 49—50.

²⁷ *Ibidem*, p. 58. Marković, Sv., *Op. cit.*, p. 55—65. Čubrilović, V., *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka* (Istoria gîndirii politice în Serbia sec. XIX), Edit. Prosveta, Beograd, 1958, p. 68—69.

²⁸ Marković, Sv., *Op. cit.*, p. 69.

²⁹ *Ibidem*, p. 66. Čubrilović, V., *Op. cit.*, p. 69.

³⁰ Kallay, B., *Geschichte des serbischen Aufstandes, 1807—1810*, Wien, 1910, p. 132.

³¹ Stojančević, Vl., *Karadjordje Petrović, vožd prvog srpskog ustanka 1804—1843 godine*, (K. Petrović, conducătorul primei insurecții sîrbești), în *ZI*, nr. 17, 1978, p. 14—15.

³² Iorga, N., *La pénétration des idées...* p. 129.

³³ Stojančević, Vl., *Art. cit.*

³⁴ *Ibidem*, p. 18—20.

³⁵ Vezi nota 29.

³⁶ Čubrilović, V., *Op. cit.*, p. 70.

³⁷ Perović, D., *Hajduk Veljko i Timočka Krajina*, în „Istorijski Časopis” (IČ), XXII, Beograd, 1976, p. 61.

³⁸ Devas, G. Y., *La nouvelle Serbie*, Paris, 1948, p. 119.

să se reacomodeze³⁹ normelor vieții pașnice, alții devin incoezi⁴⁰, în nemiiloasa dispută pentru putere.

Acești proscrisi ai noii ordini, cu cetele de aderenți, alături de alți balcanici, s-au constituit în adevărate forțe vitaliste sud-dunărene; devotați în egală măsură cauzei naționale și celei creștine, ei erau gata oriunde se complota sau se chibzuia o ridicare antiotomană.

În climatul ideologic al Principatelor Române, deschis spre recepția valorilor franceze^{40a}, ei nu puteau întruchipa altceva decât impulsul spre acțiunea energetică, violentă.

Și se pare că treptat, „terenul fierbinte” s-a mutat spre nord, localizându-se în Țara Românească. La 1815 insurgenții sârbi se manifestau ca element activ în tulburarea atmosferei politice⁴¹, creindu-i lui Caragea-vodă dificultăți la menținerea echilibrului fragil în contextul rivalității ruso-otomane. Tudor însuși avea garda personală comandată de un sârb⁴².

Văzînd ridicarea lui Tudor în acest întins context, al legăturilor cu ideile europene, cu sudul tradiționalist, Iorga putea să sugereze că, ideea era de la Viena, sentimentul — al națiunii, iar forma — aceea a revoluției sîrbești⁴³.

Dincolo de viziunea largă — integristă⁴⁴ sau de cea critică-socială⁴⁵, o constantă a revoluției lui Tudor este coordonata națională⁴⁶, afirmarea fără precedent a potențialului creator al națiunii.

Născute în lumi sensibil diferite, revoluția sîrbească și revoluția română a lui Tudor, se întilnesc pe o coordonată comună, cea națională; probînd forța revoluționară a omului de rînd, deprinzîndu-l cu capacitatea de a acționa și a decide istoric, ele au transformat societățile respective; le-au făcut apte de a pași în lumea modernă.

Influența revoluției românești s-a dovedit o amenințare⁴⁷ la politica conservatoare — oportunistă⁴⁸ a cnezului Miloș Obrenovič. Fire despo-

³⁹ Haği-Prodan, căpitanul de mai tîrziu al lui Tudor, redeschide ostilitățile în anul 1814, declanșîndu-se a doua insurecție sîrbească.

⁴⁰ Asasinarea lui Carageorghe și Petar Moler, eliminarea din scena politică a lui Milenko Stojkovič și Petar Dobrnjac, a lui Marko Abdula și Stevan Dobrnjac etc.

^{40a} Giurescu, C. C., *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burghezicii române pînă la 1848*. Edit. Științifică, București, 1972 p. 99.

⁴¹ Vianu, Alex., *Despre legăturile dintre revolta adanților, răscoala sîrbilor și acțiunea organizată de Iordache Olimpiuțiu în vara anului 1815 în Țara Românească* în „Romanoslavica” II, București, 1965, p. 120—121.

⁴² Oțetea, A., *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, Edit. științifică, București, 1971, p. 248.

⁴³ Iorga, N., *Op. cit.*, p. 127.

⁴⁴ Oțetea, A., *Op. cit.*, p. 185—192.

⁴⁵ Radu, M. T., *1821. Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1978, p. 59—76.

⁴⁶ Prodan, D., *Op. cit.*, p. 377. Maciu, V., *Ideologia luptei pentru unirea principatelor române*, în „Analele Universității București, Istorie” (ACB — Ist), XVIII, nr. 1, 1969, p.24. Platon, Gh., *Op. cit.*, p. 55—57.

⁴⁷ Yakschitch, Gr., *L'Europe et la réssurrection de la Serbie (1804—1834)*, Hachette, Paris, 1907, p. 416.

⁴⁸ Devas, G. Y., *Op. cit.*, p. 119, subcol.

tică⁴⁹, Miloš instinctiv⁵⁰ profită de contextul politic european⁵¹, pentru a consolida realizările obținute pe calea armelor⁵². De aceea, a luat măsuri drastice pentru a tempera spiritele și a reține pe toți cei ce veneau de pe malul stîng al Dunării. Mai mult, îi previne pe foștii săi rivali⁵³, angrenați în revoluția românească, că dacă vor încerca să treacă Dunărea vor fi combătuți cu fermitate, atît de turci cît și de sirbi. Doi cnezii⁵⁴ din districtul Požarevac, vecin Țării Românești, au încercat să inițieze o revoltă, potolită însă cu abilitate de către autorități.

Fără a reuși cu soluții integraliste, revoluțiile naționale balcanice au oferit doar rezultate parțiale⁵⁵; în Serbia, în condițiile specifice ale subdezvoltării economice-sociale și ale dominației străine, avînd rolul unei inedită înnoiri burghezo-democratice, iar în Principatele Române, s-a pregătit terenul prefacerilor de la 1848.

Cadrul instituțional. Noile forțe motrice ale societății au fost propulsate prin promovarea întreprinderii economice, productive; ele simțeau acut necesitatea unui nou cadru instituțional, care să ofere climat de stabilitate socială și un spor de trăinicie roadelor creației umane.

După revoluția lui Tudor Vladimirescu, Principatele Române sînt confruntate cu un șir de frămîntări interne⁵⁶; este materializarea prefacerilor din sinul burgheziei românești, în continuă creștere, a strădaniilor ei de a se afirma, printr-o contribuție activă în viața societății⁵⁷.

Competiția pentru afirmare a depășit sfera politicului; perioada post-insurecțională în Serbia, este mai degrabă o dispută pe plan economic decît politic, în strădania eliminării supremației otomane⁵⁸.

Atît în Țările Române cît și în Serbia are loc o „renaștere urbană”⁵⁹, deopotrivă cu restructurarea socială și „naționalizarea” orașelor. Tradițiile democratice ale satului sîrbesc ofereau un climat prielnic pentru receptarea noilor aspirații — liberale, ale burgheziei. Programele reformiste românești din deceniul al 3-lea și al 4-lea, sînt și ele expresia aceluiași spirit liberal, însușit la școala Apusului⁶⁰.

Introduse în Principatele Române sub auspiciile unei puteri retrograde, în timpul ocupației rusești (noiembrie 1831 — aprilie 1834)^{60a} regulamentele organice au avut totuși efecte pozitive. Inspirare din proiect-

⁴⁹ Čubrilović, V., *Op. cit.*, p. 136.

⁵⁰ Iorga, N., *Histoire des etats balcaniques...* p. 164.

⁵¹ Glad, K., *Kaisertraum und Königskrone. Aufstieg und Untergang einer serbischen Dynastie*, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1972, 493 pag; recenzie I. A. Papadrianos, în „Balkan Studies”, XVI, 1, Thessaloniki, 1975, p. 191—192.

⁵² Maciu, V., *Formarea Iugoslaviei (cu prilejul semicentenarului ei)*, în AUB — Ist, XVIII, 1, 1969, p. 98—99. Perović, D., *Osnovni ciljevi prvog srpskog ustanka* (Obiectivele de bază ale primei insurecții sîrbești), în IC, XXIII (1977), p. 59. Vezi și nota 50.

⁵³ Yakschitch, Gr., *Op. cit.*, p. 417 (Milenko Stojković și Petar Dobrnjac).

⁵⁴ *Ibidem* (Marko Abdula și Stevan Dobinjac).

⁵⁵ Dușu, Alex., Teodor, P., *Iluminismul...* p. 2261.

⁵⁶ Filitti, I. C., *Frămîntările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*. București, 1932, passim.

⁵⁷ Giurescu, C. C., *Op. cit.*, p. 242.

⁵⁸ Čubrilović, V., *Op. cit.*, p. 118.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 200—203. Giurescu, C. C., *Op. cit.*, p. 90—100.

⁶⁰ Filitti, I. C., *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și regulamentul organic*. București, 1934, p. 39.

^{60a} *Ibidem*, p. 238—370. www.dacoromanica.ro

tele de reforme elaborate anterior în principate ⁶¹, sub influența ideilor franceze, ele au contribuit la modernizarea regimului politic ⁶² și au creat condițiile apropierei între cele două principate românești ⁶³. Moldova și Țara Românească continuau să fie două țări separate, însă trăind în forme instituționale pe care regulamentele le-au uniformizat, s-au constituit premisele reunirii lor în viitorul apropiat ⁶⁴.

Mijlocul deceniului al 4-lea a marcat în Serbia începuturile constituționalismului; constituția din 1835, emanație a tinerei intelectualități în formare, nu a fost însă recunoscută de Poartă ⁶⁵.

Poarta, în egală măsură cu Rusia, îngrijorate de planurile ambițioase ale autocratului Miloš, i-au impus „constituția turcească” din 1838 ⁶⁶, o adaptare a regulamentelor organice din Principatele Române ⁶⁷.

Se naște firesc întrebarea: — să fie oare acesta mobilul conjurațiilor moldoveni de la 1839, care urmăreau realizarea confederației dintre Moldova, Țara Românească și Serbia?

În orice caz, cert este, că respectiva constituție, îngrădind autoritatea cneazului, i-a determinat abdicarea ⁶⁸, instaurându-se, pentru următoarele două decenii, autoritatea „constituționalilor” ⁶⁹.

La realizarea cursului ascendent în raporturile româno-sirbe ale epocii, un rol constructiv l-a avut acordul de la Poiana (moșie a lui Miloš Obrenović, în apropiere de Calafat) din 20 noiembrie 1835 ⁷⁰; aici s-a convenit asupra luării în antrepriză a exportului sării Țării Românești de către cneazul Miloš pe o perioadă determinată ⁷¹, fapt ce va conferi stabilitate și încredere relațiilor reciproce.

Un element inedit în peisajul instituțional al acestor raporturi l-a reprezentat înființarea primei agenții sirbești la București. Agenția, înființată în urma acordului Porții, din octombrie 1835, funcționa ca o reprezentanță personală a cneazului Miloš ⁷², cu competențe bine determinate, prin ucazul de la 17 februarie 1836 ⁷³. Înființarea ei era justificată prin necesitatea reprezentării intereselor comerciale sirbești ⁷⁴ în Țara Româ-

⁶¹ *Ibidem*, p. 39. Oțetea, A., *Scrieri istorice alese*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 230.

⁶² Kieniewicz, St., *1830: revolutions et reformes en Europe*, în „XV-e Congres International des Sciences Historiques. Rapports, II, Section Chronologique”, Edit. Academiei R.S.R., 1980, p. 459.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Iorga, N., *I a pénétration des idées...*, în RHSEE, I, 7–9, 1924, p. 258.

⁶⁵ Čubrilović, V., *Op. cit.*, p. 112.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 111.

⁶⁷ Ior, A. N., *Op. cit.*, p. 255.

⁶⁸ Nistor, I. I., *Relațiile principilor Caragheorghe și Miloš Obrenović cu Țara Românească*, în AAR SI, seria III, XXVII (1945), p. 25–27.

⁶⁹ Čubrilović, V., *Op. cit.*, p. 115.

⁷⁰ Nistor, I. I., *Op. cit.*, p. 20.

⁷¹ Diculescu, Vl., Iancovici, S., Papacostea-Danielopolu, C., Popa, M. N., *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829–1858)*, Edit. Academiei RSR, București, 1970, p. 80 și urm.

⁷² Milić, D., *Bukureška agencija i srpsko-vaška trgovina solju* (Agenția bucureșteană și comerțul sirbo-valah cu sare). În IC, XVIII (1971), p. 356. Florescu, G. G., *Înființarea agențiilor diplomatice de la București și Belgrad, moment important în dezvoltarea relațiilor româno-ugoslave*, în „Revista Română de Studii Internaționale” (RRSI), VII, 2, București, 1973, p. 62.

⁷³ Milić, D., *Op. cit.*, p. 355.

⁷⁴ *Ibidem*.

nească și Moldova, nelipsindu-i nici atribuții politice : i se rezerva în principal rolul de observator al contextului politic intern din principate, fiind capabilă de a reprezenta interesele sirbești în eventualitatea unor contacte politice.

Deși agenției nu-i era recunoscut caracterul oficial de către reprezentanții puterilor europene acreditați la București, semnificativ este faptul că agenția sîrbă a fost considerată de autoritățile românești „ca îndeplinind unele atribuții cu specific diplomatic”⁷⁵.

Raporturile cneazului Miloš cu Țara Românească^{75a} erau favorabile și prietenești⁷⁶, „adeseori chiar și mai mult de atît”⁷⁷. Deși au cunoscut și momente de stagnare^{77a}, relațiile cu principele Alexandru Ghica au devenit foarte cordiale, fiind pe punctul de a se încheia legătură matrimonială⁷⁸. În urma abdicării fortuite, fostul cneaz a primit „cu multă bunăvoință” azil din partea principelui valah⁷⁹, stabilindu-se la Herești (Ilfov), unde poseda un întins domeniu⁸⁰.

Un eveniment de politică internă a Țării Românești, însă cu largi implicații din exterior, revoltele de la Brăila, din anii 1841—1843⁸¹, au numărat între participanți și sirbi.

Organizate în spiritul ridicărilor insurecționale de la începutul veacului, ele au angrenat mai ales rezidenți sud-dunăreni din Principatele Române. Sub conducerea lui Milivoj (Milisav) Tatić⁸², unealta lui Miloš Obrenović, cetele înarmate urmau să traverseze fluviul, pentru a angaja confruntări cu forțele otomane. Prin alăturarea răsculaților de la Niš^{82a}, se urmărea, cu eforturi conjugate, realizarea unei vaste rebeliuni balcanice antiotomane⁸³. Lipsite de pregătire și sprijin politic real, încercările au eșuat în fașă.

Dovada implicării intereselor politice sirbești în aceste acțiuni, este corespondența politică de la agenția bucureșteană a Serbiei, cu ample

⁷⁵ Florescu, G. G., *Art. cit.*

^{75a} Iancovici, S., *Din legăturile lui Miloš Obrenovici cu Țara Românească*, în „Romanoslavica”, V (1962), p. 165.

⁷⁶ În ianuarie 1836, a fost trimis un om de încredere al cneazului în Țara Românească spre a efectua plățile restante, cu însărcinarea de a exprima principelui Ghica scuze „... pentru această procedură pe care n-am putut-o mai devreme efectua. În pofida semnelor de prietenie exprimate nouă de oclnuierea valahă.” (Arhiv Srbije, Beograd, *Fond Srpska Agencija u Bukureštu* (Fondul Agenția sîrbă de la București), 1838, nr. 49, f. 1, 1 verso.)

⁷⁷ Milić, D., *Op. cit.*, p. 355.

^{77a} Nistor, I. I., *Op. cit.*, p. 14—18.

⁷⁸ Milić, D., *Op. cit.*

⁷⁹ Nistor, I. I., *Op. cit.*, p. 27—32.

⁸⁰ Dărdală, I., *Moșiile dinastiilor sirbești din România*, în RIR, XVI, fasc. III, 1946, p. 273—281.

⁸¹ Velichi, C. N., *Bulgares, serbes, grecs et roumains dans le mouvement revolutionnaire de Brăila de 1841*, în „Romanoslavica”, I, 1958, p. 237—261. Idem, *Mișcările revoluționare de la Brăila de la 1841—1843*, București, 1958. Idem, *România și renașterea bulgară*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 89—99.

⁸² Romansky, St., *Les troubles bulgares de Braila 1841—1843, I, Les insurgés bulgares de 1841*, Sofia, 1915; recenzie N. Iorga, în „Bulletin de l'Institut pour l'Europe sud-orientale”, II, 8—9, (1915), p. 176—177. Velichi, C. N., *România și renașterea bulgară*... p. 91—94.

^{82a} Velichi, C. N., *Știri și documente inedite asupra mișcării revoluționare de la Brăila din 1841*, în „Romanoslavica”, V, (1962), p. 104.

⁸³ Vezi nota 82.

relatări asupra faptelor de la Brăila⁸⁴ și a urmărilor acestora în viața internă a Țării Românești. Se remarcă atitudinea diferențiată a puterilor europene, obstrucția rusească determinând căderea lui Alexandru Ghica⁸⁵.

Cu simpatie⁸⁶ scriau agenții Serbiei despre mărinimia lui Gheorghe Bibescu; avînd în vedere scopurile distructive ale insurgenților de la 1843 (incendierea Brăilei, otrăvirea garnizoanei și uciderea celor ce s-ar împotrivi intenției lor de a trece în Turcia), se considera ca fiind deosebit de blînde pedepsele⁸⁷ pronunțate celor 23 de instigatori, printre ei fiind și „conjurați sirbi”⁸⁸.

Trei dintre cei implicați, Petar Garov din Zajčar, Dimitrije Djordjević din Belgrad și Tanasije Stojković din Jagodina, au fost eliberați de către guvernul provizoriu în iulie 1848⁸⁹, Garov luînd parte activă în acțiunile gărzii naționale, sub conducerea generalului Magheru⁹⁰.

Simțîndu-și amenințată poziția de nelitirile grupării rivale⁹¹, cneazul Alexandru Karadjordjević a depus insistente strădanii, pentru a și-l apropia pe Gheorghe Bibescu. În scrisoarea de înștiințare (11 23 septembrie 1843) asupra confirmării sale prin berat de investitură⁹², cneazul vorbea „d'une amitié franc et durable”, oferind ferme asigurări asupra intențiilor sale de a consolida relațiile (bune, de altfel!) dintre cele două țări.

Răspunsul lui Gheorghe Bibescu⁹³ lăsa să se întrevadă intențiile conducerii Țării Românești de a păstra raporturi principiale și cu gruparea din exil; documentul este conceput în termeni amabili, fără a angaja însă cu fermitate interesele politice românești; urările sînt exprimate mai mult către „la nation héroïque” decît persoanei domnitorului.

Urmare a primirii favorabile⁹⁴ a președintelui Senatului Serbiei⁹⁵, în cursul vizitei sale în Țara Românească, cneazul Alexandru avansează (la 8/20 septembrie 1844) noi oferte⁹⁶: suspendarea carantinei pentru favorizarea negoțului, realizarea uniunii poștale între cele două principate și altele — urmărind în principal obținerea mîinii libere în urmărirea refugiaților politici din Țara Românească⁹⁷.

Inutil însă, căci a trebuit să se mulțumească cu un nou refuz, formulat, e drept, în termenii cei mai amabili⁹⁸.

⁸⁴ Arhiv Srbije, Beograd, *Fond cit.*, 1842, nr. 50, f. 1; nr. 176, f. 1, 1 verso; 1844, nr. 113, f. 1, 1 verso; 1848, nr. 88, f. 1, 1 verso, 2, 2 verso, 3; nr. 110, f. 1, 1 verso, 2.

⁸⁵ *Ibidem*, 1842, nr. 176, f. 1, 1 verso.

⁸⁶ *Ibidem*, 1844, nr. 113, f. 1 verso.

⁸⁷ Caracterul subiectiv al formulării se explică prin faptul că insurgenții inculpați erau în legătură cu gruparea politică din exil a familiei Obrenović.

⁸⁸ Vezi nota 86.

⁸⁹ Arhiv Srbije, Beograd, *Fond cit.*, 1848, nr. 88, f. 1, nr. 110, f. 1, 1 verso.

⁹⁰ *Ibidem*, 1848, nr. 110, f. 1 verso, 2.

⁹¹ *Ibidem*, 1845, f. 1.

⁹² Arhiva MAE al RSR, București, vol. 277 — *Serbia*, f. 2, 2 verso.

⁹³ *Ibidem*, f. 3, 3 verso.

⁹⁴ Motivul: Stojan Simić s-a aflat și în slujba politicii lui Miloš Obrenović; el a îndeplinit misiuni diplomatice în Principatele Române în anul 1834, cu prilejul numirii principilor Alexandru Ghica și Mihail Sturdza. (Milić, D., *Op. cit.*, p. 355).

⁹⁵ Arhiva MAE al RSR, *Fond cit.*, f. 3.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 3 8.

⁹⁷ Arhiv Srbije, Beograd, *Fond cit.*, 1845, f. 1.

⁹⁸ Arhiva MAE al RSR, *Fond cit.*, f. 13—17.

În concluzie, dovedind deosebit tact, atît Alexandru Ghica cît și Gheorghe Bibescu nu s-au lăsat antrenăți de luptele dinastice din Serbia, acordînd ospitalitate și respectînd bunurile⁹⁹ din Țara Românească ale ambelor grupări.

S-au conservat astfel relații principal — strînse între cele două popoare, deosebit de rodnice în promovarea intereselor naționale similare : unitatea și independența statală.

Raporturile româno-sîrbe, în contextul revoluției de la 1848. Abordarea problematicii se încadrează aproape exclusiv¹⁰⁰, la contextul ariei de conviețuire materială și spiritual-confesională, adică la Banat și la existența ierarhiei religioase comune.

Tendința separării naționale, sesizabilă încă în perioada congresului național-confesional sîrbesc de la 1790¹⁰¹, s-a adîncit în primele decenii ale secolului al XIX-lea, expresie firească a procesului de maturizare ideologică-națională. Sfirșitul deceniului al 3-lea a adus realizări însemnate pe calea afirmării factorului național¹⁰²-confesional românesc din Banat ; pentru prima dată ierarhia a fost constrînsă la concesiile¹⁰³. Episcopul de Arad este de acum numit dintre români¹⁰⁴, iar în celelalte două episcopii cu populație preponderent românească (Timișoara și Virșeț), titularii trebuiau să posede uzul limbii române¹⁰⁵.

A fost un moment semnificativ, deschizînd calea revendicărilor pentru egala îndreptățire a elementului românesc¹⁰⁶; Comunitățile eparhiale au fost preluate de către populația românească majoritară, erau nimicite matriculele sîrbești și cărțile de cult în limba slavonă, preoții străini fiind boicotați¹⁰⁷; se ivesc prin urmare, condițiile înfruntării pentru obținerea separării ierarhice depline.

În atmosfera de efervescentă revoluționară^{107a}, sîrbii din Vojvodina trimit o delegație la Pojon (Bratislava) spre a revendica autonomie teritorială. În urma refuzului categoric, se ajunge la ruptură cu guvernul

⁹⁹ Dărdală, I., *Op. cit.*, p. 274.

¹⁰⁰ Ecoul revoluției de la 1848 s-a făcut simțit în cnezatul Serbiei doar prin manifestarea unor sporadice revendicări țărănești ; și acestea, îndreptate mai mult împotriva fiscului și administrației, decît urmîrind prefaceri sociale semnificative. (Ćubrilović, V., *Op. cit.*, p. 215). De aceea, în contextul raporturilor de politică externă, acestea se limitează la relații dintre emigranții revoluționari românești și autoritățile de la Belgrad, bune, însă lipsite de consecințe efective. (Ciachir, N., *Serbia pe drumul cuceririi independenței naționale (1804—1878)*, în RI, nr. 12, 1978, p. 2245).

¹⁰¹ Suciu, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului...* p. 143.

¹⁰² Bojincă, D., *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național.* Studiu introductiv, selecție de texte și note de Nicolae Boșsan, Edit. Facla, Timișoara, 1980, p. IX.

¹⁰³ Gavrilović, Sl., *Kulturno-politički razvitak srba u Habsburškoj Monarhiji od Sabora 1790. do revolucije 1848.* (Dezvoltarea cultural-politică a sîrbilor în monarhia habsburgică...), în ZI, nr. 18, 1978, p. 25—26.

¹⁰⁴ Suciu, I. D., *Op. cit.*, p. 151—152.

¹⁰⁵ Gavrilović, Sl., *Op. cit.*

¹⁰⁶ Boșsan, N., Gyémant L., *Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Banatica”, II, Reșița, 1973, p. 352—361. Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I—II, Timișoara, 1980, nr. 313, p. 617—632 (Petiția românilor din Ciacova, 20 septembrie 1831); nr. 335, p. 655—659 (Petiție — Timișoara, 1838—1839); nr. 357, p. 671—673 (Petiție — Arad, 22 noiembrie 1845).

¹⁰⁷ Vezi nota 103.

^{107a} Iorga, N., *La pénétration des idées...*, în RHSEE, I, 7—9, 1924, p. 258.

maghiar. Orașul Novi Sad devine centrul propagandei iugoslave, crește influența elementelor radicale. Evenimentele s-au precipitat și sub presiunea mulțimii, mitropolitul Rajačić a dispus convocarea adunării naționale.

Tinerii români, aflați la studii în Pesta, au luat atitudine împotriva tendințelor separatiste ale sîrbilor, în programul de la 23 martie¹⁰⁸; în ideea emancipării confesionale și a conservării valorilor naționale, se avansează ideea Banatului românesc și a mitropoliei românești¹⁰⁹.

Sîrbii rupînd legăturile cu guvernul maghiar¹¹⁰, speranțele majorității românilor bănățeni se leagă, în consecință, tocmai de revoluția maghiară¹¹¹, „firește, supt condiția că noul ministeriu îi va scăpa de oricare încercări nedrepte și tiranice, îi va ținea în libertate și egalitate...”¹¹²

În această idee, din inițiativa românilor arădeni s-a difuzat un apel¹¹³. Se convocau la Pesta reprezentanții românilor din Banat și vestul Transilvaniei, pentru a solicita guvernului aprobarea ținerii adunării naționale românești, la Arad sau Timișoara.

Între timp, la Sremski Karlovci, în Adunarea Națională din 1/13 — 3/15 mai 1848, a fost proclamată Voivodina sîrbească. Mitropolitul Rajačić este aklamă ca patriarh iar colonelul Supljikac a fost ales voievod¹¹⁴.

Faptul a însemnat o încălcare fățișă a doctrinei statului unitar, însușite de către revoluționarii unguri, marcînd deschiderea ostilităților și declanșarea războiului civil maghiaro-sîrb¹¹⁵.

Românii au participat doar simbolic la adunarea națională a sîrbilor, fără ca apelul adresat poporului român din partea consiliului suprem, să determine vreo schimbare semnificativă în conduita lor rezervată¹¹⁶.

Revendicările românești, exprimate în petiția¹¹⁷ reprezentanților întruniți la Pesta (din 9/21 mai 1848), evoluau spre totala despărțire bisericească și constituirea ierarhiei românești separate¹¹⁸.

Prin obstrucția episcopatului, nu s-a putut întruni proiectatul congres național la Timișoara¹¹⁹.

Acum Eftimie Murgu vine în Banat, întîmpinat într-o atmosferă de entuziasm popular fără precedent¹²⁰. Centrul frământărilor revolu-

¹⁰⁸ Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Op. cit.*, nr. 364, p. 680.

¹⁰⁹ Suciu, I. D., *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Edit. Academiei RSR, [București], 1968, p. 53—55.

¹¹⁰ Suciu, I. D., *Știri românești privitoare la revoluția sîrbilor din 1848*. în RIR. XVII, fasc. 1—2, 1947, p. 123—125. Arhivele Statului Timișoara, *Fond Vucovici Sava*, vol. III, nr. 3; nr. 4, f. 1—2; nr. 5, f. 1—3.

¹¹¹ Suciu, I. D., *Revoluția de la 1848—1849 în Banat...* p. 63.

¹¹² Vezi nota 108.

¹¹³ *Ibidem*, nr. 367, p. 683—685.

¹¹⁴ Popović, D. J., *Op. cit.*, vol. III, p. 235—243.

¹¹⁵ „Teza burgeziei maghiare asupra existenței unei singure națiuni politice în Ungaria, în care rezida în fond ideea hegemoniei ungarilor asupra celorlalte naționalități, a dus la conflict între unguri, sîrbi și croați, pînă la apropierea acestora din urmă de Viena, ceea ce nu numai că a lichidat practic revoluția lor, ci a pregătit dezastrul mișcării maghiare.” Djordjević, D., *Revolutions nationaux des peuples balkaniques. 1804—1914*, Belgrade, 1965, p. 78. Aceeași idee, vezi: Suciu, I. D., *Știri românești privitoare la revoluția sîrbilor...*, p. 130.

¹¹⁶ Popović, D. J., *Op. cit.*, p. 247. Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Op. cit.*, nr. 371, p. 689—690.

¹¹⁷ Suciu, I. D., *Revoluția de la 1848—1849 în Banat...* p. 66.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 70. Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Op. cit.*, nr. 384, p. 710.

¹²⁰ Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Op. cit.*, nr. 382, p. 707.

ționare se deplasează din Pesta în orașele bănățene; inițiate de cercurile intelectuale stinjenite în afirmare din partea ierarhiei confesionale, revendicările s-au extins treptat și în lumea satului românesc.

Dintr-o mișcare anti-ierarhică, de separare confesională și nestinjenită afirmare, ea se „naționalizează”. Masele nu mai vor să știe de îngrădiri, de politică guvernamentală¹²¹. Apostolul lor, Murgu, a convocat Adunarea Populară de la Lugoj (15/27 iunie 1848). Aici, pe Cîmpul Libertății, li s-a promis întiințarea armatei românești¹²², chemată să înfăptuiască emanciparea națională și confesională.

În ciuda faptului că Murgu a acceptat clauzele comisarului guvernamental, adunarea populară românească a decis „să nu ia hotăriri ci pe cale de petiție să ceară de la minister și de la dietă ceea ce va crede de cuviință”¹²³, în ciuda asigurării guvernului asupra fidelității românești¹²⁴, în calea viitoarei cooperări se ridică o piedică de netrecut: este voința de proprie afirmare a națiunii românești. Promisiunile date în fața națiunii trebuiau onorate; pe bună dreptate se considera că, în pofida deosebirilor de opinie¹²⁵, „naționalicește Banatul gîndea la fel”¹²⁶.

Îndeplinirea revendicărilor Adunării Populare Românești de la Lugoj, presupunea încălcarea teoriei integratoare, a statului unitar; Murgu consecvent, perseverează, fiind confruntat cu refuzul net al conducerii maghiare¹²⁷. Aceasta se teame de repetarea unei defectiuni, similare celei din Vojvodina sirbească¹²⁸.

Deși pretextul invocat în favoarea înarmării poporului, sub conducere românească era „...pentru salvarea patriei de inamicul comun, sirbii”¹²⁹, obiectivele lui Murgu ținteau mult mai departe. El a fost un vizionar, al cărui ideal era în egală măsură revoluționar și profund național; este dacoromânismul, năzuința spre unitatea politică a tuturor românilor¹³⁰.

Intențiile sale, vizînd desprinderea Banatului de Ungaria și unirea cu Ardealul, Moldova și Țara Românească, erau cunoscute autorităților¹³¹. Aceasta a determinat neîncrederea și în cele din urmă refuzul lor de a satisface revendicările naționale românești. Refuzul i-a îndepărtat treptat pe intelectuali de revoluția maghiară¹³².

Și încercările autorităților revoluționare de a combate insurecția sirbească prin incorporarea țărănilor români¹³³ în cadrul gărzilor națio-

¹²¹ *Ibidem*. Biblioteca Centrală Universitară Timișoara, *Fond Vukovics*, nr. 37.

¹²² Suci, I. D., *Revoluția de la 1848—1849 în Banat...*, p. 110.

¹²³ *Ibidem*, p. 104.

¹²⁴ Suci, I. D., Constantinescu, R., *Op. cit.*, nr. 387, p. 712—713.

¹²⁵ Suci, I. D., *Revoluția de la 1848—1849 în Banat...*, p. 63.

¹²⁶ Bogdan-Duică, G., *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 151.

¹²⁷ Suci, I. D., *Op. cit.*, p. 164—165. Murgu, E., *Scrieri*. Ediție îngrijită, cu o introducere și note de I. D. Suci, Edit. pentru Literatură, [București], 1969, p. 50—52. Bogdan-Duică, G., *Op. cit.*, p. 179—180.

¹²⁸ Bogdan-Duică, G., *Op. cit.*, p. 132. Murgu, E., *Op. cit.*, p. 51—52

¹²⁹ Suci, I. D., *Op. cit.*, p. 110.

¹³⁰ Bogdan-Duică, G., *Op. cit.*, p. 182. Suci, I. D., *Op. cit.*, p. 146.

¹³¹ Suci, I. D., *Op. cit.*, p. 93. BCU Timișoara, *Fond Vukovics*, nr. 37.

¹³² BCU Timișoara, *Fond cit. Suci, I. D., Demény, L., Glück, E., Arhiva Vukovics*, în „Revista Arhivelor”, X, 2, București, 1967, p. 302.

¹³³ Suci, I. D., *Rumänen und Serben in der Revolution des Jahres 1848 im Banat*, în „Revue des études sud-est européennes (RESEE)”, VI, 4, 1968, p. 612.

nale maghiare, s-au soldat cu eșec. În nordul Banatului, împotrivirea la recrutare a luat (în luna septembrie 1848) proporțiile unei adevărate răscoale țărănești¹³⁴; ea a compromis definitiv autoritatea revoluționară, îndreptînd simpatiiile lumii rurale românești spre tabăra habsburgică¹³⁵.

În vara anului 1848, în sudul Banatului au fost angajate o serie de confruntări între sîrbi și trupele maghiare. Din rapoartele asupra acestor evenimente se pot trage concluzii cu privire la starea de spirit a populației românești. La sfîrșitul lunii iulie s-a produs ofensiva sîrbească pe Dunăre¹³⁶, facilitată prin dezertările masive de la Moldova Nouă¹³⁷, ale românilor încorporați în gîrzile maghiare. La 15 august sîrbi au obținut un însemnat succes militar la Straja¹³⁸, ușurat în mare parte prin autodizolvarea unităților românești¹³⁹. A survenit între timp, incursiunea sîrbească în Valea Almăjului; departe de a opune rezistență, localitățile au arborat steaguri albe¹⁴⁰, semnalandu-se prinuirea entuziastă a sîrbilor de către românii din Bozovici¹⁴¹.

După înfrîngerea maghiară de la Straja, pentru autorități a devenit evidentă defecțiunea elementului românesc. Se consemnează arestarea a 4 persoane suspecte la Moldova Veche și a 6 locuitori din Vlaicovăț, acuzați de propagandă în favoarea sîrbilor¹⁴². Pentru starea de spirit a populației de rînd, semnificativă este și mărturia celor patru gardiști români, reținuți ca suspecți de către autorități. Cei patru au fost luați prizonieri de către sîrbi și duși în tabăra de la Vračovgaj. Aici au fost îndemnați să-i determine pe cei din gîrzile naționale la arborarea steagurilor albe în cazul conflictelor armate, întrucît sîrbi nu voiau să lupte cu românii ci doar împotriva ungarilor.

Și în sinul intelectualității românești, deși nu puteau fi împărtășite aspirațiile sîrbești, totuși existau sentimente de prețuire pentru vitejia și demnitatea cu care-și apărau sîrbi drepturile la viața națională¹⁴⁴.

Au existat și devieri de la conduita generală; astfel în etapa inițială a revoluției a fost semnalată și participarea românească în taberele de concentrare¹⁴⁵ ale sîrbilor din sudul Banatului. Apoi, la extrema opusă, s-a situat conflictul singular dintre românii din Sînnuhai și sîrbi de la Alibunar¹⁴⁶.

În pofida fondului conflictual de principiu, întreținut de elemente ale intelectualității din cunoscutele rațiuni, se impune o constatare majoră :

¹³⁴ BCU Timișoara, *Fond cit.*, nr. 40—41. Suci, I. D., *Revoluția de la 1848—1849 în Banat* ... p. 174—177.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 179.

¹³⁶ Arhivele Statului Timișoara, *Fond Vucovici Sava*, vol. I, nr. 6, f. 1—2; nr. 8; nr. 9; nr. 14.

¹³⁷ Suci, I. D., *Op. cit.*, p. 135. *Idem*, *Rumänen und Serben* ... p. 614—615.

¹³⁸ *Idem*, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat* ... p. 137. *Idem*, *Rumänen und Serben* ... p. 616.

¹³⁹ *Idem*, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat* ... p. 138.

¹⁴⁰ Arhivele Statului Timișoara, *Fond cit.*, vol. III, nr. 19, f. 1, 1 verso.

¹⁴¹ Vazi nota 138. Suci, I. D., *Rumänen und Serben* ... p. 619.

¹⁴² Arhivele Statului Timișoara, *Fond cit.*, vol. III, nr. 66.

¹⁴³ *Ibidem*, vol. V, nr. 3, f. 1—3.

¹⁴⁴ Suci, I. D., *Știri românești privitoare la revoluția sîrbilor* ... p. 124.

¹⁴⁵ Popović, D. J., *Op. cit.*, vol. III, p. 242—249.

¹⁴⁶ Flora, R., *Relațiile sîrbo-române. Noi contribuții*, Edit. Libertatea, Panciova, 1968, p. 97—101. Suci, I. D., *Revoluția de la 1848—1849 în Banat* ... p. 83.

în zonele de interferență demografică s-a perpetuat climatul de stabilitate și conviețuire pașnică, țărani români și sirbi simțind instinctiv, rod al credinței și tradițiilor de luptă pentru libertate comune, apartenența la aceeași tabără¹⁴⁷.

Dacă rămîne valabilă constatarea că insurecția sirbească a subminat temeliile înfăptuirilor maghiare¹⁴⁸, tot atît de adevărat este faptul că exercițiul opoziției sirbești nu ar fi fost posibil fără solidaritatea tacită dar efectivă, de masă, a elementului românesc.

În urma recunoașterii oficiale a meritelor sirbești către dinastie¹⁴⁹, prin constituția de la 4 martie 1849 a fost instituită, independent de autoritatea maghiară, „Vojvodina Sirbească și Banatul Timișan”¹⁵⁰. Ea includea județele Bodrog, Torontal, Timiș, Caraș și cercurile Ruma și Ilok.

Această „Vojvodina” a fost însă departe de ceea ce-și doreau sirbii : în componența ei n-a intrat nici o parte a graniței militare¹⁵¹ cu orașul Novi Sad, care au suportat cele mai mari jertfe; în schimb au intrat părți pe care sirbii nu le doreau¹⁵², creindu-li-se în noua provincie o structură etnică defavorabilă. În mod abil, Curtea a întreținut vechile disensiuni¹⁵³, spre a asigura nestingherita dominație a birocrăției germane¹⁵⁴.

În ciuda măsurilor represive ale ierarhiei¹⁵⁵, lupta pentru emanciparea ierarhică-confesională a românilor bănățeni a continuat cu și mai multă tenacitate în perioada post-pașoptistă. Instrucțiunile episcopatului dispuneau anularea măsurilor administrației românești din timpul revoluției; ele constatau¹⁵⁶ cu îngrijorare faptul că „...unii preoți se țin și pînă astăzi de orînduielele și poruncile sub rebela și nelegiuita ocîrmuire căpătate, cu toate că spre împlinirea aceloră nu-i mai silesc amenințările și tiranele proceduri a căzutei acei orînduiri maghiare...” Promovarea scrierii cu caractere latine a devenit acum o armă deosebit de eficace în combaterea îngîrădirilor tradiționalismului confesional¹⁵⁷.

Dacă în privința aspirațiilor politice autonomiste¹⁵⁸ românii bănățeni nu au reușit, în schimb după moartea patriarhului Iosif Rajačić¹⁵⁹, promotor de bază al unității ierarhice, s-a înregistrat reușită deplină în

¹⁴⁷ Românii s-au împotrivit la recrutarea forțată în cadrul gărzilor maghiare, deoarece nu vor să lupte contra sirbilor. (Suciu, I. D. *Rumänen und Serben* ... p. 613—614).

¹⁴⁸ Vezi nota 115.

¹⁴⁹ Popović, D. J., *Op. cit.*, vol. III, p. 304.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 305. Krestić, V., *Srbi u Vojvodini za vreme Bachova apsolutizma*, in ZI, 13, 1976, p. 55.

¹⁵² Popović, D. J., *Op. cit.*, vol. III, p. 305.

¹⁵³ Krestić, V., *Art. cit.*, p. 63.

¹⁵⁴ Božić, J., Ćirković, S., Ekmečić, M., Dediđer, Vl., *Op. cit.*, p. 262.

¹⁵⁵ Suciu, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului* ... , p. 161—162.

¹⁵⁶ Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Op. cit.*, nr. 403, p. 731 (Circulara episcopatului, 5/17 septembrie 1849, Virșeț).

¹⁵⁷ Suciu, I. D., *Op. cit.*, p. 175—177.

¹⁵⁸ Naghi, Gh., *Lupta românilor din Banat împotriva anexării la Ungaria (1860)*, in RI, nr. 10, 1978, p. 1835.

¹⁵⁹ Eveniment survenit la 1/13 decembrie 1861 (Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Op. cit.*, nr. 477, p. 806).

problema despărțirii religioase; Vincențiu Babeș aducea, de la tribuna Congresului național-confesional din Sremski Karlovici (5 august 1864), un simbolic salut către poporul sîrb: „Fraților! Noi cu aceasta ne-am indeplinit misiunea noastră; noi ne despărțim de voi și ieșim din mijlocul vostru, dar — credeți-ne — în inimă suntem ai voștri...”¹⁶⁰

Astfel, într-o atmosferă de înțelegere, s-a convenit asupra despărțirii definitive și la finele anului 1864, Andrei Șaguna anunța¹⁶¹ reînființarea Mitropoliei românești a Ardealului.

INTERFÉRENCES POLITIQUES ROUMAINES-SERBES AU POINT DE JONCTION ENTRE LA TRADITION ET LA MODERNITÉ (1790—1848)

RÉSUMÉ

L'introduction dans l'analyse est dédiée aux prémisses de la régénération dont l'espace sud-est européen s'est confronté à l'intersection des siècles XVIII—XIX. L'établissement du climat idéologique favorable à l'enregistrement des impératifs du monde moderne s'est ressenti avec prégnance dans la vie politique de l'époque. Les idées neuves ont déterminé des transformations complètes au niveau de la conscience collective, exprimées suggestivement par le terme „révolutions nationales”. Dans ce climat se produit aussi un neuf établissement des rapports politiques entre les deux peuples; ceux-ci sont orientés vers l'accomplissement des principales aspirations: l'unité et l'émancipation politique et nationale.

À la suite de la présentation des nouveaux éléments d'idéologie, notre attention s'est concentré sur le cadre institutionnel; les deux peuples font les premiers pas sur la voie de l'assimilation des principes du système politique représentatif, qui a amené aussi les premières manifestations de la diplomatie moderne. En conséquence, nous nous sommes efforcés à présenter la signification de l'agence de la Principauté de la Serbie en Bucarest (en commençant avec 1836); en outre, les implications des rapports entre princes-régnants sur le cours ascendant des relations entre les deux peuples.

Nous avons consacré une attention particulière aux rapports dans la zone d'interférence démographique, durant la révolution de 1848. Sans ignorer le problème des différends apparus par l'existence de la hiérarchie confessionnelle comune, nous avons prouvé ayant comme principaux éléments les sources éditées et le matériau d'archive consulté, la continuation des relations de confiance réciproque, le fruit de la collaboration depuis toujours, de la croyance et de l'aspirations communes dans la lutte antiotomane, pour l'indépendance.

¹⁶⁰ *Ibidem*, nr. 498, p. 849.

¹⁶¹ *Ibidem*, nr. 500, p. 852—853.

DOMENIUL LUI MATEI BASARAB*

DE

IOLANDA MICU, RADU LUNGU

Omagierea unei personalități istorice prilejuiește, de fiecare dată, o reevaluare a surselor documentare existente și, prin aceasta, a întregii sale activități. Credem că ne putem alătura celor care definesc o epocă a lui Matei Basarab la fel cum se vorbește și de importanța, de atâtea ori subliniată, a epocii brincovenesti pentru istoria noastră. Domnia lui Matei Basarab a reprezentat, după epopeea lui Mihai Viteazul, o perioadă de revitalizare a virtuților militare românești și, în egală măsură, a constituit un răstimp de înflorire, fără precedent, a fenomenului cultural și de înche-gare a unei școli artistice fără de care explozia brincovenească nu ar fi fost posibilă.

Iată de ce studierea fiecărui detaliu, punerea în evidență a oricărei nuanțe nu fac decât să întregescă un tablou pe care istoriografia română l-a adăugat deja, cu mândrie, patrimoniului nostru cultural.

Cercetarea originii, structurii și evoluției averii funciare deținute de Matei Basarab ne va face să înțelegem nu numai aspectele strict legate de o astfel de investigație, formarea marelui domeniu feudal în țările române și relațiile dintre diferitele categorii sociale implicate în acest proces, dar și dimensiunea posibilităților materiale reclamate de o întreprindere culturală de felul celei inițiate și realizate de Matei Basarab**.

Comunicarea noastră continuă, tematic și cronologic, un drum deschis de Ion Donat, urmat de Constantin Rezachevici, care, prin studiile dedicate domeniului princiar rural¹, domeniului lui Mihai Viteazul² și, respectiv, domeniului boieresc deținut de Radu Șerban³, au contribuit la elucidarea mecanismului de formare și dezvoltare a relațiilor feudale în secolele XV—XVI și începutul secolului al XVII-lea.

Fără a intra în detalii, menționăm, ca o caracteristică a relațiilor agrare din prima jumătate a secolului al XVII-lea, tendința boierimii de a-și mări rezerva seniorială („delnița boierească”) prin cumpărare

* Comunicare prezentată la sesiunea „350 de ani de la urcarea lui Matei Basarab pe tronul Țării Românești”. Institutul de istorie „N. Iorga”. București, 18 septembrie 1982.

** Cercetarea noastră privește numai domeniul din Țara Românească.

¹ I. Donat, *Le domaine princier rural en Valachie (XVe — XVIe siècles)*, în „R.R.H.”, t. VI, 1967, nr. 2, p. 201—231.

² Idem, *Satele lui Mihai Viteazul*, în „S.M.I.M.”, IV, 1960, p. 465—506.

³ C. Rezachevici, *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban*, în „Studii. Revistă de istorie”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 469—491.

de noi terenuri agricole, prin acaparare, cu ajutorul domniei, a moșilor birnicilor fugiți, și prin defrișare⁴.

Dinamica domeniului deținut de Matei Basarab se înscrie în această tendință generală a epocii, urmînd un drum mereu ascendent, fapt favorizat de poziția socială ocupată de Matei, ca mare boier și apoi ca domn.

Pentru a reconstitui ceea ce a însemnat, către mijlocul celui de-al XVII-lea veac, un mare domeniu feudal am parcurs documentele interne din Țara Românească emise în perioada cuprinsă între sfîrșitul secolului al XVI-lea, adică de la momentul defacerii averii Craioveștilor, pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd se hotărăște soarta averii funciare ce-i aparținuse lui Matei Basarab. În acest scop, am utilizat colecțiile *Documente privind istoria României* (sec. XVI, vol. V—VI; sec. XVII, vol. I—IV) și *Documenta Romaniae Historica* (vol. XI, XXI—XXIV), precum și colecția de documente transcrise, aflată în Institutul de istorie „N. Iorga” (anii 1634—1700). De asemenea, am folosit materialul documentar cules de cercetătorii care, în cadrul colectivului „Dicționarul istoric la localităților din Țara Românească”, s-au ocupat de istoria așezărilor omenești din epoca medievală.

În prezenta comunicare ne propunem să urmărim principalele căi de constituire a domeniului deținut de Matei Basarab ca domn: moștenirea de la antecesorii consanguini și domnești, cumpărarea din anii anteriori urcării pe tron, achiziționarea de moșii în timpul domniei.

Pentru a înțelege originea domeniului lui Matei Basarab credem că se impun cîteva precizări de ordin genealogic. Matei, fiul lui Danciu mare vornic, era urmașul, pe linie paternă, al boierilor din Brincoveni, descendenți din vestita familie a Craioveștilor, mai exact, al lui Pirvu vornicul⁵. Prin mersul evenimentelor, Matei va ajunge, datorită situației sale privilegiate, de mare boier și apoi de domn, principal succesor la averea Craioveștilor. Din acest motiv, vom invoca, pentru început, documentul din 17 mai 1589 care marchează defacerea averii Craioveștilor. Actul, emis de cancelaria lui Mihnea Turcitul, vorbește de trei corpuri de moșii: primul, care urma să fie deținut de descendenții lui Radu postelnicul Craiovescu și care, după stingerea lui Radu Șerban, a intrat, în mare parte, în posesia boierilor Cantacuzini; al doilea, constituit ca parte domnească din proprietățile deținute, mai înainte vreme, de Neagoe Basarab și Preda banul, fiii lui Pirvu vornicul; al treilea, format din moșii stăpînite de drept sau vîndute din partea deținută de frații ei de către Marga cea bătrînă, sora lui Neagoe Basarab și a lui Preda banul⁶. Prin ascendența patriliniară, Danciu vornicul fiind nepot al Margăi cea bătrînă, și prin înrudirea sa cu toți urmașii Craioveștilor, Matei Basarab a fost principalul beneficiar al averilor rămase din partea Margăi cea bătrînă și din partea domnească băsărăbească și a deținut și a aspirat și la alte averi ale vechilor Craiovești. Trebuie însă menționat, de la început, faptul că nu se poate vorbi, în cadrul proprietății Craioveștilor, de o autonomie precisă a diferitelor corpuri de moșii, ramurile laterale, care au generat fărîmițarea averi-

⁴ Șt. Ștefănescu, D. Mioc, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, t. 32, 1979, nr. 12, p. 2298.

⁵ Pentru amănunte, vezi Șt. Ștefănescu, *Băntia în Țara Românească*, București, 1965, tabelul genealogic.

⁶ D.I.R., B, veac XVI, vol. V, p. 402—407.

lor, provocând încălcarea reciprocă, de către descendenți, a moșiilor și impunând, adesea, aplicarea principiului stăpînirii colective. În aceste condiții, „reprezentantul cel mai de seamă al neamului boieresc < al Craioveștilor > într-o anumită perioadă, concentra în mîna sa o parte mai mare decît cea care îi revenea din averea familiei”⁷. A fost cazul lui Neagoe Basarab, Radu Șerban și va fi și cazul lui Matei Basarab⁸.

Din întregul material pe care l-am prelucrat rezultă că un număr de 16 sate Matei le avea de moștenire de la strămoși, adică din averea vechilor Craiovești. Dintre acestea, 5 se regăsesc și în documentul din 17 mai 1589: Coșcodia și Drencea jud. Mehedinți, din partea Margăi cea bătrînă; Ocolna, Măceșul jud. Dolj și Strehaia jud. Mehedinți, din partea rudelor colaterale, mai exact, din partea lui Radu postelnicul⁹. Acest lucru vine să confirme faptul că practica încălcării moșiilor între rude era frecventă în epocă. Trei sate, Comoșteni jud. Dolj, Drencea jud. Mehedinți, Betejani jud. Olt, despre care aflăm dintr-un document din 31 (!) iunie 1658 că au fost vindute de Matei Basarab nepotului său Preda Brîncoveanu, apar, de asemenea, ca făcînd parte din averea Margăi cea bătrînă.

Pentru un număr de 7 sate avem indicația că sînt domnești. Pentru 6 dintre ele există mențiunea că au fost cumpărate de Mihai Viteazul, primul dintre domnii Țării Românești care a avut intenția de a constitui un domeniu al coroanei cu caracter permanent¹⁰: Cătunu jud. Teleorman, Dedulești jud. Prahova, Detcoi jud. Vlașca, Dudești jud. Buzău, Găureni jud. Dolj, Stejarul jud. Mehedinți. Acestea sînt printre puținele sate care nu au avut posibilitatea să se răscumpere în vremea urmașilor lui Radu Șerban. Verificîndu-le pe lista satelor domnești ale lui Mihai Viteazul întocmită de Ion Donat, am regăsit 5 dintre cele enumerate mai sus, în locul satului Dudești jud. Buzău, din documentele lui Matei Basarab, figurînd pe lista lui Donat satul Neculești jud. Vlașca¹¹.

Din vremea boieriei lui Matei posedăm știri pentru 5 sate: Racovița jud. Vlașca, ce-i era întărit, în 1612, pentru că îi era „de moștenire”, Odobești jud. Dimbovița, întărit, la 23 martie 1628, lui Matei mare agă și lui Gorgan mare spătar, ruda sa; Spinișorul de Sus jud. Mehedinți, din care, în 1629, vinde jumătate lui Dumitru Filișanu căpitanul, pentru 360 galbeni, cu care cumpără satul Babiciu jud. Romanati; aceluiași Dumitru Filișanu îi mai vinduse, ante 22 mai 1620, două părți, cu vecini, din satul Piriia jud. Dolj.

Constituit din satele amintite mai sus, domeniul lui Matei Basarab a cunoscut o continuă extindere în timpul domniei cînd, prin diferite căi, cumpărare, confiscare, schimb, domnul a intrat în posesia a numeroase bunuri funciare.

Din materialul cercetat rezultă că Matei voievod a cumpărat în 87 de localități (sate, părți de sate, ocine, vii, livezi, bălți, heleștee, vaduri de moară, case), pentru 81 dintre ele, despre care avem informații privind prețul, plătind suma totală de aproximativ 17.323 galbeni. Pornind de

⁷ C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 478.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Pentru localizarea satelor am optat pentru județele istorice. Pentru corespondentul actual al județelor, vezi tabelul sinoptic.

¹⁰ I. Donat, *Le domaine princier...*, p. 210; idem, *Satele...*, p. 475—476.

¹¹ Idem, *Satele...*, p. 481—502.

la faptul că cele 81 de sate sau părți de sate reprezintă 94% din totalul localităților în care domnul a cumpărat, și că nu putem estima suprafața exactă a cumpărăturilor, dată fiind relativitatea informației oferite de documentele noastre interne¹², este probabil ca, în total, Matei să fi plătit aproximativ 18.329 galbeni. Ținând cont că în epocă prețul unui sat era de circa 450 galbeni, rezultă că cei 18.329 galbeni reprezintă echivalentul a 40 sate. Având în vedere că în Țara Românească existau în acea vreme circa 3.000 sate¹³ și că haraciul anual era de 130.000 taleri¹⁴, adică 86.666 galbeni, înseamnă că Matei Basarab a cumpărat relativ puțin. Un argument în plus îl constituie știrea, din 15 martie 1637, conform căreia domnul îi întărește lui Hrizea mare ban din Bălteni cumpărături imobiliare în valoare de 5.000 galbeni¹⁵, sumă aproximativ egală cu aceea a achizițiilor făcute de Bunea Grădișteanu în timpul cît a fost mare vistier al lui Matei Basarab¹⁶.

În legătură cu proveniența sumelor plătite, ne-au parvenit numai 5 mențiuni. Pentru ocine în 3 sate domnul a plătit „din punga domniei mele” sau „din cămara domniei mele”, iar într-un act din 20 februarie 1638 se face referirea: „cu banii mei dreپți, din venitul satelor mele de baștină, din boierie, de la părintele meu”¹⁷. De asemenea, Matei trebuie să fi cumpărat moșii și cu bani din vistieria țării din moment ce într-un act din 30 august 1669 se afirmă că „fiind Constandin voievod domnul țării și dînd voie ca să se răscumpere satele lui Matei voievod, însă care le-au fost cumpărat cu banii țării în domnia lui”¹⁸.

Documente ulterioare domniei lui Matei Basarab ne oferă unele informații cu privire la mijloacele pe care, uneori, domnul le întrebunța pentru a intra în posesia unor moșii. La 25 iunie 1654, moșnenii din Strehaia jud. Mehedinți se plîng că s-au vîndut lui Matei voievod „cu sila”¹⁹; la 11 mai 1655, sătenii din Rimniceni jud. Rîmnicu Sărat declară că s-au vîndut „în silă și fără de dreptate”²⁰; iar dintr-un act din 12 iunie 1661 aflăm că Matei vodă „întelegînd . . . că iaste fier acolo <la Baia de Fier > lepădat-au [. . .] în silă banii Dancielui postelnic Piriianu și agăi Vladul Bîrsescu, de au făcut bae de fier”²¹.

Matei Basarab a cumpărat cu precădere de la boieri, în 54 de sate, iar de la moșneni în 41 sate.

Trădarea față de domn și țară (hiclenia), fuga de bir, desherența erau tot atitea motive pentru care domnul intra în stăpînire de noi moșii.

Hiclenia este semnalată în 6 documente, 2 dintre acestea referindu-se la Necula vistiernicul din Ianina (cumnatul Stanei din Brîncoveni, nepoata lui Matei), mort, în 1632, la Plumbuita în lupta purtată de Radu

¹² A Sacerdoțeanu, *O chestie de diplomatică românească*: „Tot satul cu tot hotarul”. În „Arhivele Olteniei”, IX, 1930, p. 1–25.

¹³ I. Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV–XVI*, în „Studii. Revista de istorie”, an IX (1956), nr. 6, p. 77.

¹⁴ *Istoria României*, III, București, 1964, p. 14.

¹⁵ Arh. St. Buc., Peceti, 50; N. Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1982, p. 58.

¹⁶ N. Stoicescu, *op. cit.*

¹⁷ Arh. St. Buc., M-rea Căldărușani, XXXIII/2.

¹⁸ Muzeul de istorie al municipiului București, nr. inv. 26.911.

¹⁹ Arh. St. Buc., M-rea Strehaia, I/4.

²⁰ Idem, Doc. ist., CXXV/19.

²¹ Idem, M-rea Hurezi, XXXV/3.

Iliaș împotriva lui Matei. Moșiile lui au fost luate pe seama domniei pentru că „s-a ridicat <Necula> cu oaste, cu tătari și moldoveni, venind cu jaf și măcel, ca un neprieten al domnului și țării. . .”²². Pentru evenimentele din același an, își pierde averile și banul Ianache Catargi care „au venit împotriva domniei mele cu sabia și cu oaste din Țara Moldovei și cu tătari și cu alte răutăți, aici în țară, ca niște oameni răi și stricători de țară”²³.

În vremea domniei lui Matei Basarab, s-a înregistrat o înăsprire a regimului fiscal, fapt care a constituit, deja, obiectul unor studii speciale²⁴. Expresie a acestei realități economico-sociale este și fuga de bir, individuală sau în masă, înregistrată frecvent în actele interne din Țara Românească și care este asimilată acum hieleniei. Ocniile celor fugiți erau confiscate de domnie. Astfel, sătenii din Curteni jud. Argeș (?) „ca niște oameni înșelători au fugit de bir și au lăsat dedinele lor pustii și pe seama domnească”²⁵. Cei din Stănești jud. Teleorman „s-au ridicat de au fugit de pe dedina lor, în altă țară, și și-au lăsat casele lor pustii și birul domnesc jos”, moșia lor rămânând „o dedină fără dajdie și fără bir, nescrisă în catastih la vistieria domniei mele și pe seama domnească”²⁶.

Fugile de bir, adică spargerile de sate, au generat dezechilibrul demografic²⁷, într-o perioadă marcată deja de o scădere sensibilă a populației, dezechilibrul consemnat, în special, în județele de cîmpie limitrofe Dunării.

În afară de Matei Basarab, mari proprietari erau și rudele sale apropiate, doamna Elina și nepotul lui de vară, Preda Brîncoveanu.

Nu cunoaștem care a fost zestrea imobiliară pe care Elina Năsturel a adus-o, prin căsătorie, lui Matei din Brîncoveni. Știm însă că ajunsă doamnă deținea moșii în peste 15 localități : unele cumpărate (în 12 sate), altele obținute prin schimb. Cu o parte din ele și-a înzestrat rudele : pe fratele ei, Udriște Năsturel, pe nepoatele sale, Anghelina și Marica, și pe fiul lui Udriște, Toma-Radu, care, prin actul din 18 septembrie 1653, devenea principalul beneficiar al averii răposatei sale mătuși²⁸. Parte din averea funciară a Elinei pare să fi ajuns pe seamă domnească, după cum reiese dintr-un document din 17 mai 1679 în care se arată că, după moartea Elinei și a lui Matei Basarab „căzut-au toate satele și moșiile mătușă-mi doamnei Elina a fi pe seama domnească”²⁹; lucru confirmat și de un act, din 1658, în care se spune că satul Boteni al doamnei Elina ajunsese în stăpînirea doamnei Bălașa, prima soție a lui Constantin Șerban, urmașul nedorit de Matei Basarab la tronul Țării Românești³⁰.

Preda Brîncoveanu, nepotul lui Matei voievod, a fost principalul beneficiar al averilor unchiului său. Pe Preda, marele spătar, îl întîlnim în calitate de deținător de proprietăți, obținute prin moștenire, cumpărare

²² Idem, Doc. ist., DCCXXXV/48.

²³ Muzeul de istorie al municipiului București, nr. inv. 26.887.

²⁴ D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în „Studii. Revista de istorie”, an XII (1959), nr. 2, p. 53–85.

²⁵ Muzeul de istorie al municipiului București, nr. inv. 26.861.

²⁶ B.C.S., LXXX/8.

²⁷ Șt. Ștefănescu, D. Mioc, *op. cit.*, p. 2292.

²⁸ S. Anuichi, *Un hrisov al lui Matei Basarab în arhive iugoslave. Peripeziile unui testament*, în „Magazin istoric”, an XVI (1982), nr. 9, p. 9–12.

²⁹ Arh. St. Buc., M-rea Cotroceni, III/10.

³⁰ Idem, Doc. ist., CXL/114.

și schimb, în peste 24 de localități. Într-unele dintre acestea stăpinea împreună cu Matei Basarab (de exemplu, în Răzvad jud. Dimbovița și Ștubeele jud. Mehedinți); în alte trei (Comoșteni jud. Dolj, Drencea jud. Mehedinți și Nedeea jud. Dolj) cumpăraseră moșii de la Matei, acțiune care însemna, de fapt, o întărire a dreptului de succesiune.

Încă din timpul domniei, cea mai mare parte a averii funciare a lui Matei Basarab a intrat în patrimoniul unor mănăstiri, mai ales al acestora pe care le-a ctitorit, le-a refăcut sau le-a completat. Astfel, din numărul total de 101 danii, mănăstirile au primit peste 76. De cele mai multe danii s-au bucurat: Căldărușanii (în 17 localități), Strehaia (10), Sadova (7), Slobozia (6). Daniile domnești către mănăstiri provin, în special, din cumpărături. Grija lui Matei Basarab față de mănăstiri se explică și prin faptul că în evul mediu aceste lăcașuri reprezentau principalele focare de cultură. Atitudinea culturală a domnului este surprinsă și de Theofan, patriarhul Ierusalimului, care într-un act de întărire a daniei, de 1.000 de florini anual, făcute de Matei Basarab mănăstirii Govora, remarcă: „...a voit el să rînduiască într-însa dascăli și tipografi pentru a tipări și reproduce cărți sfinte, și încă nu numai de acestea să aibă grijă dascălii pe care i-a însărcinat cu administrarea, ci și copii să urmeze și să învețe scrierile sfinte și după toată puterea lor să-i deprindă pe ei a cunoaște înțelepciunea cea dinlăuntru și cea din afară a oamenilor. Căci este necesar ca bărbați aleși să depună multă silință și cu rivnă să sfătuiască, fiind ei destoinici în cuvîntul și fapta adevărului”³¹.

Peste 26 de boieri, curteni și slujitori au primit, de asemenea, danii provenite, cu deosebire, din moștile confiscate pentru hiclenie, dar și din pămîntul domnesc.

Dintre marii dregători miluiți de Matei Basarab amintim pe: Dragomir marele vornic din Plăviceni, rudă a domnului, dăruit „pentru dreaptă și credincioasă slujbă cu care a slujit domniei mele și țării, prin țări străine și la Țarigrad și în tot locul și cum s-a ridicat cu rivnă bună și cu vărsare de sînge...”³²; apoi pe Constantin marele postelnic Cantacuzino, Oprea mare agă din Bucu și Niță fost mare agă din București.

Slujitorii, baza armatei Țării Românești, primeau ca răsplată, pentru serviciile făcute domniei, cel mai adesea, ocine. Astfel, Sima căpitanul a căpătat, în 15 octombrie 1653, „ocina din Curteni, toată, cită a rămas birnică, pentru că am miluit domnia mea pe Sima căpitanul pentru slujba dreaptă și credincioasă cu care au slujit pe domnia mea și țara cu vărsare de sînge, în lupta cu cazacii la Finta, ca să-i fie dedină, ohabă în veac”³³.

Două interesante documente surprind un aspect aparte: niluirea, în urma convertirii la ortodoxie, a unor supuși de alt rit sau de altă „lege”. Un comandant de mercenari, Gheorghe căpitanul de unguri, este dăruit cu satul Stănești jud. Teleorman „pentru slujbă dreaptă și credincioasă pe care au slujit-o domniei mele și țării, unde a fost treaba și porunca domniei mele și am făcut domnia mea și pomană de l-am botezat și a venit din întuneric la lumină, la legea creștină”³⁴, iar pe Tănase al II-lea postel-

³¹ Idem, M-rea Govora, XXVI/1.

³² Idem, Doc. ist., LXXVIII/99.

³³ Muzeul de istorie al municipiului București, nr. inv. 26.861.

³⁴ B.C.S., LXXX/8.

nic „om străin de altă țară și de legea ovreiască [...] l-am botezat, l-am scos de la întuneric la lumină în legea creștină [...] și l-am și cununat domnia mea”, Matei dăruindu-l și cu siliștea Uești din jud. Teleorman ³⁵.

În concluzie, Matei Basarab a stăpinit, pentru o perioadă de timp mai lungă sau mai scurtă, sate, ocine, vii, bălți, heleștee, vaduri de moară, case în circa 130 de localități rurale. A cumpărat în 87 și a făcut danii în 101, lui rămânându-i proprietăți în peste 28 de localități.

Simpla parcurgere a listei generale de sate în care Matei voievod a stăpinit impune o serie de considerații de ordin geografic.

Cele mai multe cumpărături se înregistrează în Muntenia (în 55 de localități), în timp ce în Oltenia, unde avea deja proprietăți de moștenire, îl întâlnim cumpărător în 28 de localități. Pe județe, ponderea cea mai mare o deține fostul județ Ilfov (18 sate), urmat de Mehedinți (15) și Ialomița (9), deci zonele în care se aflau unele din principalele sale ctitorii: Căldărușani, Strehaia, Tismana, Slobozia.

Cele 28 de localități în care i-au rămas proprietăți sînt repartizate astfel: Ilfov (6), Dolj (4), Rîmnicul Sărat (3), Ialomița, Mehedinți, Romanați și Vlașca (cite 2), Gorj, Vilcea și Dimbovița (cite 1). Pe regiuni se împart în felul următor: în Oltenia 10 localități, din care cele mai multe îi erau de moștenire de la rude; în Muntenia 15, care-i erau cu cîteva excepții, de cumpărătură. Dorința de a întări baza economică a puterii domnești și în stînga Oltului, considerăm că ar putea fi o explicație a extinderii domeniului deținut de Matei voievod și în Muntenia.

Din graficul pe care l-am întocmit, pentru a putea urmări mersul proprietății deținute de Matei Basarab pe parcursul întregii sale domnii, rezultă că au fost trei perioade de vîrf în care Matei a cumpărat și a dăruit intens. Astfel, în 1633, deabia ajuns pe tronul Țării Românești, recompensează, pentru sprijinul care i-a fost acordat, atît în timpul pribegiei cît și la luarea domniei, un număr de 6 boieri și slujitori. În anul 1641, profitînd de răgazul intervenit după luptele, din perioada 1637—1639, purtate cu Vasile Lupu, Matei Basarab a cumpărat mai multe moșii și a miluit 5 din ctitoriile sale de pînă atunci în peste 11 sate. Aplanarea conflictului cu domnul Moldovei i-a oferit o nouă perioadă de liniște. De aceea, în 1645—1647, se înregistrează numărul cel mai mare de cumpărături de la moșneni și boieri, ceea ce i-a permis să-și înzestreze, în mod substanțial, ctitoriile.

Sintetizînd, Matei Basarab a cumpărat, în timpul domniei, relativ puțin, contrazicînd afirmația subiectivă a lui Constantin Șerban, conform căreia predecesorul său, fiind un domn tare și puternic, a cotropit multe sate cu silnicie și fără dreptate.

Considerăm, așadar, că majoritatea averii sale a constat din bani lichizi din moment ce Radu Popescu afirma: „Constantin vodă deci au rămas domn Țării Românești și se veselea în avuția cea multă ce rămăsese de la Matei vodă”³⁶, iar Miron Costin arăta că urmașul lui Basarab la scaunul Valahiei „s-au apucat îndată de pungi, să-și tocmească domnia cu

³⁵ Arh. St. Buc., Mitrop. Țării Românești, CXXIX/4.

³⁶ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 111.

LISTA PROPRIETĂȚILOR DEȚINUTE DE MATEI BASARAB *)

Nr. crt.	Denumirea localității	Județul		Proveniența														Danii			Observații		
		Istoric	Actual	Moșteniri		Cumpărături											Confiscări						
				Rude	Domnești	De la cine				Situația satelor							Trădare	Fugă bir	Schimb				
						Boieri- negustori	Moșneni	Întregi	Părți-ocipe	Stinjeni (pogoane)	Cu rumân	(Cu) vii și livezi	(cu) bălți sau beleştee	(cu) case	(cu) vad de moară	Preț				Mădărit		Boieri	Stăpînor-curteni
5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23					
1	Albești	Buzău	Buzău																			X	
2	Albești	Dolj	Dolj																			X	
3	Albulești	Mehedinți	Mehedinți			X		X				X	X										X
4	Ămăraști	Romanați	Dolj				X				1.800												X
5	Baia de Fier	Gorj	Gorj			X			X			X											
6	*Balaci	Ilfov	Prob. în București			X					825												X
7	Băbuești	Argeș	Vilcea				X	X				X											X
8	Băilești	Dolj	Dolj	X				X															
9	*Bărbătești	Dîmbovița	Dîmbovița				X						X										
10	Bărbătești	Vilcea	Vilcea			X	X	X															X
11	*Bârboși	Ilfov	Sect. agr. Ilfov				X				393												X
12	Berbești	Vilcea	Vilcea				X				400	X											
13	*Berciugov	Ilfov	Călărași																				
14	*Betejani	Romanați	Olt	X																			

15	Bistrița	Mehedinți	Mehedinți			X				$\frac{1}{2}$		X	X			X							X	
16	Blehani	Rm. Sărat	Gălați			X																		Vatră sat
17	*Bloturi		Teleorman																					
18	*Bojenești	Dolj	Dolj								1.120													X
19	Bordești	Rm. Sărat	Vrancea				X				8 pog.		X											X
20	Branistea	Dîmbovița	Dîmbovița																					X
21	Brăgărești	Saac	Buzău			X					2.471													X
22	*Breșnița de Jos	Mehedinți	Mehedinți			X	X	X					X	X	X									X
23	*Breșnița de Sus	Mehedinți	Mehedinți			X	X	X					X	X										X
24	Bucșa	Ialomița	Ialomița			X				$\frac{1}{2}$														X
25	București					X							X											X
26	Bulcești	Mehedinți	Mehedinți			X		X					X	X										X
27	Busul	Mehedinți	Dolj				X	X					X											X
28	Căldărușani	Ilfov	Ialomița			X	X			$\frac{2}{3}$		X	X									X		X
29	*Cătun	Teleorman	Teleorman			X																		X
30	Cătunul	Muscel	Argeș																					X
31	Căzănești	Ialomița	Ialomița			X	X			$\frac{1}{2}$	260													X
32	*Cervenele	Ialomița	Ialomița			X					800					X							X	X

Nr. crt.	Denumirea localității	Județul		Proveniența																Danii			Observații	
		Istoric	Actual	Moșteniri		Cumpărături										Confiscări								
				Rude	Domnești	De la cine		Situția satelor										Trădare	Fuga bir	Schimb				
						Boieri- negustori	Moșneni	Intregi	Părți-ocine	Sitiojeni (pogoane)	Cu rumâni	(cu) vii și livezi	(cu) băși sau heteșes	(cu) case	(cu) vad de moară	Preț	Mănăstiri				Boieri	Sin jitori-curteni		
5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24					
33	*Cetățele	Ialomița	Ialomița																	X				Luat pe seama domniei
34	*Ciorani	Ialomița	Călărăși			X				650				X							X			
35	*Ciorani	Rm. Sărat	Brăila			X																		Vatra sat
36	Ciupa	Vlașca	Argeș			X			1/2		X										X (?)			
37	Clințeni	Ilfov	București															X				X		
38	Colentina	Ilfov	București			X			X															
39	*Coșcodia	Mehedinți	Mehedinți				X	X				X									X			De moș- tenire
40	*Culcași	Ialomița	Călărăși			X	X			450 800														
41	Curteni	Argeș (?)	Argeș (?)															X				X		
42	*Dedulești	Prahova	Prahova			X																	X	Siliște
43	Detcoi	Vlașca	Dimbovița			X																X		
44	Dobriceni	Vilcea	Vilcea				X	X			X												X	
45	*Dobrinești	Vlașca				X			X															
46	Doicești	Dimbovița	Dimbovița				X					X												
47	Dudești	Buzău	Brăila			X																	X	
48	Frâșinet	Ilfov	Călărăși																					
49	*Frumușei	Dolj	Dolj	X																	X			

50	*Fundeni	Ialomița	Ialomița			X				200											X				
51	*Futești	Ilfov	Călărăși			X															X				
52	Găureni	Dolj	Dolj			X																X			
53	*Girleani	Dolj	Dolj				X		X		X														
54	Greci	Ilfov (?)					X			3 pog.			X									X (?)			
55	Gurgulați		Teleorman																						
56	*Hamzești	Saac	Buzău			X			1/2																
57	Ilănișești	Gorj					X		X																
58	Izbiceni	Romanași	Olt				X		X		X	X			X										
59	Izvorani	Muscel	Argeș			X				3 del- nițe	X	X	X	X	X										
60	*Izvorul Alb	Mehedinți	Mehedinți	X																			X		
61	*Jăgârta	Ilfov	Ialomița				X			50												X (?)			
62	*Leotești	Saac	Buzău			X				1.075												X	X		
63	Lipia	Ilfov	Sect. agr. Ilfov			X				2.300												X			
64	Măceșul	Dolj	Dolj	X																					
65	*Mălcănești	Ilfov	București															X					X		
66	*Mărcești	Ilfov	Ialomița				X		X		X											X			
67	Micșănești	Ilfov	Ialomița			X		X			X							X					X	Confis- carea → danie → cumpă- rarea → danie	
68	*Mircești de Cîmp	Saac	Buzău			X				2.000												X (?)			
69	Morteni	Vlașca	Dimbovița																			X			

Nr. crt.	Denumirea localității	Județul		Proveniența																Danii			Observații		
		Istoric	Actual	Moșteniri		Cumpărături											Confiscări		Mădăstiri	Boieri	Slujitori-curteni				
				Rude	Domeniști	De la cine		Situția satelor														Trădare		Fugă bir	Schimb
						Boieri-negustori	Moșneni	Întregi	Părți-ocine	Stinjeni (pogoane)	Cu rumini	(cu) vii și livezi	(cu) bălți sau helește	(cu) case	(cu) vad de moară	Pret									
5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23							
70	Murgeni	Ialomița	Ialomița			×			1/3	400						180 u.			×						
71	Muscureni	Rm. Sărat și Brăila					×			1.630		×				103 u.			×						
72	Năeni	Saac	Buzău				×			13 13,5 pog.		×				106,5u. 2950 a. 11 c.			×						
73	*Neculești	Vlașca	Teleorman			×													×						
74	*Nenciuștii	Ilfov	Ialomița				×	×	×	549	×					72.800 a.			×						
75	*Ocolna	Dolj	Dolj		×														×						
76	Ogrăzeni	Vlașca	Giurgiu																/			Proveniența necunoscută			
77	Păcurenii	Saac	Buzău				×		1/2							8.000 a.			×	(?)					
78	Păduchioși	Ilfov						×	1/2	600						1.200 c.									
79	Plătărești	Ilfov	Călărași				×					×	×		×	136.400 a.			×						
80	*Polovinele	Romanați	Olt															×			×				
81	Pribolu	Dîmbovița	Dîmbovița				×			631		×				22.070 a.			×						
82	Rădulești	Ilfov	Ialomița				×			200						8.000 a.									
83	Răzvad	Dîmbovița	Dîmbovița		×																×	1/2 în schimb pentru Știubeele			

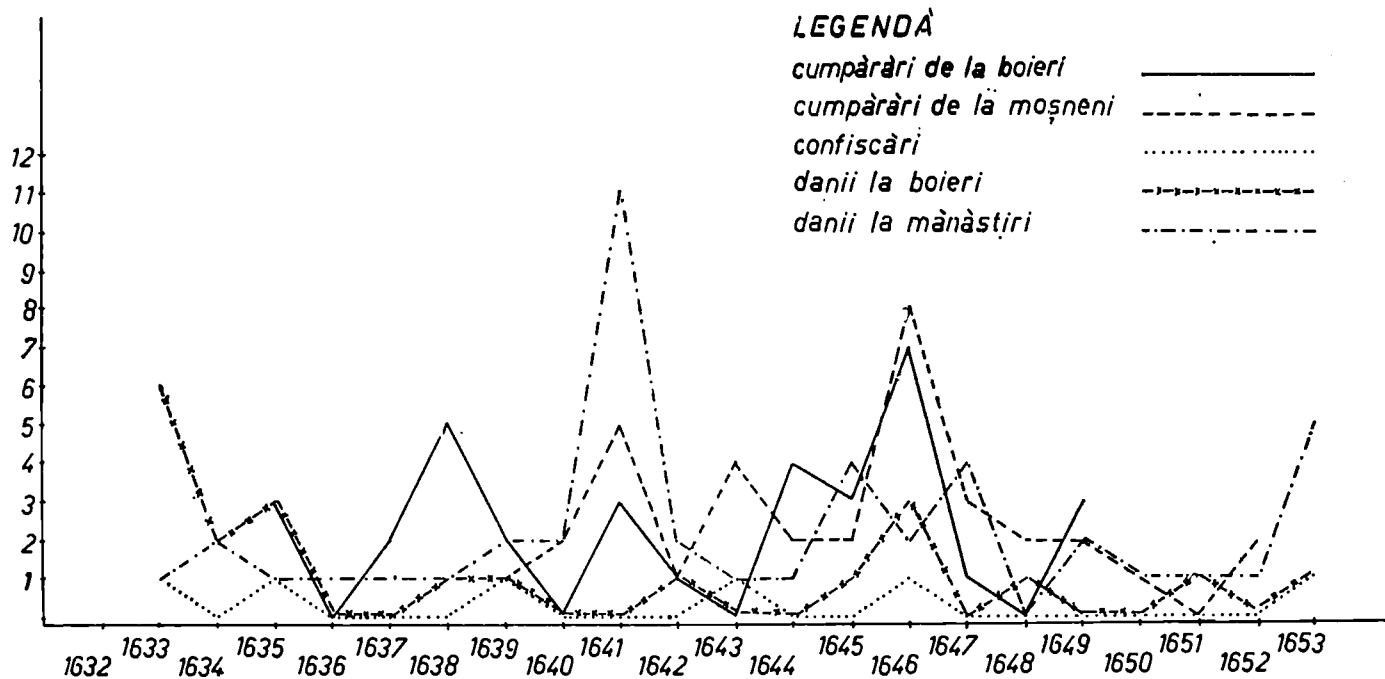
84	Rîmniceni	Slam	Vrancea			×				9 funii		×		×		50.000 a.	×						
85	Robănești	Romanați	Dolj				×		1/3							100 u.				×			
86	Rogova	Mehedinți	Mehedinți				×		1/2							400 u.				×			
87	Sadova	Dolj	Dolj		×															×			
88	*Sasul	Ialomița	Ialomița				×			1.110						39.600 a.				×	(?)		
89	Sărățeni	Ialomița	Ialomița				×			3.000	×	×	×		×	405 u.				×			
90	Seaca	Mehedinți	Dolj				×	×														(De moștenire)	
91	Simnicu de Sus	Dolj	Dolj												×					×			
92	*Somești	Rm. Sărat	Brăila				×									13.333 a.							Vatră sat
93	Soveja		Vrancea				×		1/4							50.000 a.							
94	Stăncești	Mehedinți	Mehedinți				×		×											×			
95	Stănești	Vlașca	Giurgiu				×		×														
96	Stănești	Teleorman																×				×	
97	Stejarul	Mehedinți	Dolj			×																×	
98	Stîngăceaua din Dos	Mehedinți	Mehedinți				×			1.500	×										×		
99	Stîngăceaua din Față	Mehedinți	Mehedinți				×	×	×	1.880	×					60.000 a. 58 u.				×			
100	*Stoeneștii de la Cîmp	Saac	Buzău				×			1.400						35.000 a.				×	(?)		
101	*Strămuțrești	Ilfov	Sect. agr. Ilfov				×	×								40 u.				×			
102	Strehaia	Mehedinți	Mehedinți				×	×			×					950 u.				×			De moștenire
103	Surani	Saac	Prahova				×	×								4.800 a.				×			

Nr. crt.	Denumirea localității	Județul		Proveniența																	Darii			Observații		
		Istoric	Actual	Moșteniri		Cumpărături											Confis-cări		Schimb	Mânăstiri	Boleri	Slujitori-curteni				
				Rude	Domnești	De la cine		Situația satelor							Preț	Trădare	Fugă bir									
						Boleri-negustori	Moșneni	Intregi	Pârji-ocine	Stinjen (pogoane)	Cu rumini	(cu) vii și livezi	(cu) bălți sau helștece	(cu) case				(cu) vad de moară								
5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23								
104	*Șoprlița	Saac	Buzău																			×	×		Siliște domnească	
105	Șotînga	Dîmbovița	Dîmbovița				×				236,5													×		
106	*Șovireu	Vlașca	Giurgiu																×					×		
107	Ștefănești					×				³ / ₄			×													
108	*Ștubeele	Mehedinți	Mehedinți																				×			În schimb cu 1/2 din Răzvad
109	*Tegeni	Ilfov	Sect. agr. Ilfov			×		×				×														
110	Tîrgoviște	Dîmbovița	Dîmbovița																×					×		
111	Țigănești	Ilfov	Ialomița (?)																	×				×		Siliște
112	Uda	Vlașca	Argeș			×					350						×								×	
113	*Uești	Teleorman	Teleorman																						×	Siliște domnească
114	Vaideei	Ialomița	Ialomița																						×	Luat pe seama domnici
115	Vaideel	Vilcea	Vilcea			×		×																		
116	*Vilcănești	Ilfov	Ialomița					×	×																	

117	Vărbîța	Mehedinți	Dolj			×			×																×			
118	Vitânești		Vrancea				×										×											
119	Vlădășești	Mehedinți	Mehedinți				×			¹ / ₂	300														×			
120	*Vlădeni	Ilfov	Ialomița			×		×				×													×			
121	Voinești	Muscel	Argeș			×	×					×													×			
122	Vrăpciune	Dolj (?)							×																	×		
123	Zăval	Dolj	Dolj			×	×						×												×			
124	Balș	Romanați	Olt						×																	×		
125	Bădeni	Muscel	Argeș			×						×													×			
126	Drencea	Mehedinți	Mehedinți			×																						
127	Comoșteni	Dolj	Dolj			×																						
128	Nedeia	Dolj	Dolj			×																						
129	Orodel	Mehedinți	Dolj								×																	
130	Boteni	Vlașca				×																						

GRAFICUL MERSULUI PROPRIETĂȚII DEȚINUTE DE MATEI BASARAB *)

*) La întocmirea graficului am utilizat numai documentele în care cumpărările, confiscările și daniile s-au petrecut fie în anul emiterii actului respectiv, fie la alte date menționate expres în texte.

bani, că era avuția lui Matei vodă neclătită încă³⁷. Mai mult, Paul de Alep ne furnizează știrea că Vodă Cîrnul și-a plătit domnia la Poartă cu bani luați din averea antecesorului său la tron, iar comorile răposatului erau mari, multe case de piatră fiind pline pînă la acoperiș.³⁸

Cît privește domeniul lui Matei Basarab, după dispariția domnului parte a ajuns la Constantin Șerban voievod, în virtutea dreptului succesoral la partea domnească ; parte a trecut în posesia lui Preda Brincoveanu, marele vornic, care, împreună cu sora sa Stana, a devenit principalul beneficiar al averii lui Matei, încă din timpul vieții unchiului său³⁹. Cea mai mare parte a averii lui Preda a ajuns, în cele din urmă, la nepotul său Constantin Brincoveanu voievod.

LE DOMAINE DE MATTHIEU BASARAB

RÉSUMÉ

Constitué des villages hérités de ses prédécesseurs consanguins (les „Craiovești”) ou princiers, des achats faits pendant les années antérieures à son avènement au trône, le domaine de Matthieu Basarab connaît une extension continue notamment sous son règne, par des achats, confiscations ou échanges.

La majorité des achats sont enregistrés en Valachie, tandis qu'en Petite Valachie, où il possédait déjà des propriétés provenant d'héritages, il en acheta moins. Nous considérons que le désir de consolider la base économique de l'autorité princière aussi dans la zone gauche de l'Olt pourrait constituer une explication de l'extension du domaine détenu par Matthieu Basarab, notamment en Valachie où, d'ailleurs, se trouvaient de nombreuses fondations qu'il avait substantiellement dotées.

Par rapport à Michel le Brave, Matthieu Basarab en a acheté relativement peu. La majeure partie des achats a été convertie en donations, le prince ne gardant pour lui qu'un petit nombre de villages.

Pour en conclure, Matthieu Basarab a possédé pendant une période plus ou moins longue des villages, parts de villages, terres, vignes, étangs, emplacements de moulin, maisons dans environ 130 localités rurales. Il en a acheté dans 87 et a fait des donations dans 101, conservant des propriétés en plus de 28 localités.

Nous considérons, donc, que la plupart de son avoir a consisté en fonds en espèces, comme il résulte aussi de nombreux témoignages contemporains.

³⁷ Miron Costin, *Opere*, I, ed. P. P. Panaitescu, București, 1965, p. 184.

³⁸ *Călători străini despre țările române*, VI, București, 1976, p. 142—143.

³⁹ Copie la Institutul de istorie „N. Iorga”, actul din 29 martie 1635.

EPOCA LUI MATEI BASARAB, RĂSCRUCE A VECHII CULTURI ROMÂNEȘTI*

DE

RĂZVAN THEODORESCU

M-am întrebat nu odată, privind gravura cu chipul emaciat și ho-tărit, întovărășit de stema munteană, al lui „Ioanes Matteus Bassaraba Princeps Vaivodae Transalpinæ Vallachiae” cum îl denumește inscripția portretului datorat lui Marco Boschini — artistul monden și cultivat, autor de „incisioni” cu efigii ale dogilor și notabililor Serenissimei Republici în plin și glorios Seicento¹ —, cit de mult și cit de veridic poate consuna un asemenea chip de nobilă suveranitate, pigmentat cu o nuanță de exotism baroc, cu un anume clișeu mai vechi al istoriografiei noastre care preferă să vadă în boierul oltean urcat în scaunul Țării Românești acum trei veacuri și jumătate în primul rînd pe un bun gospodar de o patriarhală cumînțenie și pe o iscusită căpetenie de oști sau, spre a relua cuvîntul unei cronici contemporane, pe un „om cuiat, cu frică de dumnezeu, iubind rugăciunea, postul și milostenia”².

Fost-a cu adevărat marele agă Matei — „de moșie din satul Brâncovenii, fecior Danciuului vorneacul, care să trăgea din neamul bășăribesc”³ — doar un dătător de normă conservatoare, nevoind să cheltuiască cu ctitorii fastuoase precum rivalul său politic și vecinul său întru țară și glorie, Vasile Lupu, din pricina, s-a spus, a culturii sale precare, a lipsei de mijloace materiale — afirmație surprinzătoare pentru cine cunoaște fiscalitatea epocii —, a ponderei avute de preocupările războinice, devenite, toate, aproape un corolar al „antilevantinismului” cirmuirii sale, opuse domniilor anterioare, atît de „grecizate”, iubitoare de fast și strălucire stambuliotă, ale unor Radu Mihnea și Alexandru Iliș, Alexandru Coconul și Leon Tomșa?

Mă tem că lipsite de o reflecție critică citeva dintre aceste concluzii — nu fără un simbur de adevăr, fiecare, dar rupte și izolate dintr-un context mental — riscă să schematizeze mult peisajul atît de complex al celor două decenii din prima parte a secolului al XVII-lea în care, socot, se

---

* Comunicare la sesiunea științifică „350 de ani de la urcarea lui Matei Basarab pe tronul Țării Românești”, Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, 18 septembrie 1982.

¹ Pentru aceasta, vezi R. Palluchini, *Marco Boschini e la pittura veneziana del Seicento*, în „Barocco europeo e Barocco veneziano”, ed. V. Branca, Veneția 1962, p. 95 — 136.

² V. Căndea, *Letopiseșul Țării Românești (1292 — 1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii”, 4, 1970, p. 691.

³ *Istoria Țării Românești 1290 — 1690. Letopiseșul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu, D. Simonescu, București 1960, p. 95.

pot regăsi unele atitudini și trăsături fundamentale ale culturii românești ce a urmat, întâlnite pînă în unele realități și idei ale secolului trecut. Căci, mă grăbesc să adaug, nu trebuie uitat că în acest veac al XVII-lea românesc și în cele mai stabile domnii ale sale precedind momentului brâncovenesc — adică tocmai în epoca lui Matei Basarab și a lui Vasile Lupu — au fost identificate de cei mai profunzi exegeți ai fenomenului cultural românesc — care, paradoxal, nu au fost, cu excepția lui Iorga, istoricii, ei numindu-se Eminescu, Ibrăileanu și Lovinescu — temeiurile unor elemente unificatoare dar și ale unor trăsături deosebitoare în sînul unei aceleiași civilizații a românilor, ale unor note spirituale regionale pe care generația noastră are încă a le cerceta și pune în lumină.

Este îndeajuns să spun că a găsi în Țara Românească, sub Matei Basarab, o întregă ideologie dirijată de tip tradiționalist și de caracter voievodal ancorată în unele „mituri istorice” medievale ale aceluia loc și timp — o ideologie de autoritate și majestate, cu atît mai necesară la hotarele Turcocrăției —, ca și o întregă atitudine militantă ce o completa, prelungind parcă pe aceea a Viteazului, și în care secolul lui Tudor Vladimirescu și al revoluției pașoptiste s-au recunoscut; sau, dimpotrivă, a desluși în Moldova timpului lui Vasile Lupu o atitudine aulică și aristocratică deschisă Poloniei nobiliare, catolicismului, barocului și Occidentului — știut și pe filieră ucraino-rusă, apoi pe aceea austriacă — ce poate fi urmărită pînă tîrziu, în zilele „Junimii”; sau, iarăși, a regăsi la cărturarii români temeiurile locale ale recursului veacului al XVII-lea la un istorism izvorît din realitățile etnogenetice foarte îndepărtate ale „neamului”, precum cele ale Romei, și nu pornit de la ficțiunea contemporană, cu origini fabuloase, din învecinatele ideologii ale „scitismului” și „hunismului” nobililor maghiari sau a „sarmatismului” magnaților poloni⁴, constituie, după părerea mea, o operație necesară în sfera cea largă și încă puțin investigată a specificului cultural românesc.

Chipul din gravura lui Boschini este cu mult mai aproape, să recunoaștem, de acel Matei Vodă care a știut să se înconjoare de cîțiva sfinctici cultivați și cu o mentalitate deschisă noului — marele său postelnic de stirpe cantacuzină, Constantin, și acel „vtori logofăt” ce i-a fost și cumnat, Udriște Năsturel, cei care îmi par a fi fost, prin opera lor diversă și în diverse direcții, deschizători de drumuri politice și culturale pentru mai tîrziu —, după cum e mai aproape de principele care întreținea în mediul italian al Propagandei Fide și al Veneției relațiile știute, printr-un secretar ca Giovanni Mascellini din Pesaro, prin misionarii iezuiți, minoriți conventuali și minoriți observanți sosiți la Țirgoviște sau prin bogata comunitate elenă din orașul lagunelor, cea care îl socotea în septembrie 1642, în tonul encomiastic curent al vremii, asemănător cu „vechii împărați și arhonți, ca și cu cei mai noi, atît italieni cît și greci”⁵, Matei Basarab împărțind cu domnul de la Iași și cu țarul de la Moscova privilegiul de a-și vedea numele înscris în pomelnicul de la San Giorgio dei Greci, în care scop trimitea aici, în slavonește, o listă a strămoșilor săi. A unor strămoși pe care nu i-a amintit mereu doar din pravoslavnică pietate —

⁴ K. Péter, *Das skythische Selbstbewusstsein des ungarischen Adels*, în „La Pologne et la Hongrie aux XVIe—XVIIe siècles”, ed. V. Zimányi, Budapesta, 1981, p. 121—133; J. Michalski, *Le sarmatisme et le problème d'européisation de la Pologne*, în același volum, p. 113—120.

⁵ *Comptes rendus*, în „Revue des études sud-est européennes”=RESEE, 1, 1980, p. 139

cum ne-a plăcut prea adesea să simplificăm lucrurile, opunîndu-l pe Matei unui „Lupu bei”, munificentul principe vecin lipsit de antecesori iluștri —, ei a căror memorie a cultivat-o ca un politician experimentat, înlăuntrul și în afara hotarelor țării, tocmai, probabil, în scopul afirmării unei neatir-nări morale și a unei autonomii politice pe care nu o mai puteau reclama în acel ceas, în Europa orientală, decît cu mult mai recent iviții Romanovi.

Domnia lui Matei Basarab a fost orientată net spre un tradiționalism atașat acelor momente ale istoriei Țării Românești ce au însemnat fie începutul unei creații statale independente, fie, mai apoi, o rezistență antiotomană activă — iar în prima cronică unitară a voievodatului, acum redactată, acestea sînt momentele de reper ale naratorilor —, după cum, pe plan ctitoricesc, ea a însemnat o conștientă, o voită preluare și continuare a tradițiilor veacului al XVI-lea, ușor de recunoscut în expresia paramentelor și în tipologia planurilor mergînd pe linia unei standardizări, de la fațadele simple, albe ale lăcașurilor la așa-numitul „sinili” sau la decorația parietală cu ceramică smălțuită. Regăsim acest aer comun al unor monumente prin excelență tradiționaliste — și aceasta în numele unei mentalități muntenesti aproape generalizate la nivel domnesc sub Matei Basarab — din Bărăgan pînă la pasurile Transilvaniei, amintind de începuturile sobre și lipsite de ostentație ale primelor ctitorii din voievodatul de la sud de Carpați în veacul „întemeierii de țară”; un aer comun constînd într-o voită, parcă, simplitate și robustețe a principalelor ctitorii ale timpului lui Matei Basarab — în marea lor majoritate biserici de mănăstiri, ceea ce dă o indicație asupra unui alt aspect al politicii tradiționaliste a domniei —, într-un gust ușor folclorizant — întilnit, de pildă, în decorul exterior pictat al Strehaiei ⁶, ca și în pictura murală de la Topolnița în Mehedinți, de la Săcuieni în Dîmbovița ⁷ —, într-un același demers ctitoricesc pe întreg cuprinsul Țării Românești, de la bisericile voievodale ridicate de la Brâncoveni pe Olt la Măxineni pe Siret, la cele boierești înălțate, după modelul celor dintii, de un Ianachi Caragea la Slobozia, de un Constantin serdarul la Dobreni, de un Stroe Leurdeanu la Golești, de un Lupu Buliga la Topolnița ⁸.

Toate acestea au creat în două decenii de cirmuire mateină un peisaj artistic coerent și unitar — asemănător celui al limbii românești acum răspîndite cu repeziciune prin cărțile ieșite din tiparnițele țării —, un peisaj ce a fost socotit ca aparținînd primului stil efectiv „muntenesc” sau „romănesc” — și el pregătit de veacul al XVI-lea —, de data aceasta cu monumente numeroase ce vor sta la temeiul viitoarei vîrste a arhitecturii Munteniei și Olteniei din anii '60—'80, prefață a momentului brâncovenesc. Acelaș număr mare de ctitorii ale timpului — remarcat, cu unele exagerări, de călători precum Paul din Alep sau Petru Bogdan Bakšić din Kiprovac —, a făcut să se vorbească despre Matei Basarab, din perspectiva unei aprecieri strict cantitative, ca despre cel mai important ctitor din

⁶ V. M. Pușcașu, *Date noi cu privire la evoluția ansamblului de arhitectură medievală de la Strehaia*, în „Buletinul monumentelor istorice” = BMI, 3, 1970, p. 33—34.

⁷ C. Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, București, 1980, p. 75—76.

⁸ Pentru ele, vezi V. Nicolae, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, București, 1982, p. 97, 167, 170—171, 178—179.

trecutul românesc⁹, el fiind de fapt, programatic, un ziditor și reziditor de lăcașuri de cult, mai ales monahale, înrudite între ele stilistic.

Acest efort ctitoricesc, ca în genere întreaga cultură a epocii lui Matei Basarab, a fost subordonat — care lăsam să se înțeleagă — citorva idealuri majore ale timpului între care, cu siguranță, tocmai cultivarea tradiției istorice a fost cel mai caracteristic, exprimînd un întreg program ideologic cu atît mai explicabil în vremea unui reflux al luptei antiotomane.

Voievodul care putea să pară, în 1643, rezidentului imperialilor la Stambul — într-o scrisoare către Ferdinand al III-lea — „un alt Mihai Voievod”¹⁰, cel care a voit la un moment dat să lase urmaș la tron pe Mihai, fiul lui Nicolae Pătrașcu¹¹ — nepotul de fiu, așadar, al omonimului unificator al românilor — era cu siguranță, și așa apărea el contemporanilor, un sprijinitor al ideii de cruciadă, un demn continuator al înaintașului său — și el descendent din Craiovești — Radu Șerban, unul dintre exponenții a ceea ce poate fi denumit „militantismul muntenesc” antiotoman al secolului al XVII-lea reprezentat mai apoi tocmai de un Matei Basarab și de un Mihnea al III-lea. În treacăt fie spus, în această perspectivă trebuie să interpretăm, în cazul citorva ctitorii ale timpului lui Matei Vodă, hramurile cu aluzii luptătoare ca tot atîtea semne ale inserției respective-lor lăcașuri și așezăminte în istoria timpului: cel al arhanghlicilor Mihail și Gavril — „căpeteniile cetelor îngerești”, simboluri teologale ale luptei împotriva „necredincioșilor” — întîlnit la Arnota și mai apoi la Brebu, cel al Sf. Procopie de la Gherghița — unde pisania face trimitere la un „războiu la Nănișori pre Ialomița”¹², cel al Sf. Mercurie la Plătărești unde tradiția locală păstrează amintirea luptelor cu tătarii lui Vasile Lupu, însăși dispunerea principalelor mănăstiri fortificate ale domnului — în cîmpia munteană, nu departe de Dunărea ce-l despărțea de imperiul sultanilor, pe colinele subcarpatice, spre hotarele Moldovei — indicînd un întreg program militar căruia faptul de cultură îi era, prin forța lucrurilor, subordonat (același reper politic îl vom găsi, ca altă dată în Moldova ștefanină, în cazul ridicării unor ctitorii mateine pe locul sau în amintirea unor bătălii sau înțelegeri de pace: Căldărușanii legați de comemorarea unor lupte, Plumbuita amintind de răscoala împotriva lui Radu Iliăș, „Dobromira” sau Soveja cu rostul ei bine cunoscut atunci cînd era înălțată, în acord cu Vasile Lupu, „peste hotarul țării noastre și pe un loc vrîncean al Moldovei”¹³).

Protector cultural — tocmai în acest spirit cruciat și antiotoman — al unei ortodoxii tot mai împilate în Sud-Estul european — să nu uităm că „Psaltirea” din 1637 de la Govora era tipărită în slavonă pentru acei clerici ce predicau „spre folosul bulgarilor și sirbilor” —, voievodul și

⁹ C. C. Giurescu, *Matei Basarab, cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru. Știri noi despre lăcașurile lui*, în „Înalt Preasfințitul arhiepiscop și mitropolit Nicodim Patriarhul României prinos la sărbătorirea a optzeci de ani de vîrstă”, București, 1946, p. 167—176.

¹⁰ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV, 1, București, 1882, nr. 598, p. 671.

¹¹ N. Iorga, *Histoire des roumains et de la romanité orientale. VI. Les monarques*, București, 1910, p. 111—112, 128, 148, 251.

¹² Idem, *Inscripții din bisericile României*, II, București, 1908, p. 3.

¹³ Idem, *Inscripții...*, I, 1, București, 1905, p. 25; pentru o altă lectură a pasajului: vezi C. Turcu, *Știri noi despre mănăstirea Soveja sau Dobromira (mănăstirea Bunei Înțelegeri)*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 5—7, 1957, p. 481.

doamna sa Elina ridicau biserici la Vidin și Șviștov¹⁴, făceau danii la venerabilele mănăstiri Studenica și Mileșeva sau la Hilandarul athonit¹⁵, întrețineau relații în centrul meșteșugăresc de la Kiprovac din Bulgaria¹⁶; ei erau totodată protectori ai unei biserici locale amenințate de „erezii” venite din chiar Constantinopolul patriarhiei ecumenice (pravila lui Matei Basarab, cu caracter mult mai bisericesc și tradiționalist decât aceea a Moldovei vecine o indică, ca și cunoscutul hrisov din noiembrie 1640 ce scotea de sub jurisdicția Muntelui Athos unele așezăminte ale voievodatului).

Matei Basarab a marcat timpul său printr-o orientare „națională” avant la lettre, ideologia domniei sale avându-și rădăcinile în amintitele, două, „mituri istorice” ale Țării Românești: cel al „descălecatului” — de unde voga personajului legendar și „întemeietor de țară” Negru Vodă¹⁷, de unde și refacerea, prin 1635—1636, a bisericii mănăstirii Cîmpulungului (interesul pentru originile statului era, în acel timp, cu mult mai puțin susținut în Moldova!)—și cel al „noului Basarab” care a fost Neagoe, voievodul de faimă din care Matei descindea, de altminteri, ca strănepot de soră, la a patra generație, prin Marga, fiica lui Pirvu I Craiovescu.

Ceea ce se poate denumi, fără teamă de greșeală, „ideea basarabescă” a domniei lui Matei Vodă a răzbătut în predoslovii și stihuri — unele datorate lui Udriște Năsturel — ale unor cărți slavone atunci imprimate în tiparnițe înfiripate — coincidență de loc întâmplătoare — în chiar mănăstirile legate de trecutul medieval basarabesc, la Cîmpulungul lui Nicolae Alexandru, la Govora și Dealul lui Radu cel Mare (acesta este cazul „Molitvelnicului” din 1635 cu versuri despre „casa preavitejescului neam al Basarabilor”¹⁸, al „Antologhionului” din 1643 evocînd pe „preabunul Basaraba Neagoe de odinioară”¹⁹, al „Evangheliarului” din 1644 proslăvind „marele neam bășărăbesc”²⁰); după cum a răzbătut în acțiunile ctitoricești ale voievodului, pline de semnificație și ele, precum refacerea ctitoriilor Craioveștilor și ale lui Neagoe Basarab de la Athos — la Dionisiu și Xenofon²¹ —, sau din Țara Românească, la Brâncoveni, Sadova, Craiova, Strehăia și Curtea de Argeș pentru care, la mănăstirea lui Neagoe, „această minunată și preaslăvită frumuseță și cu podoabă mai presus de minunile din lume”, dădea două dintre primele sale hrisoave, la 5 și la 6 decembrie 1632²², semn al nevoii de legitimare „basarabescă” al unei domnii abea începute cu câteva luni în urmă.

¹⁴ C. C. Giurescu, *Două ctitorii ale lui Matei Basarab în Bulgaria*, în „Revista istorică română” = RIR., XI—XII, 1941—1942, p. 390—391.

¹⁵ S. Anuichi, *Relațiile bisericești româno-sirbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „Biserica ortodoxă română” = BOR, 7—8, 1979, p. 897—899.

¹⁶ D. Giurescu, *Maitres orfèvres de Kiprovac en Valachie au XVIIe siècle*, în RESEE, 3—4, 1964, p. 470.

¹⁷ P. Chihăia, *De la „Negru Vodă” la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, 1976, p. 17—43.

¹⁸ I. Bianu, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, IV, București, 1944, p. 181.

¹⁹ I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia...*, I, București, 1903, p. 129, 132.

²⁰ *Ibidem*, p. 145.

²¹ R. Crețeanu, *Traditions de famille dans les donations roumaines au Mont Athos, în „Etudes byzantines et postbyzantines”*, I, București, 1979, p. 139, 146.

²² T. G. Bulat, *Știri documentare despre mănăstirea Argeșului în timpul domniei lui Matei Vodă Basarab (1632—1654)*, în BOR, 3—4, 1975, p. 360.

Se poate adăuga că, în general, nota voit tradiționalistă a acestei domnii a fost comună și feudalilor timpului sau altor ctitori mai mărunți ce și-au imitat voievodul, adoptându-i uneori punctul de vedere „istorist” — măcar și numai prin rezidirea unui așezământ, prin reluarea unei tradiții ctitoricești locale —, de la mari boieri ca Danciu Piriianu, capucehaia la Stambul, pină la marele șufar Mitrea din părțile Argeșului sau la neguțătorul Badea din Brăila ²³, ca exponenți ai boierimii de țară și ai unei pături orașenești pe cale de îmbogățire și ascensiune socială în veacul al XVII-lea.

Există însă, în această epocă culturală românească, și un revers al medaliei, aparținând și el, parcă, unui program politic conștient, fiind în orice caz semnul unei realități sociale și spirituale incontestabile: este reversul noutății, al inovației cu caracter nobiliar — completând tradiționalismul aulic —, aparținând nu domniei — ca în Moldova lui Vasile Lupu —, ci ctitorva mari boieri apropiați de aceasta care, spre deosebire de egalii lor de dincolo de Milcov — mai curînd „tradiționaliști” și „boieri de țară” înaintea levantinului lor stăpîn — sînt în cel puțin două cazuri, cel al Cantacuzinilor și cel al lui Udriște Năsturel, purtătorii inițiativei novatoare (și încă aș fi tentat să adaug aici, în acest sens, pe acel „vlădică” Ștefan I — păstorind întîia dată în timpul lui Matei Basarab, în 1648—1653 —, donatorul, sub Mihnea al III-lea, al unei icoane — la o biserică din Vilcea, la Bălănești-Rîmești — unde fundalul prea ortodoxei și hieraticei imagini a Sf. Paraschiva era un peisaj de pictură italianizantă, același ierarh înfățișîndu-și stema din „Îndreptarea legii”, în 1652, cu elemente — nu întîmplătoare, desigur — de heraldică catolică barocă ²⁴ apreciată altă dată de un alt mitropolit cu singe românesc, Petru Movilă al Kievului).

Sînt, desigur, în acest timp multe semne ce indică o nedezmînițită deschidere spre înnoirea venită din Orient și din Occident deopotrivă, către largul fenomen de interculturalitate, vădit din sistemul instrucției superioare pină în cel al cărții tipărite și al artelor de tot felul, între Apusul catolic și protestant și Răsăritul ortodox și islamic.

Nu e de prisos de reamintit că în prima parte al veacului al XVII-lea lumea munteană nu ignora, la nivelul curții, al marilor boieri, al clerului înalt, nici moda vestimentară, nici arta Occidentului — să ne amintim, de pildă, de relația germanului Paul Strassburg din Nürnberg care, aflat în fruntea unei solii suedeze, pune la dispoziția lui Leon Tomșa, în 1632, un pictor din suita sa ²⁵ —, nici un anume grad de cultură ridicat înfățișat de unii dintre misionarii bisericii romane sosiți îndeobște din Balcani,

²³ Pentru ctitoriile acestora din urmă: V. Nicolae, *op. cit.*, p. 154, 182; Cf. M. Golescu, *Biserica din Bohari*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice”, XXXV, 1942, p. 188—190; R.I. Perianu, *Un negustor brăilean prieten cu Matei Basarab*, în RIR, XVI, 1946, p. 344—354.

²⁴ Al. Efremov, *Primul peisaj de concepție occidentală în pictura de icoane din Țara Românească*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor. Seria Monumente istorice și de artă”, 1, 1974, p. 69—74; D. Cernovodeanu, *Heraldica bisericască în țările române*, în BOR, 7—8, 1975, p. 963, fig. 2; idem, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 179, pl. CXIV/3.

²⁵ *Călători străini despre țările române*, V, București, 1973, p. 61, 63.

înainte și după schimbul de scrisori dintre Matei Basarab și papa Inocențiu al X-lea tocmai în chestiuni privind misionarismul catolic trimis spre spațiul românesc. Simpatiile catolice ale unor boieri munteni — chiar dacă nu atît de evidente ca în Moldova marilor dregători școlîți la ieziuiți — s-au polarizat în jurul cultivatului și mult intrigantului om al bisericii — mai exact spus, al bisericilor, catolică și ortodoxă deopotrivă — Pantelimon (Paisios) Ligaridis, grecul din Chios ajuns elev al colegiului roman al Sf. Atanasie, profesor de retorică influențat de ieziuiți, creator al unei școli greco-latine la Stambul, dușman al „calvinolatrilor” Lucaris și Corydaleu, sosit în Muntenia, către 1646, unde rămînea ca predicator alcurții lui Matei Vodă și profesor al fiilor postelnicului Constantin Cantacuzino, întemeind aici o aristocratică și antipadovană „schola greca e latină insegnando a i primi del paese”²⁶. Era, pe cît se pare, o școală organizată după principii ieziuite în care se învăța teologia, greaca, latina, retorică, logica, fapt mărturisit de Ligaridis însuși în corespondența cu Propaganda Fide, congregația fiind la curent, de altminteri, cu nivelul de instrucție din Muntenia — de data aceasta al unor preoți și laici de condiție mai modestă, desigur — dacă dăm crezare celor scrise în 1638 de minoritul Giovenale Falco despre propunerea de tipărire a unor cărțuții purtînd asupra controverselor dogmatice ale timpului, în „slovenica” și în latină, ele fiind cerute și căutate în Țara Românească²⁷.

Acesta era de fapt mediul în care putea Udriște Năsturel — simpatizantul unor forme de cultură catolică, acest „lettré savant”²⁸ ce-și presăra textele cu referiri la Platon și Pitagora, cu citate din Homer și Aristofan — să traducă în slavonă, în 1647, cartea de căpătîi a Occidentului medieval *Imitatio Christi*, cea pe care oamenii veacului al XVII-lea o aveau încă drept lectură preferată, gustînd-o către 1660 însuși eroul și campionul barocului italian, mult celebrul Bernini²⁹. Spunînd aceasta vom înțelege de ce traducerea în Țara Românească a paginilor misticului neerlandez Thoma a Kempis — într-o slavonă devenită în acel timp anacronică și prețioasă, aparținînd aceluși curent aulic ortodox pe care Contra-reforma îl încuraja în Europa răsăriteană³⁰ — nu a fost actul gratuit și inutil pe care îl credea Nicolae Iorga³¹, ci nevoia spirituală a unui gen de „höfische Kultur”³² ce poate fi înregistrată pretutindeni pe continent, într-un veac atît de zbuciumat și marcat de întoarceri la evul mediu. Întoarceri de felul celor pe care, prin limba slavonă ce a cultivat-o în chip predilect — ca oamenii barocului occidental, latina —, Udriște Năsturel le-a ilustrat.

De numele aceluiași umanist, să nu uităm, se leagă pe tărîmul artelor vizuale o pagină innoitoare. La începutul ei stă, ca un moment de refe-

²⁶ V. Papacostea, *Les origines de l'enseignement supérieur en Valachie*, în RESEE, 1—2, 1963, p. 7—39.

²⁷ *Cățători...*, VII, București, 1980, p. 40.

²⁸ N. Iorga, *Histoire...*, p. 130. Pentru el vezi, mai recent, monografia lui D. H. Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, 1974.

²⁹ V. I. Stoichiță, *Introducere în poetica lui Gian Lorenzo Bernini*, în Filippo Baldinucci, Paul Fréart de Chantelou, *Viața lui Gian Lorenzo Bernini. Jurnalul călătoriei în Franța a cavalerului Bernini*, București, 1981, p. 42.

³⁰ V. Cîndea, *Umanismul lui Udriște Năsturel și agonia slavonismului cultural în Țara Românească*, în „Rațiunea dominantă”, Cluj-Napoca, 1979, p. 33—77.

³¹ *Op. cit.*, p. 168.

³² A. von Martin, *Geist und Gesellschaft. Skizzen zur europäischen Kulturgeschichte*, Frankfurt am Main, 1948, p. 129 și urm.

rință, acel „unicum” al arhitecturii civile românești din veacul al XVII-lea care este „palatul” de la Hierăști — reședință nobiliară de fapt, precursora imediată a celor de la Filipeștii de Tîrg, Mărgineni sau Măgureni ale „Șeită-neștilor” ce-și incepeau tocmai acum ascensiunea în Țara Românească. Monumentul cu ziduri placate cu piatră de talie — fapt și el unic în epocă în voievodatul muntean —, ridicat către 1641—1643 cu o certă contribuție a unor meșteri ardeleni, are bolți, ancadramente, profile, goluri, portaluri cu frontoane ce trimit direct spre sugestiile ale Renașterii transilvane târzii³³, sugestiile care nu pot fi străine de acei — amintiți de Paul din Alep — „meșteri arhitecți din Țara Ungurească”, adică din Transilvania („Bilad al-Madjar”³⁴). Și mai limpede însă decît această clădire de severă noblețe din lunca Argeșului ilfovean, ne apare — legat cu siguranță de gustul lui Udriște — micul grup de monumente funerare cioplite prin anii 1652—1658 pentru membrii familiei lui Matei Basarab, la Tirgoviște și la Arnota, de meșterul sibian Elias Nicolai, aparținînd unei viziuni de tardivă Renaștere germană și de început a barocului, cu inscripții latine, slavone și românești de gust cărturăresc, cu steme, tenanți, cartușe-ghirlande³⁵.

În măsura în care într-o asemenea epocă de baroc european unde locul morții era eminent — în plastică, în muzică, în literatură —, unde efigii, armoarii și versuri veșniceau pretutindeni amintirea celui dispărut — suveran, aristocrat, patrician —, gustul nobiliar și aulic muntenesc a reclamat recursul la tot ce era mai nou — repet, datorită inițiativei lui Udriște Năsturel în cazul acestor monumente, cel al fiului său Mateiaș, cel al surorii sale Elina doamna, cel al cunnatului său domnesc Matei Basarab — prin chemarea celui mai cunoscut sculptor al vremii din provincia transalpină, un orizont de civilizație „modernă” se deschidea cu limpezime.

Indicînd și pe planul artelor figurative legăturile eminente pe care Țara Românească a lui Matei Basarab le-a avut cu Ardealul celor doi Gheorghe Rákóczi pe plan politic și ecleziastic, acest moment de înnoire stilistică conturează raporturile artei munteneste cu așa-numita „Renaștere înflorată” transilvană pe care Elias Nicolai o ilustra și care a contat nu puțin, prin argintarii de la Sibiu și Brașov, prin pietrarii de la Făgăraș, la deschiderea artei Țării Românești din perioada Cantacuzinilor și a lui Brâncoveanu spre barocul est-central european (la fel cum, pe alt plan, școala din Tirgoviște din timpul lui Matei Basarab, legată de Italia catolică, dar cu unele relații și în colegiile reformate din Ardeal, a pregătit din plin instrucția superioară bucureșteană de la Sf. Sava în epoca cantacuzin-brâncovenească).

Înainte somptuosului, încărcatului și atît de barocului mormînt al lui Matei Basarab de la Arnota, decorat cu unduioase motive vegetale și cu simbolice rapeluri heraldice, în spiritul unui Occident tot mai insinuat,

³³ R. Greceanu, *Casa de piatră din Herești. Istoric*, în „Monumente și Muzeu”. 1, 1958 p. 119—129; E. Greceanu, *Casa de piatră din Herești. Studiu arhitectonic*, în același volum, p. 131—148; O. Băzu, *Restaurarea casei lui Udriște Năsturel din Herești*, în BMI, 2, 1971, p. 53—58; P. Chihaiia, *Udriște Năsturel și casele de la Herești*, în „Revista Muzeelor...”, 2, 1976, p. 23—26.

³⁴ *Căldători...*, VI, București, 1976, p. 232, nota 414.

³⁵ P. Chihaiia, *Elias Nicolai als Bildhauer der rumänischen Wojewoden*, în „Forschungen zur Volks und Landeskunde”, 2, 1965, p. 62—65.

pe la 1650, în cultura românească, sub bolțile unui lăcaș tradițional, de austeră simplitate și de monahală reculegere — contrastînd cu faptul monumentului funerar —, sub frescele încărcate de sensuri teologic-livrești ce trimit înapoi la lecția Bizanțului și la cea a Athosului postbizantin, am avut mereu, trebuie să mărturisesc — ca și înaintea gravurii venețiene la început amintite, închipuind pe bătrînul principe muntean comemorat astăzi —, sentimentul viu că țara lui Matei Basarab se afla deja, în acel timp, prin destinul istoriei dar și prin fapta sa și a celor de care a știut să se înconjoare, undeva la o răscruce. La o răscruce unde, spiritual vorbind, se întretăiau deja un ev mediu devenit treptat, atunci încă, o tradiție, și un ev modern ce se presimțea tot mai mult și pe acest meridian.

L'ÉPOQUE DE MATTHIEU BASARAB, MOMENT CRUCIAL DE L'ANCIENNE CIVILISATION ROUMAINE

RÉSUMÉ

Un bref aperçu de l'histoire des deux décennies du règne du prince Matthieu Basarab en Valachie (septembre 1632 — avril 1654) nous reflète le double visage de la civilisation valaque du temps tel qu'on pourrait le retrouver dans les deux directions majeures de vie spirituelle : le *traditionalisme*, érigé au rang d'idéologie princière officielle, et la *nouveauté*, cultivée par un petit nombre de dignitaires, proches du prince. Dans le premier cas, on décèle en Valachie dans la première moitié du XVIIe siècle toute une idéologie dirigée, de type traditionnel, ancrée dans deux „mythes historiques” médiévaux : celui du légendaire fondateur d'Etat, le prince Negru („Noir”) et celui du „nouveau Basarab”, continuateur au début du XVIe siècle de la dynastie des fondateurs du pays, du XIVe, le prince Basarab Neagoe. Il s'agissait d'une idéologie d'autorité et de majesté d'un grand seigneur — lui-même descendant des anciennes familles féodales du Moyen Age —, résultat d'une attitude croisée et anti-ottomane après 1600. Ce traditionalisme on peut l'identifier à la fois dans l'attention accordée aux fondations princières des XIVe—XVIe siècles, dans un certain goût médiévalisant, propre aux artistes et aux artisans du temps, reconnu dans la plupart des édifices — églises et palais — érigés par le prince. Dans le second cas on se trouve devant l'initiative seigneuriale des Cantacuzènes ou bien d'un Udriște Năsturel — traducteur de „Imitatio Christi” —, liés parfois aux missionnaires catholiques envoyés par la Propaganda Fide et fondateurs d'écoles supérieures en Valachie dans la première moitié du XVIIe siècle. Ils furent, ces grands seigneurs, parents et conseillers du prince, possesseurs de résidences nobiliaires, amateurs d'un art orienté vers la Renaissance tardive et le premier baroque (architecture civile, sculpture funéraire), d'une littérature très „moderne”.

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

SURSE GERMANE DESPRE MISIUNEA CHASTELAIN ÎN ROMÂNIA

Publicarea, recentă, de către Florin Constantiniu — care a integrat, în ultimii ani, în circuitul istoriografiei române mai multe izvoare istorice privind evenimentele din România din august 1944 — a însemnărilor lui Alfred George Gardyne de Chastelain¹ a deschis calea ca pe baza celor mai multe — dacă nu a tuturor — piese de bază ale dosarului „Autonomus” să se poată emite aprecieri bine fundamentate asupra misiunii grupului condus de Chastelain și a implicațiilor de politică internă și externă. Chastelain nu este un personaj nou intrat în literatura istorică, dar în măsura în care cei câțiva, nu prea numeroși, autori au înregistrat elemente ale misiunii sale, au făcut-o incomplet și chiar cu preluarea unor date neverificate². În ceea ce ne privește, fără a intra aici într-o dezbateră de fond și într-o analiză pe care, de altfel, a promis-o Florin Constantiniu, considerăm că deși misiunea în sine a grupului „Autonomus” este interesantă pentru cunoașterea politicii britanice în sud-estul Europei la sfârșitul anului 1943 — primele luni ale anului 1944 — menționăm, în acest sens, că un autor o consideră ca fiind conectată operației „Bodyguard”³ — ea este desigur și mai interesantă prin reacțiile declanșate și, în acest sens, permite o privire dintr-un unghi inedit, asupra situației politice din țară, ca și asupra unor elemente ale relațiilor româno-germane. Din acest punct de vedere însemnările lui Chastelain publicate de Florin Constantiniu își găsesc o utilă completare în grupul de documente germane pe care-l publicăm mai jos. Documentele provin din fondurile arhivei politice a Ministerului de externe al Republicii Federale Germania (Politisches Archiv-Auswärtigen Amt) și au fost depistate în cadrul uneia din cercetările întreprinse în ultimii ani la Bonn. Folosesc prilejul pentru a exprima și pe această cale mulțumirile mele conducerii acestei arhive. Toate documentele publicate mai jos se conservă sub cota PA, AA, Inland II g, dosar 427. Documentele — telegrame, rapoarte, note, adrese — sînt limitate cronologic între 31 decembrie 1943 — 16 septembrie 1944.

Spațiul de care dispunem nu a permis publicarea tuturor elementelor privind emiterea și destinația documentelor, însemnările marginale și cu atât mai puțin publicarea și a textului german. O scurtă notă care precede fiecare document oferă un minimum necesar de informații cu privire la locul, data, emitentul și destinatarul documentului. Textele propriu-zise ale documentelor sînt publicate integral în traducere românească. Subliniem că toate documentele au avut un caracter strict secret (Geheime Reichssache).

Nu ne-am propus aici să procedăm la o discuție mai largă în legătură cu documentele. Vom observa deci doar succint că multe dintre datele pe care acestea le furnizează confirmă sau completează însemnările lui Chastelain. Totodată ele relevă insistența cu care în special serviciile SS (Gestapoul, Sipo și SD) au încercat să obțină transferarea lui Chastelain în Germania, refuzul autorităților românești, succesul serviciului de informații român în acțiunea de mascare în fața agenților și reprezentanților germani a datelor privind misiunea reală și activitatea lui „Autonomus” unele elemente — abia perceptibile — ale luptei pentru competență între unele instituții germane și liderii lor. Pe de altă parte, documentele aduc în circuitul

¹ *Însemnările unui agent britanic în ajunul insurecției române din august 1944* (I), (II), în „Revista de istorie”, tom. 35 (1982), nr. 1, p. 161—170, nr. 5—6, p. 735—739.

² Referiri la misiunea lui Chastelain au fost făcute, între alții, de Alexandru Cretzianu, Arthur Gould Lee, Walter Hagen și alții, însă în lucrări publicate în 1950—1951, ele fiind apoi, într-un fel sau altul preluate, fără a se lărgi baza documentară, pînă în anii din urmă. Chiar într-o lucrare apărută în 1975 (în ediția engleză) erau preluate multe informații eronate din lucrări anterioare: vezi Anthony Cave Brown, *Die unsichtbare Front. Entschieden Geheimdienste den 2. Weltkrieg?*. Desch, (München, 1976), p. 426—427.

³ A. Cave Brown, *op. cit.*, p. 427.

științific și unele probleme care vor trebui să-și găsească rezolvarea prin cercetări ulterioare. Nu rezultă clar dacă Berlinul și-a mai trimis în cele din urmă echipa specială pentru interogarea, din nou, la București, a lui Chastelain (în ce ne privește înclinăm să presupunem că nu), dacă proiectul compromiterii lui Chastelain a fost pus în aplicare, când și cu anume ce rezultate (documentul publicat sub nr. 19 este, cel puțin în formă, un fals) etc.

Publicarea documentelor de mai jos permite, alături de însemnările lui Chastelain, stabilirea destul de exactă a dimensiunilor și implicațiilor acestui episod al „crizei vîrfurilor” din România în lunile premergătoare declanșării revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă.

Ioan Chiper

1.

Telegrama nr. 7181 din București, 31 decembrie 1943 a atașatului de poliție Richter prin ministrul plenipotențiar al Germaniei, M. von Killinger, către șeful poliției de siguranță Sicherheitspolizei — și al serviciului de siguranță — Sicherheitsdienst = SD — grupa de atașaji (se citează mai departe : Sicherheitspolizei și SD).

În noaptea de 21 decembrie spre 22 decembrie 1943 la 60 km sud-vest de București au fost parașutați 3 agenți englezi. Este vorba despre următoarele persoane :

1) locotenent colonel Chastelain. Chastelain a fost timp de 13 ani conducătorul serviciului de informații englez în România, apoi conducătorul serviciului de informații englez din Istanbul și în cele din urmă conducătorul serviciului de informații de pe lângă Înaltul comandament aliat din Cairo ;

2) fostul cetățean român Mețianu ;

3) Ivor Porter, ofițer radio cu rang de căpitan.

Toate persoanele au fost arestate de jandarmerie. Deoarece, după cum vă este cunoscut, în privința lui Chastelain este vorba de o personalitate conducătoare a serviciului de informații englez, în caz că exista interes în chestiune vă rog transmiteți instrucțiunile și materiale englezești care se află acolo. Ministerul de externe și O.K.W.⁴ au fost informate de către legăție, respectiv de către biroul Abwehr⁵.

2.

Telegramă f. nr. din 4 ianuarie 1944 a lui H. Müller — Gruppenführer, șeful Gestapou-ului, către legăția germană din București, pentru Richter.

Există aici cel mai mare interes pentru agenții englezi parașutați cu misiunea București. Măsurile de verificare au fost inițiate, totuși <este> greu, pentru că nu există date personale.

Rog ca în cea mai strînsă înțelegere cu miniștrii plenipotențiar să examinați toate posibilitățile dacă nu poate să fie transferat cel puțin Chastelain pentru scurt timp în Germania.

Ch. ne oferă ocazia unică de a clarifica lucruri de deosebită importanță. Solicit raport curent telegrafic.

3.

Telegramă f. nr. din Berlin, 5 ianuarie 1944 semnată Steengracht, subsecretar de stat la Externe, către ministrul plenipotențiar german la București.

Ministrul de externe⁶ vă roagă se obțineți, în forma care apare potrivit, ca agentul englez Chastelain să fie transferat cel puțin pentru scurt timp autorităților noastre în vederea unui interogatoriu. Există cele mai serioase indicii că acesta a alcătuit și controlează organizații de sabotaj în regiunile noastre de interes. Din acest motiv transferarea este pentru noi de cea mai mare importanță. <Transmiteți> telegramă.

⁴ Oberkommando der Wehrmacht — Înaltul comandament al armatei germane.

⁵ Serviciul de informații al armatei germane.

⁶ Joachim von Ribbentrop.

4.

Telegrama nr. 52 din București, 6 ianuarie 1944, M. von Killinger către Ministerul de externe din Berlin.

Am avut ieri o convorbire mai lungă cu șeful Siguranței, Cristescu, care conduce personal cercetările contra lui Chastelain. El mi-a comunicat următoarele :

I. — Toate legațiile din București și mai ales ministrul elvețian, de Weck, se străduiesc să obțină informații despre ce vrea Chastelain în România.

II. — În București circulă cele mai absurde știri. De exemplu, Chastelain ar fi fost primit de mareșalul Antonescu și i-ar fi remis acestuia o ofertă de pace. Acesta este desigur un non sens desăvârșit.

III. — Arestarea propriu-zisă : Lansarea s-a produs noaptea la orele 23,45 între două păduri, în ceață, astfel că cei lașauți și-au pierdut orientarea. Ei au căutat mai mult timp aparatul de radio, pachetul cu îmbrăcăminte și pachetul cu alimente lansate. Ei au găsit numai aparatul de radio. În dimineața următoare au întrebat o țărancă, care era însoțită de fiul său, despre drumul spre București. Toți 3 se aflau în uniforme engleze. Femeia bănuitoare și-a trimis copilul spre cel mai apropiat post de jandarmi. Imediat ce au sosit jandarmii au arestat pe cei trei agenți. Aceștia erau fără arme pentru ca, după cum ei au declarat mai târziu, să nu fie împușcați ca purtători de arme și în uniformă pentru ca să fie tratați ca prizonieri de război. Toți 3 aveau acte de legitimare și anume pe numele lor adevărat. Altfel ei nu purtau la ei nici un fel de documente scrise. În cingătoarea pantalonilor ei aveau cusută o hartă a României înprimată pe o mătase subțire și fiecare o cheie a cifrului pentru radio.

IV. — Distribuirea rolurilor :

1. — Chastelain este persoana principală.
2. — Românul nu este periculos, este auxiliar.
3. — Englezul Porter, radiotelegrafist, tehnician de rachete, după cât se pare este subordonat.

V. — Măsuri.

1. — Arestații au fost transportați pentru interogatoriul la legația britanică.
2. — S-a făcut percheziție imediat la toți proprietarii funciari din zona lansării, ca și la casele acestora din București, pentru că se presupunea că în regiunea de lansare s-au aflat ajutoare românești. Sînt suspecți un partizan al lui Titulescu și doi proprietari funciari români de origine greacă.

3. — Toate automobilele care au circulat în zonă în decurs de 48 de ore (jandarmieria notează toate numerele) au fost controlate.

Cercetările sînt în curs.

Avionul s-a învîrțit după lansare la o depărtare de 20 km. Încă 2 ore și a aruncat manifeste, după cîte se pare pentru a masca lansarea.

VI. — Interogatoriul lui Chastelain, el este foarte rezervat și dă numai informații generale asupra sarcinilor încredințate. Pretinde că a venit de la Cairo.

Sarcinile sale ar fi să cerceteze :

1. — Situația producției și rafinării petrolului.
2. — Reconstrucția Ploieștilor.
3. — Situația socială și starea de spirit a populației.
4. — Situația economică în special situația alimentară.
5. — Situația militară.
6. — Situația politică. Cît de mare este gruparea lui Antonescu, mărimea și atitudinea partidelor de opoziție. Cînd Cristescu i-a vorbit direct despre Maniu, Chastelain s-a exprimat că nu există nici o încredere în el.
7. — Transporturile.
8. — Apărarea antiaeriană.

Acestea toate sînt desigur lucruri care sînt de la sine înțeles pentru un proeminent membru al serviciului secret care a fost destituit. De aceea el le-a putut indica liniștit.

El a negat că ar avea însărcinări de sabotaj. Interesante sînt următoarele aspecte :

1. — Cînd i s-a dat pline albă, el a caracterizat aceasta ca un bluff. El știa precis că Germania a secătuit pe deplin România și că situația alimentară a populației ar fi catastrofală.
2. — El a zămbit sceptic cînd Cristescu i-a spus că întregul corp de generali și ofițeri și armata și guvernul civil stau ferm în spatele mareșalului și a spus că informațiile sale ar fi altele.
3. — La întrebarea, de ce Berlinul a fost așa de puternic bombardat, el a răspuns că aceasta ar fi revanșa pentru bombardarea Londrei. Acest oraș a avut atunci mult de suferit,

dar totul s-ar fi reconstruit și noile cartiere ale orașului oferă astăzi o cu totul altă imagine decît înainte.

4. — La întrebarea de ce el ca predecesor al lui Gibson (conducătorul serviciului secret de informații Istanbul) și acum ca șef al secției militar-politice pentru România de pe lîngă comandamentul armatei engleze de la Cairo ar fi fost destituit, ceea ce totuși apare ca neobișnuit, el a răspuns evaziv. I s-ar fi ordonat.

5. — La întrebarea cine ar fi cunoscuții săi aici, el a indicat aproximativ opt persoane care sînt lipsite de importanță. Este însă cunoscut că el are mai multe și anume foarte intime cunoștințe cu care el se află în legătură. Se speiă ca el să fie prins.

6. — La întrebarea ce gîndește el asupra stadiului războiului, el a spus că Germania a pierdut deja războiul.

7. — La reproșul că Anglia, pentru că a făcut cauză comună cu rușii, permite bolșevizarea Europei, el a răspuns că America și Anglia ar avea mijloace să oprească pe ruși pe o anumită linie. El nu a spus care ar fi acestea. Opinia lui Cristescu căreia mă asociez :

Afirmațiile lui Chastelain cu privire la însărcinările sale sînt fără îndoială exacte. Acestea sînt însă numai însărcinări secundare. O a doua este probabil <aceea> să organizeze sabotaje. Sarcina principală ar părea să fie să încerce, ca bun cunoscător al României (el a fost 13 ani în petrolul românesc) să cauzeze, cu ajutorul opoziției, o răsturnare în România și să creeze o situație asemănătoare cu aceea din Italia.

Uimirea sa provocată de faptul că partea cea mai mare a informațiilor sale referitoare la România, pe baza căreia el a întreprins probabil acțiunea sa, erau false constituie o dovadă pentru această ipoteză.

Cristescu i-a spus în față (Chastelain vorbește perfect românește) că el se află într-o mare eroare. Mareșalul Antonescu nu este Badoglio și România nu este Italia.

Acestea au fost declarațiile verbale ale lui Cristescu. Cristescu mi-a promis că mă va ține la curent cu rezultatele ulterioare ale interogatoriului. Sper că voi reuși să determin pe maresal să ni-l cedeze pentru cîtva timp pe Chastelain atunci cînd aici se vor încheia interogatoriile.

5.

Telegrama nr. 126 din București, 13 ianuarie 1944, Richter către șeful Sicherheitspolizei și al SD grupa de atașați.

Alăturat datele personale ale agenților parașutați englezi :

1. — Cetățeanul englez Alfred George Gardyne de Chastelain, locotenent colonel, născut la 28 februarie 1906 (în Londra) inginer, căsătorit, domiciliul : Staines (Middlesex).

2. — Cetățeanul englez Ivor Fortyth Porter, căpitan, născut la 12 noiembrie 1913 în Barrow (Furnes) profesor universitar, celibatar, domiciliul Cairo.

3. — Cetățeanul englez de origine română Silviu Mețianu, căpitan, născut la 23 iunie 1893 în Făgăraș/România, proprietar, căsătorit, domiciliul comitatul Barford * (Anglia).

Un raport amănunțit despre situația de pînă acum și rezultatele interogatoriilor urmează prin curier.

6.

Raport nr. 110/44 g. Rs din București, 24 ianuarie 1944. M. von Killinger către Ministerul de externe german.

Transmit în anexă procesul-verbal al biroului Abwehr România cu privire la interogatoriul lui Chastelain. Din el rezultă (cuvînt introductiv al șefului Siguranței Cristescu) că nu se are deloc intenția ca Chastelain și compania să fie aspru interogați și tratați. Se manifestă din nou atitudinea blîndă, asupra căreia s-a atras atenția în repetate rînduri față de America și Anglia. Am făcut acum propunerea oficială pentru transferarea lui Chastelain în Germania, totuși nu cred că ne va reuși — chiar de-am pune în acțiune cea mai grea artilerie — să impunem interogarea lui Chastelain în Germania.

7.

Raport nr. 512/44 g III F 1 din (București), 20 ianuarie 1944, al șefului biroului Abwehr din România, colonelul Rodler transmis ministrului plenipotențiar von Killinger și altor reprezentanți diplomatici și militari ai Germaniei în România.

* — 2 grupe indescifrabile. 1 grupă lipsesc (prefizor marginală în document. C.1.).

1. — Interogatoriul celor trei ofițeri englezi colonelul Chastelain, căpitanul Porter și căpitanul Mețianu în prezența <reprezentantului> biroului Abwehr în România a avut loc la 10, 11, 13 ca și la 18 ianuarie 1944 la Inspectoratul jandarmeriei în București, șoseaua Ștefan cel Mare 51.

La interogatoriu au participat din partea română directorul general Cristescu, lt. col. de stat major Zdik ca și un căpitan român ca translator pentru engleză. În plus au luat parte ocazional: generalul de jandarmerie Tobescu ca și colonelul de stat major Titi Ionescu. Biroul Abwehr România a fost reprezentat la toate interogatoriile prin Sdf (K) Petermann.

Într-o convorbire prealabilă la 10.1.44 colonelul Titi Ionescu a citit însemnarea redactată în limba română de ofițerii englezi cu privire la zborul de la Bengazi în România, la parașutare și la intențiile lor următoare.

Asupra acestor puncte s-a intrat în detalii în cursul interogatoriului.

Apoi generalul Tobescu a arătat aparatul de emisie care este păstrat în camera sa de lucru, 3 lămpi de semnalizare (2 cu lumină roșie și 1 cu lumină albă) cu care se pot transmite de asemenea semnale Morse, câteva bucăți de mătase care sînt prevăzute cu șiruri de cifre și care ar găsi utilizarea în legătura radio, ca și o bucată de pînză cu imprimarea Peninsulei Balcanice în aceeași execuție ca planurile de orientare găsite, la timpul respectiv, la aviatorii americani care au bombardat Ploieștii.

Generalul Tobescu a comunicat că prizonierii au avut cu ei în total 500 000 lei și 75 lire aur (1 liră aur 20 000 lei).

Din raportul postului de jandarmi în drept ar rezulta că cei trei ofițeri s-au predat la cererea jandarmilor fără să opună rezistență. Ei erau prevăzuți cu acte de identitate corecte pe numele lor adevărat. Pe actele de identitate era imprimată o ștampilă în limba română care arăta ca respectivii aparțineau armatei engleze. După declarațiile prizonierilor legitimațiile au fost prevăzute cu o astfel de ștampilă în limba țării unde urneau să acționeze.

În scopul identificării persoanelor necunoscute care ar fi trebuit să ia legătura cu ofițerii englezi după parașutarea acestora, autoritățile române — conform declarației dir. gl. Cristescu — au verificat timp de trei zile toate automobilele și de asemenea proprietățile din împrejurimi.

II. — Înaintea interogatoriului reprezentantul biroului Abwer a fost rugat de colonelul Titi Ionescu să se comporte față de prizonieri pe deplin camaradereste și amabil.

Prizonierii sînt cazați în clădirea Inspectoratului jandarmeriei. Chastelain are o cameră singur, în timp ce Porter și Mețianu locuiesc împreună într-o cameră alăturată.

Interogatoriile s-au extins în esență asupra lui Chastelain pentru că acesta în calitate de conducător al grupului și pe baza poziției sale în serviciul de informații englez și ca un cunoscător de mulți ani al relațiilor românești trebuie să fie cel mai bine informat asupra organizării și a modului de realizare și sarcinilor acțiunii.

Interogatoriul a fost inițiat de directorul general Cristescu care a spus în românește aproximativ următoarele: „România se află ca aliat al Germaniei în război cu Rusia. Deși România deține deplina sa suveranitate, ne simțim datorți ca la interogatoriul Dvs, să introducem un reprezentant al armatei germane. Situația actuală a frontului a provocat neliniști în poporul roman. La aceste neliniști au contribuit și anumite svonuri care au apărut în legătură cu sosirea Dvs. în Romania. Consider de aceea oportună o confirmare a Dvs. că respectivele svonuri sînt nefundate”.

Dintre aceste svonuri, directorul general Cristescu a citat în deosebi pe acelea care vorbesc despre faptul că ofițerii englezi au venit cu o misiune pentru mareșal și că ar fi adus o valiză cu documente. Chastelain a dat de înțeles prin replicile și gesturile sale că aceste svonuri sînt pe deplin cronate. Printr-o expunere amănunțită a fiecărui eveniment de la arestare și pînă la predarea către Inspectoratul de jandarmerie Chastelain a încercat să dovedească că el nici într-un caz nu a vorbit sau nu a luat legătura cu vre-o personalitate prominentă, după cum pretind anumite svonuri. În București el a fost de la început cazat în camera sa, pe care nu a părăsit-o niciodată în tot timpul pînă acum. În afară de obiectele aflate în posesia jandarmeriei el nu a transmis nimic și nimănui altceva de genul unor scrisori sigilate sau documente în valiză. În valiză el a purtat cu sine aparatul de emisie. Svonul că el a adus cu sine o valiză cu documente a fost generat, probabil, de faptul că la arestare el nu a lăsat să fie deschisă valiza pentru că era prea multă lume prezentă.

III. — În legătură cu activitatea sa în serviciul de informații englez după momentul plecării sale din România, Chastelain a afirmat că din februarie 1941 el s-a ocupat cel mai mult la Istanbul și parțial la Cairo, cu strîngerea informațiilor economice și politice.

La Kabrid (pe canalul Suez) el a luat parte în ianuarie 1943 la un curs de zece zile de lansare cu parașuta. În iunie 1943 el a fost în Anglia, de unde s-a deplasat pentru trei luni în America de Nord (New York și Washington) pentru a-și vizita familia care se mutase, în 1910, din Anglia. După o ședere de trei săptămîni la Londra s-ar fi reîntors, în octombrie 1943, la Cairo.

IV. — Chastelain a declarat că planul și scopul acțiunii au pornit de la el personal. Pentru că la serviciile engleze competente nu se dispunea pentru nici o țară de rapoarte atât de contradictorii ca pentru România, în deosebi în privința atitudinii față de războiul contra Rusiei și a situației alimentare, el a vrut să se informeze la fața locului asupra situației reale.

Porter a afirmat în interogatoriul său, în legătură cu aceasta, că ei au vrut să se informeze direct asupra opiniei publice și a problemelor politice și prin aceasta să obțină material pentru o propagandă mai eficientă.

Londra și Cairo și-au dat imediat acordul când Chastelain s-a declarat gata să aducă un raport precis asupra României.

Conform afirmațiilor celor trei ofițeri prizonieri au fost luate în considerare trei planuri până la patru săptămâni pentru rezolvarea sarcinilor propuse.

V. — Din interogatoriul a reieșit că Chastelain a încercat, încă în noiembrie 1943, un sbor spre România. După câte își amintea el, în noaptea de 21 spre 22.11.1943 — trebuie să fi fost însă 22 spre 23.11.1943, pentru că sborul a avut loc în noaptea dintre o luni spre marți — sburind direct de la Bengasi peste Grecia și Bulgaria el a atins granița română la est de Giurgiu, la o altitudine de aproximativ 1000 m. Ca urmare a focului violent al artileriei antiaeriene avionul, după aruncarea de manifeste în limba română, a sburat spre sudul Italiei peste Sofia, unde au fost aruncate manifeste în limba bulgară. Din cauza avariei aparatului, el (Chastelain) ar fi sărit atunci cu parașuta în apropiere de Brindisi.

VI. — În legătură cu pregătirea și efectuarea sborului spre România Chastelain a declarat că amănunțele tehnice ale expediției au fost elaborate de „Secția tehnică specială” a M.O. (Military Operation) IV din Cairo și lui i-au fost transmise prin telegrame la Bengasi, unde el a zăbovit trei săptămâni înaintea startului. Sborul a fost efectuat cu un „Liberator” cu patru motoare.

Porter, care a fost inclus ca ofițer radio, a fost după plecarea sa din România în februarie 1941, mai întâi la Istanbul și apoi luat, în aprilie 1941, la Cairo unde a lucrat la M.O. IV. Porter s-a cunoscut cu Chastelain cu ocazia unei călătorii cu trenul în Anglia. La Istanbul și Cairo, în activitatea sa din serviciul de informații Porter ar fi fost subordonat lui Chastelain.

Meșianu, care a fost trimis în 1917 de guvernul român în Anglia să învețe pilotajul aerian, l-a cunoscut pe Chastelain în mai sau iunie 1943 la Ministerul de război din Londra și l-a văzut de două sau trei ori, în Cairo în octombrie 1943. La începutul lui noiembrie 1943, Meșianu ar fi fost trimis la Bengasi pentru ca să aștepte acolo noi instrucțiuni. Despre sborul prevăzut spre România, M. ar fi aflat abia în ultimul minut. El s-a asociat cu plăcere acțiunii pentru că spera să-și revadă, cu această ocazie, patria. El nu a întreținut legături cu rudele sale din România de la emigrarea sa în Anglia, în anul 1917.

Startul din Bengasi a avut loc, conform afirmației lui M. la 21.12.43 în jur de orele 19.15. Cei trei ofițeri englezi ar fi fost lansați la 22.12.43 în jur de ora 0.45 de la o înălțime de 6 700 m, când pilotul a dat, prin lumina verde, semnalul corespunzător. Ei au aterizat la cca 1 5 km de Plosca în diferite puncte, astfel încât Porter a atins pământul la o depărtare de 50 m. de Chastelain, Meșianu la 450 m. mai departe și aparatul de emisie la alți 550 m. Încă în timpul nopții grupul s-a regăsit în pădurea de brazi scunzi în care a aterizat, M. a afirmat că el a ajuns cu parașuta într-un pom mai mare, din care a trebuit mai întâi să dea jos parașuta astfel că s-a întâlnit cu ceilalți doi ofițeri abia către orele 3 noaptea. Către orele 7 dimineața a fost găsit aparatul de emisie. După ce acesta ca și parașutele au fost ascunse în diferite locuri din pădurice, grupul a încercat să se orienteze mai exact. În ziua respectivă domnea în acea zonă o ceață foarte deasă.

Asupra persoanelor care trebuia să facă cunoscut celor trei ofițeri englezi prin semnale luminoase locul de lansare și apoi să intre cu ei în legătură, Chastelain a pretins a nu poseda nici un fel de alte indicii în afară de numele conspirativ „Sorin” și de parola pentru recunoașterea reciprocă, pentru că această persoană a fost aleasă și stabilită de departamentul competent din Cairo. Conform afirmației lui Chastelain parola era „Caut pe Ștefan”, răspuns „Ștefan e acasă”.*

Porter, care a fost de asemenea întrebat despre formula exactă a parolei, a afirmat: „Caut pe Sorin” * — „Sorin e acasă” *. La prezentarea altor prenume românești între altele „Ștefan” P. a declarat că în legătură cu parola nici unul din numele menționate nu-i spune nimic.

Conform afirmației lui Chastelain persoana respectivă trebuia să însoțească pe cei trei ofițeri la București și să-i adăpostească acolo. Întâlnirile și convorbirile ulterioare în vederea îndeplinirii sarcinilor prevăzute trebuia să aibă loc numai pe întuneric pentru a nu fi recunoscut și ca urmare arestat.

Chastelain a rugat înaintea sborului său să i se dea o adresă în Roșiorii de Vede pentru cazul în care întâlnirea intenționată după lansare nu s-ar fi realizat. Nu i s-ar fi dat însă o astfel de adresă.

* — În românește în text.

Întrebat asupra intențiilor după îndeplinirea sarcinilor lor, Chastelain a declarat că întoarcerea era prevăzută prin regiunea Serbiei ocupată de insurgenții lui Tito. Dunărea ar fi trebuit traversată cu această ocazie între Turnu Severin și Baziaș. De partea cealaltă a Dunării ei ar fi fost întâmpinați și conduși mai departe de către „prieteni lor”. Toate amănuntele în legătură cu întoarcerea plănuită trebuiau să li se comunice prin radio de la Cairo.

VII. — În legătură cu arestarea celor trei ofițeri englezi, relatarea prizonierilor este următoarea :

Conform afirmației lui Mețianu ei s-ar fi deplasat în trei pînă în apropierea de satul Plosca. Apoi Chastelain a mers pînă la cea mai apropiată casă, în timp ce ceilalți doi au rămas pe loc, astfel încît ei nu au putut observa de la cine a luat informații Chastelain.

Chastelain a declarat că a întrebat o țărăncă de la prima casă, la care el a ajuns prin spate, cît de departe ar fi pînă la Roșiorii de Vede. Cu această ocazie el a aflat, în fine, că depărtarea se ridică la 15 km. Apoi s-ar fi întors — după cum a confirmat și Porter — în pădurice. De aici Chastelain și însoțitorii săi au observat, după cîtva timp, mai multe persoane care se apropiau de pădurice. Cei trei ofițeri englezi au mărșăluit prin pădurice pînă la liziera acesteia care mărginește satul și au fost în cele din urmă arestați în fața păduricii.

În cazul persoanelor care se apropiau, era vorba despre doi jandarmi, cu armele pregătite pentru tragere, un băiat și un civil.

Arestarea a avut loc către orele 13,30. În continuare ei au fost predați postului de jandarmi din Plosca.

Chastelain a afirmat, în continuare, că din camera din spate a postului de jandarmi, amenajată ca dormitor, el a văzut, către orele 18, în camera din față a clădirii, un soldat german a cărui uniformă, din cauza întunericului care deja domnea, nu ar fi putut să o descrie.

Chastelain a dat colonelului de jandarmi Caracaș un plic care conținea cifrul imprimat pe o bucată de mătase, pe care el mai înainte l-a avut într-un buzunar al cămășii sale. Caracaș a sigilat plicul. În Turnu-Măgurele prefectul de Teleorman a vrut să deschidă plicul ceea ce a provocat obiecțiile lui Caracaș, astfel că nu a mai avut loc deschiderea.

Conform declarației lui Porter cei trei ofițeri englezi au fost duși cu un camion în seara de 22.12.1943 la Turnu-Măgurele, de unde au fost transportați în ziua următoare cu un automobil la București și anume direct în clădirea în care se aflau acum.

VIII. — Interogatoriul lui Chastelain s-a extins încă asupra unui mare număr de *întrebări din domeniul serviciului de informații* care au fost puse în special de reprezentantul biroului Abwehr și la care Chastelain a răspuns în parte cu bunăvoință și pe larg :

1) Cu privire la cariera sa militară Chastelain a afirmat că între 1923 și 1926 el s-a instruit la Officers Training Corps și și-a încheiat serviciul militar ca sergent. În decembrie 1939 el s-a pus, la Londra, la dispoziția armatei, care însă nu a avut nevoie de el. În martie 1941 el a fost mobilizat ca sublocotenent, avansat în fiecare an și datorită cunoștințelor sale privind limba și țara în relativ scurt timp a devenit locotenent colonel. În armata engleză exista acum deja generali care sînt mai tineri ca el.

2) La întrebarea care ofițeri germani din București îi sînt cunoscuți, Chastelain, a numit, în mod ciudat, de asemenea pe Dr. Tester⁷, care ar fi unul din secretarii fasciști ai lui Mosley⁸ și un om destul de bogat și pe care germanii l-au folosit pentru a chestiona acele persoane care vorbesc engleza.

3) Printre persoanele din România cu care a avut legături sau întâlniri în Istanbul, Chastelain a indicat, între alții, pe soția generalului Brătesciu care a fost de două ori la el pentru a se informa în legătură cu soțul ei, care a ajuns prizonier la ruși, la Stalingrad.

4) La întrebarea, prin care alte mijloace și-a procurat informații cu privire la România, Chastelain a menționat, în primul rînd ziarele românești. El a declarat textual : „Toate ziarele românești sînt cele mai fecunde surse”. El s-a abonat la toate aceste ziare pentru a le extrage informațiile economice și politice.

5) În legătură cu organizarea serviciului englez de informații referitor la prelucrarea (informațiilor privind) diferitele state ale Axei sau țările ocupate de acestea, ca și în legătură cu ofițerii englezi de informații din Orientul Apropiat, Chastelain a făcut o serie de depoziții, care, pe baza documentelor de aici, pot fi apreciate ca exacte.

6) Asupra daunelor din Ploiești ar exista informații exacte care au fost procurate mai ales prin luarea de fotografii dintr-un avion de la 2 000 m. înălțime.

⁷ Alfred Tester, agent german în România, a cărui biografie este bogată în obscurități, neclarificate pînă astăzi.

⁸ Str Oswald Mosley, liderul fasciștilor britanici, conducătorul organizației „British Union of Fascists” constituită în 1932.

7) Chastelain a declarat că în cadrul serviciului englez de informații el s-a ocupat mai ales cu procurarea informațiilor economice și politice. În sabotaj el nu s-ar pricepe deloc. Tratarea acestuia ar fi subordonată unui departament special de sabotaj căruia el nu i-a aparținut niciodată.

IX. — Porter a fost interogat în special cu privire la *latura radiotehnică*. El a afirmat că este autodidact în acest domeniu și de aceea posedă doar cunoștințele necesare pentru folosirea aparatului în scopul stabilirii legăturii radio cu Cairo.

Aparatul de emisie pe care l-a adus are două cristale pe care sînt înscrise frecvențele; el lucrează se pare cu o tensiune de 110—230 volți, curent alternativ. Timpii de emisie sînt notați pe bucățile de mătase găsite. Porter a păstrat însemnările cu semnele de apel ascunse în căputa cizmei și le-a ars înaintea arestării.

X. — Interogatoriul lui Mețianu, care face în general o impresie nevinovată și puțin inteligentă, nu a produs nimic substanțial.

XI. — *Aprecieri*

1) Faptul că o participare directă a unui serviciu german la interogatoriul celor trei ofițeri englezi a survenit abia la 2¹/₂ săptămîni după arestarea acestora, permite, fără nici o îndoială, presupunerea că serviciile române au dorit să păstreze mai întii afacerea în mîinile lor. În orice caz tergiversarea conecțării poate fi explicată, de asemenea, prin perioada de sărbători dintre Crăciun și Bobotează.

2) Expunerea prizonierilor asupra scopurilor misiunii lor poate fi apreciată în esență ca exactă. Biroul Abwehr a ajuns la acest rezultat nu numai pe baza altor declarații, în special ale lui Chastelain, care — atît pe cît acestea se verifică — corespund faptelor dar și avînd în vedere faptul că serviciul de informații englez a utilizat și în alte state sud-est europene ca Grecia, Serbia, Croația tocmai ofițeri englezi de stat-major pentru procurarea de informații autentice, pentru organizarea de grupe de rezistență sau pentru informarea asupra posibilităților de sabotaj și a realizării acestora. În toate aceste cazuri legăturile cu serviciile superioare au fost menținute respectiv, de asemenea, vor fi menținute nemijlocit de către ofițerii englezi în misiune.

3) Din informațiile obținute în ultimii ani pe calea contraspionajului activ de către organele serviciilor Abwehr german rezultă că Chastelain a fost expert competent pentru România în special pentru serviciul de informații politice și economice, ca și pentru propagandă. Nu există o dovadă că Chastelain a fost, de asemenea, expert pentru sabotaj. Aceasta nu exclude că Chastelain a întreprins măsuri propagandistice și economice prin care el a realizat sabotaj rece.

Pe baza mai sus menționatei sfere de probleme este de presupus că, pe lângă intențiile curat informative din domeniul politic și economic, Chastelain a urmărit de asemenea scopul care viza mai departe de a pregăti însuși terenul pentru o propagandă mai activă pro-engleză, pentru activizarea grupelor de opoziție care simpatizează cu anglo-americanii și pentru o înăsprire a rezistenței pasive a serviciilor economice românești față de dorințele și cererile Reichului.

Este puțin probabil că Chastelain personal a întreprins sau a vrut să organizeze un sabotaj activ în special în regiunea petroliferă.

4. — Pentru aprecierea lui Chastelain și a acțiunii conduse de el nu este neesențială latura sportivă. Chastelain provoacă impresia sportivului tipic nu numai la interogatoriu. Activitatea sa de mai înainte ca automobilist în România, ca și sborul pornit deja în noiembrie 1913 spre România relevă, de asemenea, acest resort în deciziile lui Chastelain.

5. — Svonul care a circulat după sosirea ofițerilor englezi că aceștia ar fi avut o misiune pentru mareașal, respectiv pentru guvernul român, trebuie să apară ca eronat chiar prin faptul că o asemenea misiune ar fi putut fi primită mult mai simplu și mai neobservat pe cale diplomatică, respectiv, prin țările neutre printr-o persoană de încredere special însărcinată. La fel reiese din constatările confidentiale de pînă acum că nu s-a produs nici într-un caz o luare de contact a ofițerilor englezi cu Maniu. Maniu, dinpotrivă, s-ar fi străduit temător să se mențină pe deplin departe de afacere.

Biroul Abwehr conchide că aprecierea sa inițială asupra afacerii nu mai poate fi susținută după o examinare mai apropiată a situației de fapt și că, prin aceasta, supozițiile care decurgeau din ea asupra misiunii lui Chastelain nu mai sînt corespunzătoare.

II. — *Măsuri* :

1) Investigațiile privind destinatarul prezumtiv al acestei misiuni și supravegherea altor persoane care trebuie să fie suspectate prin relațiile lor cu serviciul de informații englez, în special cu Chastelain, vor fi întărite în strînsă colaborare cu serviciul de informații român.

2) Asupra punerii în siguranță a ofițerilor englezi prizonieri, în scopul împiedicării oricărei încercări de evadare, serviciul de informații român va fi în mod special pus în gardă de către biroul Abwehr.

8.

Telegrama nr. 362 din 3 februarie 1944, M. von Killinger către Ministerul de externe german.

Biroul Abwehr România îmi transmite următoarea comunicare a serviciului de informații român :

„Mareșalul a primit informații că diferite instituții și personalități germane au primit informații false cu privire la ofițerii englezi lansați cu ceva timp în urmă la sud de București și cu sarcina acestora și consideră ca adevărate aceste informații. Conținutul acestor informații :

1. Sborul lui Chastelain a fost înscenat de către diplomații români din Ankara și organizat de serviciul de informații englez împreună cu serviciul de informații român.

2. Cei lansați nu au fost arestați, ci s-au prezentat ei înșiși.

3. Chastelain a adus cu sine scrisori și mesaje pentru mareșal, respectiv pentru guvernul român.

4. Cei lansați au luat legătură cu conducătorii grupelor opoziției politice, în special Maniu.

5. Chastelain a fost primit de mareșal, respectiv de vicepreședintele Consiliului de Miniștri.

Mareșalul pune preț pe faptul ca să se facă cunoscut ministrului plenipotențiar von Killinger că nici una din aceste informații nu este adevărată.

Este adevărat că Maniu a făcut de două ori încercări indirecte să ajungă la Chastelain prin faptul că el a întrebat odată pe directorul general al Siguranței, Cristescu, a doua oară pe generalul Vasiliu, șeful Jandarmeriei, dacă va primi aprobarea de a avea posibilitatea să vorbească cu Chastelain. Chestiunea a fost raportată mareșalului care a dat lui Maniu de înțeles că un astfel de pas ar reprezenta din partea lui Maniu o trădare a poporului român și o atitudine neloyală față de mareșal. Mareșalul nu este dispus nici să tolereze o astfel de crimă, nici să comită un act iloyal.

Dacă, după ce va examina raportul final înaintat de organele oficiale de cercetare, mareșalul va considera necesar să asculte, de asemenea, personal pe Chastelain pentru a se informa direct asupra intențiilor acestuia, el va face aceasta numai după o prealabilă înștiințare a ministrului von Killinger și-l va informa pe acesta din urmă asupra rezultatului demersului”.

Răspunsul mareșalului la propunerea făcută de mine pentru predarea <prizonierilor> (vezi telegrama nr. 238 din 22 ianuarie) nu a sosit încă.

9.

Telegrama nr. 452 din Berlin, 23 februarie 1944, semnată Thadden, din Ministerul de externe către legația germană din București.

Șeful Sieherheitspolizei și SD manifestă în continuare cel mai mare interes în transferul lui Chastelain — cel puțin pentru scurt timp — în vederea interogării. El roagă încă odată să întreprindeți toate demersurile care apar potrivite pe lângă guvernul român în vederea transferării. În acest context șeful Sieherheitspolizei comunică că el are informații încă neverificate potrivit cărora anumite cercuri se străduiesc pentru eliberarea lui Chastelain, prin evadare sau prin alte forme. Transmiteți telegramă.

10.

Adresă nr. IV A 2-a — B Nr. 453/44 gRS din Berlin, 1 aprilie 1944 trimisă de Reichsicherheitshauptamt (Oficiul central de siguranță a Reichului — citat mai departe și ca RSHA) — semnată îndescifrabil — Ministerului de externe german, pentru viceconsulul Geiger.

Aici se pune preț pe o interogare a lui Chastelain.

Din partea Reichsicherheitshauptamt vor fi trimiși în România SS-Sturmbannführer Otten și Richter și comisarul de poliție Gramowski.

SS-Sturmbannführer Otten va intra în legătură, în zilele următoare, cu viceconsulul Geiger pentru completarea documentelor necesare de călătorie.

11.

Telegramă nr. 583 din Fuschl, 9 aprilie 1944, a ministrului de externe german J. von Ribbentrop către legația germană din Belgrad, pentru ministrul plenipotențiar H. Neubacher⁹.

După cum rezultă dintr-un raport al legației din București, ați cerut, cu citva timp în urmă, legației rapoartele cu privire la cazul Chastelain în curs în România pentru că afacerea vă interesa și pe Dvs. pentru activitatea Dvs. politică. Legația v-a rugat să vă adresați ministrului după care acesta a trimis la Belgrad rapoartele. Mai târziu, Dvs. ați restituit documentele legației din București și anume împreună cu un document din 5 ianuarie potrivit căruia Obergruppenführer Kaltenbrunner¹⁰ v-a rugat să vă interesați de chestiune și să sprijiniți pe lângă guvernul român dorințele lui Kaltenbrunner.

Vă rog să întocmiți un raport cât mai exact posibil cu privire la ceea ce ați făcut, în ceea ce vă privește, în această chestiune și ceea ce v-a determinat să o faceți.

12.

Telegramă nr. 772 din Belgrad, 10 aprilie 1944, II. Neubacher către ministrul de externe german, J. von Ribbentrop.

Cu privire la afacerea Chastelain raportez:

În urmă cu câteva luni Kaltenbrunner m-a rugat sau mi-a transmis rugămintea (în scris) prin serviciul său de adjutanții să mă interesez, cu prilejul unei viitoare sederi la București, în cazul Chastelain în sensul ca și serviciile germane să participe la interogatorii. Am luat cu mine la București documentul, de a cărui formă și conținut exact nu-mi mai amintesc, dar acolo nu am avut timp de loc să mă ocup personal de aceste probleme și am lăsat-o locțiitorului meu, consilierul de legație Klugkist, cu instrucțiunea generală să urmărească afacerea Chastelain. De atunci, ca urmare a constant dificilului program încărcat de muncă prin variatele mele sfere de activitate, nu m-am mai ocupat în general de loc personal de acest lucru, n-am solicitat documente nici la București, nici la Berlin.

Cazul Chastelain nu mă interesează din punct de vedere politic, însă ar fi fost de dorit să-mi parvină o informare asupra rezultatelor interogatoriului din cauză că se spune că (el) a lucrat ani de zile în regiunea petroliferă și de aceea exista posibilitatea ca el să aibă însărcinări ostile pentru această regiune.

În concluzie constat că în afara convorbirii cu Klugkist nu s-a produs din partea mea în această afacere nici un fel de acțiune sau intervenție specială, că de la această convorbire nu am mai avut în față vreun material referitor la această afacere și că am rămas dator până astăzi Obergruppenführer-ului Kaltenbrunner cu un răspuns în această chestiune. Am aflat doar de la Klugkist că ministrul plenipotențiar von Killinger a preluat chestiunea, pe care i-am concedat-o, întrucât nu prezenta interes pentru mine.

13.

Nota-concept din 21 aprilie 1944 semnată Geigner pentru ministrul de externe german.

După ce ministrul plenipotențiar von Killinger a telegrafiat cu citva timp în urmă că guvernul român nu este dispus să trimită pe Chastelain pentru interogatorii în Germania, dar acceptă totuși o interogare suplimentară a lui Chastelain în București, de către funcționari de poliție germani, s-a comunicat telegrafic legației din București, la solicitarea șefului Sicherheitspolizei și al SD, că 2 funcționari ai RSHA vor sosi acolo pentru interogarea lui Chastelain.

Șeful Sicherheitspolizei și al SD roagă acum astăzi Ministerul de externe să transmită următoarea telegramă către atașatul de poliție Richter, la București.

„Din însărcinarea Șefului Sicherheitspolizei vă rog să solicitați pe lângă domnul ministru plenipotențiar Killinger predarea provizorie a lui Chastelain. Chastelain ar urma să fie interogat și după cca. 10 zile va sta din nou la dispoziție”.

⁹ Hermann Neubacher, ministru plenipotențiar, „însărcinat special cu probleme economice” la legația germană din București, numit în 1943 și „însărcinat special pentru sud-est”-ul european și-a mutat reședința de la București la Belgrad.

¹⁰ Ernst Kaltenbrunner a fost șeful Sicherheitspolizei și al SD, apoi și al RSHA.

Remiterea acestei telegrame nu a avut loc, avînd în vedere situația relatată și cercetările în desfășurare, în prezent, în această chestiune. Referindu-mă la evenimentele în curs, vă aduc la cunoștință cererea șefului Sicherheitspolizei și al SD cu rugămintea de a se indica dacă trebuie să aibă loc transmiterea acestei comunicări către atașatul de poliție Richter din București, solicitată de șeful Sicherheitspolizei și al SD.

Ne scapă motivele care l-au determinat pe SS-Obergruppenführer-ul Kaltenbrunner să reia problema Chastelain din acest unghi. În cazul că nu au intervenit date noi — astfel de date nu sînt aici cunoscute — aceste cereri vor trebui să apară, după opinia de aici, domnului ministru von Killinger cu atît mai de neînțeles cu cît el, după cum s-a spus la început, a raportat deja pe larg Ministerului de externe asupra faptului că românii nu vor să se conformeze unei astfel de cereri, ceea ce este cunoscut SS-Obergruppenführerului Kaltenbrunner.

14.

Telegrama nr. 712 din Fuschl, 22 aprilie 1944 semnată de ambasadorul K. Ritter¹¹ către legația germană din București ș.a.

Chestiunea a fost discutată cu Obergruppenführer Kaltenbrunner. El va trimite o grupă specială de oameni de tipul știut pentru scopul știut. Asupra amănunțelor atașatul de poliție Richter va fi informat nemijlocit. Vă rog să informați în continuare în această chestiune.

15.

Adresă nr. Inl. II 235 g.ks. din (Berlin), 28 aprilie 1944, semnată Geiger, către șeful Sicherheitspolizei și al SD, grupa atașați.

La scrisoarea alăturată care a fost transmisă telegrafic legației noastre din București, ministrul von Killinger a raportat astăzi următoarele:

„Am făcut din nou cererea pentru un transfer temporar al lui Chastelain în Germania. Mareșalul Antonescu a respins aceasta, acum ca și înainte, pentru că el consideră pe Chastelain ca pe un colonel englez prizonier de război. El își menține promisiunea ca Chastelain să fie interogată aici de către însărcinați germani”.

Vă rog a se lua la cunoștință.

Totodată vă comunic că ministrul von Killinger a fost informat telegrafic la 12 aprilie a.c. asupra comunicării Dvs. că SS-Sturbannführerul Otten și comisarul de poliție Gramowski se vor deplasa la București pentru interogarea suplimentară a lui Chastelain, aprobată de guvernul român.

Cu această ocazie vă rog încă odată ca ambii domni să fie instruiți să se prezinte la ministrul plenipotențiar von Killinger imediat după sosirea lor la București.

16.

Telegramă nr. 1689 din București, 15 iunie 1944, M. von Killinger către Ministerul de externe german.

Am intervenit încă odată la mareșal în problema Chastelain și Bova Scopa¹². El mi-a declarat că hotărîrea sa este definitivă. Motivele în acest sens mi le-a expus mai înainte.

17.

Telegramă fără număr emisă de la RSHA, 27 august 1944, semnată SS. Brigadeführer W. Schellenberg¹³ către Ministerul de externe german ș.a.

¹¹ Karl Ritter, diplomat german, în anii războiului ambasador cu sarcini speciale în Ministerul de externe german.

¹² Renato Bova-Scopa, ministru plenipotențiar al Italiei la București rămas în acest post ca reprezentant al regatului Italiei și după proclamarea republicii de la Salò.

¹³ Walter Schellenberg, șeful oficiului VI (Amt VI) din RSHA, care funcționa ca un serviciu secret de informații și contrainformații externe, aflîndu-se în concurență cu Abwehrl. După căderea, în 1944, a amiralului Canaris, șeful Abwehrlui, va spori și mai mult influența lui W. Schellenberg în cadrul serviciului secret german.

Sursă de încredere din poliția turcă transmite la 27.8 : la 24.8.1944 a aterizat la aeroportul Yesilkoe de lângă Istanbul un avion românesc cu locotenent colonelul englez Chastelain într-o uniformă de ofițer român. Chastelain s-a deplasat imediat la Ankara la ambasada britanică unde au avut loc convorbiri comune între ambasadorii britanic și rus. La bordul avionului s-au aflat pe lângă 3 români al căror nume nu-i cunoscut, de asemenea, colonelul Ikliescu¹⁴.

Prin aceasta s-a confirmat presupunerea, de mai multe ori raportată, că locotenent colonelul Chastelain, care s-a aflat în conducerea serviciului de informații englez din Istanbul și care fusese parașutat în România, a avut încă de atunci însărcinări politice speciale pentru guvernul român. În același timp, se confirmă informațiile că perseverentul refuz al guvernului român de a da urmare cererilor repetate pentru transferul lui Chastelain în Germania, respectiv interogarea sa de către Sicherheitspolizei, s-a aflat în cea mai strinsă corelație cu negocierile româno-engleze începute în acest mod.

18.

Adresă nr. 100 44 g. Kdos din Berlin, 9 septembrie 1944 semnată lt. col. Freund din RSIA către Ministerul de externe german ș.a.

Alăturat se trimite o prelucrare cu rugămintea de a vă exprima dacă este ceva de obiectat contra transmiterii spre valorificare la Ministerul propagandei.

Se intenționează pe această cale ca Chastelain, care dispune de bune cunoștințe din domeniul serviciilor de informații și în timpul prizonieratului său în România în mod cert a activat în acest domeniu, să fie compromis în fața compatrioților săi deoarece, fără îndoială, el a făcut mai multe afirmații decât ar fi trebuit să facă în situația dată.

19.

Anexa la documentul nr. 17.

Extras din declarațiile lui *De Chastelain Alfred George Gordyne*, locotenent colonel englez, născut la 28.II.1906 în Londra, aflat în prizonierat german. Domiciliul: Staines (Middlesex). profesia : inginer.

1) Serviciul de informații militar englez contra trupelor germane și a dispozitivului din România și Bulgaria este dirijat de la Istanbul. Eu însumi am fost în Istanbul inclus camuflat ca șef la *Inspectorat of Shipping* din februarie 1941.

Activitatea mea reală a constat:

a) în procurarea informațiilor militare, economice și politice din România. Această sarcină a fost îndeplinită în principal prin referenții mei;

b) eu personal am elaborat propaganda de dezagregare a populației românești, instigarea ei contra guvernului și realizarea de sabotaje și atentate prin explozivi contra instalațiilor militare.

În ianuarie 1943 am luat parte în Kabrit la un curs de 10 zile pentru lansarea cu parașuta, am mers apoi la Londra și m-am întors în octombrie 1943 înapoi la Cairo cu scopul de a pregăti o lansare cu parașuta în vederea executării de către mine însumi a unei misiuni speciale în România.

Urmașul meu este acum ofițerul de informații *Burland* care a fost mai înainte ajutorul meu și în prezent a fost camuflat ca șef al *Inspectorat of Shipping*.

2) Ceilalți colaboratori ai mei, care se află și în prezent în Istanbul și sunt ofițeri de informații camuflați, au fost:

a) col. Thomson; b) cpt. Leslie Harop (referent pentru România); c) maior Morgan, Williams (referent pentru Bulgaria și Iugoslavia); d) cpt. Barwell (în prezent în sanatoriu din cauza unei boli de rinichi); e) comandorul Wolfson.

3) Serviciul de informații militar englez, ca și serviciul de sabotaje și de radio în Grecia au fost conduse de la *Izmir*.

Șeful acestor servicii este *Noel Rees* care instalat în calitate de vice-consul, este în realitate ofițer de marină și se ocupă exclusiv cu serviciul de informații. El dispune de cca 25 persoane în consulat, în calitate de colaboratori pentru serviciul de informații, al căror nume nu-mi este cunoscut.

4) În Istanbul îmi mai sînt cunoscute următoarele persoane ale serviciului secret englez:

a) col. *Harold Gibson*, șeful serviciului militar de informații, din Turcia; b) *Archibald Gibson*, fratele lui a) și colaboratorul acestuia; c) col. *Tompson* șef al contraspionajului; d) cpt. *Elliot*, ajutor al col. Tomson; e) maior *Roman Sudakov*, șef al organizației de sabotaj împotriva industriei germane; f) *Lafontaine*, referent pentru instalarea de posturi radio; g) *Ellerington*, ajutor al atașatului militar, colaborator al lui Harold Gibson; h) *Corber*, colaborator al lui Harold Gibson; i) *O'Leary*, ofițer de legătură între serviciul secret englez și acela turc; k) cpt. *Bond*.

¹⁴ Nume reținut greșit. În realitate era vorba de colonelul Ștefan Niculescu.

5) Îmi sînt cunoscute următoarele birouri de informații ale serviciului secret englez din Istanbul:

a) Mesrutiyet Cadd 48/III *Seker Apt.* (Birou comun al serviciului de informații cu al serviciului de informații turc); b) İstiklal Cadd, 137, locuința 3; c) Heza Apt. 4 Ayaspaşa (locuința lui Harold Gibson); d) Kamarot Sokak 15, Izmir Palas, bloc 1, intrarea 2; e) Gümüşsuyu Cadd. 47, Tülin Apt. etaj 5; f) Saray. Arkası Sok, 45 (locuința ziaristului Macintosh, care de asemenea este numai pentru camuflare ziarist, în realitate fiind membru al serviciului de informații); g) Mette Cadd. Fa. UKCC.

Subliniez în mod deosebit că nu am furnizat datele de mai sus în nici un chip constrîns. Mă sînt dimpotrivă dator, ca urmare a neașteptat de bunului și umanului tratament care mi-a fost acordat de autoritățile germane, să fac declarații conforme cu adevărul.

20.

Adresă nr. Inl. II 543 g. Rs. din Berlin 16 septembrie 1944, semnată de Dr. Sonnenhol din Ministerul de externe german către lt. col. Freund.

Nu sînt aici ezitări contra valorificării propagandistice a materialului Chastelain.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „350 DE ANI DE LA URCAREA LUI MATEI BASARAB PE TRONUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI”

Aniversarea a trei veacuri și jumătate de la urcarea lui Matei Basarab în scaunul Țării Românești a prilejuit organizarea, la 18 septembrie 1982, în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga”, a unei sesiuni științifice menită a marca acest eveniment. Comunicările prezentate au evidențiat diferite aspecte ale domniei lui Matei voievod : de la împrejurările luării tronului, la politica externă, de la aspectele economice, reflectate în evoluția proprietății, pînă la înnoirile din sfera culturii.

În *Cuvîntul de deschidere*, prof. dr. Ștefan Ștefănescu a trecut în revistă principalele realizări ale unei domnii ce a durat mai bine de două decenii subliniind rolul important pe care Matei Basarab l-a avut în planurile antiotomane ; o mențiune aparte s-a făcut pentru politica pe care domnul a promovat-o în domeniul culturii, de la dezvoltarea, fără precedent, a literaturii în care tradiția și-a găsit locul ce i se cuvenea, pînă la impresionanta operă ctitori-cească pe care Matei voievod a împlinit-o, ca nimeni altul pînă atunci.

Comunicarea dr. Paul Cernovodeanu intitulată *Încăunarea lui Matei Basarab* a reconstituit evenimentele care au premers urcării pe tronul Țării Românești a lui Matei aga din Brincoveni. Începînd cu prezentarea crizei politice pe care societatea românească o traversa, confruntată fiind tot mai mult cu influența crescîndă a elementelor greco-levantine, sau mai exact, cum se sublinia, a celor de origine sud-dunăreană ; continuînd cu cauzele care au determinat exilul voluntar al boierilor olteni conduși de Matei aga și cu acțiunile pe care aceștia le-au întreprins, atît pe lângă principele Transilvaniei G. Rákoczi cit și pe lângă Mehmed Abaza, influențatul pașă de Silistra, pentru a-l alunga pe Leon Tomșa de pe tronul Țării Românești ; comunicarea s-a încheiat cu derularea principalelor evenimente din august-septembrie 1632 care au marcat victoria deplină, diplomatică și militară, a lui Matei Basarab asupra lui Radu Iliăș și a partizanilor lui sprijiniți de turci și tătari.

Considerații asupra politicii externe a lui Matei Basarab au fost făcute în comunicarea susținută de dr. Nicolae Stoicescu. Arătînd că politica externă a domnului Țării Românești a fost condiționată de doi factori principali : pe de o parte alianța cu principii Transilvaniei G. Rákoczi I și G. Rákoczi II, iar pe de alta de adversitatea lui Vasile Lupu autorul a insistat asupra conflictelor cu cel din urmă considerînd că acestea trebuiesc explicate nicidecum ascunse. S-a subliniat faptul că înfruntările armate dintre Matei Basarab și Vasile Lupu nu au fost războaie între două popoare — cum susțin unii istorici străini — ci lupte între conducătorii celor două țări, lupte încurajate de Înalta Poartă, care putea astfel domina mai ușor țările române. Dealtfel, s-a afirmat în încheiere, raporturile, uneori conflictuale, dintre domnii celor două țări n-au fost și nu pot fi socotite dominante, fundamentale, semnificative.

Dr. Ștefan Andreescu, la rîndul său, a prezentat comunicarea intitulată *Un episod al relațiilor moldo-muntene în timpul lui Matei Basarab* în cuprinsul căreia a fost reconstituită tentativa din mai-iunie 1635 de răsturnare din scaunul domnesc a lui Matei Basarab, ai cărei autori au fost boierii greci refugiați în Moldova după evenimentele din 1632, în frunte cu „Catar-gieștii”, precum și faimosul Curt Celebi, boierul „țarigrădean” cu rosturi atît de nefaste în viața politică a țărilor române. Remarcînd că exact în același an 1635 se reia activitatea tipografică din Țara Românească, prin apariția unei cărți în limba slavonă, autorul a susținut ideea că fenomenul încurajării slavismului cultural în vremea lui Matei Basarab a constituit, în fond, în bună măsură tot o reacție la influența grecească, predominantă în deceniile anterioare.

Comunicările : *Domeniul lui Matei Basarab* autori Iolanda Micu și Radu Lungu, și *Epoca lui Matei Basarab, răscruce a vechii culturi românești* prezentată de dr. Răzvan Theodorescu sînt publicate în acest număr al „Revistei de istorie”.

Discuțiile care au urmat și la care au participat : Răzvan Theodorescu, Nicolae Stoicescu, Dan Pleșa, Paul Cernovodeanu, Ștefan Andreescu ș.a. au subliniat diverse aspecte ale problemelor puse în discuție.

Sesiunea științifică organizată de Institutul „N. Iorga” s-a dorit să fie și a fost un omagiu pe care istoricii l-au adus uneia dintre cele mai de seamă personalități ale istoriei noastre.

Iolanda Micu

PRIORITATE ROMÂNEASCĂ PE PLAN MONDIAL (DATE PRIVIND ISTORIA ARHITECTURII)

Precursor în cultura majoră de artă și tehnică a fost în decursul secolelor și până azi poporul român. Civilizația sa extrem de lungă, dezvoltată peste milenii l-a înzestrat cu un spirit și o putere de creație deosebită. Astfel, în urma unor seculare tradiții de artă națională în țara noastră, apare aceea ce avea să fie prima arhitectă activă din lume, Virginia Andreescu-Haret. Este un lucru obișnuit astăzi pentru tinerele noastre să abordeze cu depline împliniri, profesiunea de arhitect. Nenumăratele arhitecte care fac parte din colectivele de constructori ce au schimbat înfățișarea orașelor patriei în ultimele decenii, confirmă acest fapt. La începutul secolului nostru, femeile erau inexistente în arhitectură pe plan mondial, întrucât fetele nu erau admise în școlile de această specialitate.

Conștient de imperativele vremii, punind în practică ideile înaintate, în pragul dintre veacuri, savantul Spiru C. Haret înființează Școala Superioară de Arhitectură din București, unde se înscriu numai băieți. Dar tot el va fi acela care va acorda tinerei Virginia Andreescu, nepoata de frate a celebrului nostru pictor Ion Andreescu, licența de a se înscrie în această Școală.

Ea moștenește, ca și pictorul — a cărui comemorare de 100 de ani se celebrează în acest an — de la țărani din care descindeau, spiritul și talentul inventiv precum și pasiunea creației.

La 6 iulie 1919, după o activitate susținută, în Școală unde obține la lucrări 56 de mențiuni „foarte bine” își ridică diploma cu aceeași mențiune „foarte bine” cu care intrase. Era mențiunea maximă! Grație talentului ei, s-ar fi putut dedica artelor plastice, în care a excelat încă de pe băncile liceului. Cităm din comentariile presei asupra poziției sale de la Maison d'Art, din București făcute de criticii de artă ai vremii în 1920 : „Genul domniei-sale este unul propriu, care are farmecul lui și care denotă gustul ales și temperamentul puternic al artistei.”

O parte din aceste piese se află împreună cu albumul său de lucrări arhitectonice, la Academia Română.

Totuși o sfredelăa cucerirea spațiului care crează pentru arhitect satisfacții nebnăuite de cei din afara acestei sfere de activitate. Astfel, cu toate că concomitent, absolvise Școala de Belle-Arte din București, pleacă să-și completeze studiile la Roma. Aici, va fi timp de un an, discipola unor iluștri maștri de la Școala Superioară de Arhitectură, specializându-se în Decorațiuni interioare și arheologice. I se propune să rămână acolo, dar simte chemarea patriei. Revenind, se angajează cu sîrg în cadrul Casei Școalelor, pendinte de Ministerul Instrucțiunii, la ridicarea bazei tehnico-materiale a învățămîntului nostru. Va activa pe acest tărîm timp de aproape trei decenii, luptînd pentru introducerea ideilor novatoare în arhitectura școlară. Astfel considerînd că „soluțiile de altă dată unde localurile de școală semănau a închisori, au rămas o senza pentru vechile posibilități” pornește o acțiune de modernizare a clădirilor noastre de învățămînt, începînd de la școlile primare și pînă la instituțiile de învățămînt superior pe tot cuprînsul țării. Lăcașuri de cultură răspîndite în Iași, Pitești, Ploiești, Făgăraș, Vaslui, Tecuci, Focșani, Birlad, Botoșani și București stau mărturie celor peste 40 de proiecte școlare elaborate și executate de prima noastră arhitectă. Cităm cîteva exemple : Liceul „Cantemir Vodă”, o parte a Liceului „Gh. Șincai”, diverse corpuri ale Facultății de medicină, toate din București, liceul de fete din Focșani, Școala de meserii din Ploiești, Școala primară Socola — Iași.

Reliefăm totodată proiectele-tip de școli primare cu două, trei, patru și șapte clase ce au fost executate pe întînsul țării. De fiecare dată a urmărit îndeaproape realizarea acestor obiective, îndrumînd traducerea lor în practică, grație experienței sale. Atrăsă de tezaurul nostru cultural național, încă de la începutul activității sale de arhitectă, colaborează în cadrul lucrării de mari proporții *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia* cu arhitect N. Ghika-Budești, efectuînd relevee, studii, cercetări și restaurări ale monumentelor tradiționale românești. Publică sub semnătură proprie diferite lucrări în Buletinul Comisiunii Documentelor Istorice fiind prima prezență feminină în cadrul acestuia. Aria sa de desfășurare nu se limitează la cele mai sus arătate. Muncind neostoit, proiectează și urmărește execuția a numeroase clădiri cu

programe diverse, concepute în stilurile cele mai variate. De la minusculele „fintini în stil național, situate pe D.N. 1 între Comarnic și Sinaia și pînă la impozantul edificiu cu opt etaje din Piața Rosetti, colț cu strada Hristo Botev. În legătură cu această lucrare, decana de vîrstă a arhitecților de la noi, Henriette Delavranca-Gibory, își amintește : „maestrul nostru, arhitectul totuși m-a luat de mină spunîndu-mi : iată cea mai puternică și expresivă cornișă în stil neo-românesc, la coronamentul unei clădiri proiectată de Virginia Andreescu”.

Multe alte edificii precum „Tinerimea Română” din București, Teatru-cinema din Govora au rămas vie mărturie a activității sale.

Paralel cu cele de mai sus, prima noastră arhitectă desfășoară o activitate intensă în construcția de locuințe cu unul sau mai multe niveluri atît în București, cit și în alte orașe ale țării.

În plină maturitate profesională și după o intensă conlucrare pe șantiere, Virginia se căsătorește în 1928 cu prof. inginer Spiru I. Haret, nepotul savantului. Va continua o rodnică colaborare atît pe plan profesional, cit și familial, pînă la sfîrșitul vieții. Zi de zi, mulți ani de-a rîndul, am văzut instalîndu-se în casă după orele obligatorii de serviciu ale părinților mei, o atmosferă susținută de lucru.

Pe scurt vom arăta evoluția stilului său arhitectonic. În deceniul al treilea, discipolă și ferventă urmașă a măștrilor noștri în arhitectură Ion Mincu și Petre Antonescu imprimă influențele arhitecturii strămoșești studiată în situ prin țară și realizează o serie de construcții în stil neo-românesc. În pragul deceniului al patrulea urmează cu discreție și reținere revoluția în arhitectură. Locul arcadelor și foșoarelor îl iau orizontalele ponderate, spațiile liniștite ce degajă din ele o viață primitoare și reculeasă. Este noul caracter al arhitecturii la care se fixează.

Ca o recunoaștere a meritelor sale, este prima arhitectă delegată de către Ministerul Instrucțiunii și Societatea Arhitecților Români să ne reprezinte țara la diferite congrese internaționale ale arhitecturii (Roma, Paris, Bruxelles, Berlin, Moscova).

Printre alte priorități feminine ale Virginiei, putem reține : prima femeie semnînd în revista „Arhitectura”, prima femeie membră a Societății Arhitecților Români, prima femeie membră a Societății Politehnice din România. Continuîndu-și studiile și cercetările după al doilea război mondial, elaborează monografia *Istoricul clădirii Teatrului Național din București* retrasînd linia evolutivă a culturii și artei românești de-a lungul unui secol.

Consacrată în cadrul Congresului Internațional de Istorie a Științelor din 1981, ca prima arhitectă activă din lume, Virginia Haret-Andreescu, arhitect diplomat, pictor, profesor, publicist, a lăsat o amprentă neștearsă în urbanistica multor orașe ale patriei.

Radu Haret

O „METODĂ” DE LUCRU REPROBABILĂ

Am mai avut, din nefericire, prilejul de a condamna cu asprime o „metodă” de lucru utilizată de unii cercetători sau cadre didactice din domeniul istoriei, care „uită” să pună ghilimele cînd împrumută din textele unor colegi de breaslă, săvîrșind astfel delictul grav de plagiat, adică „însușirea fără drept, în orice mod, a calității de autor al unei opere (sau parte de operă) științifice, literare... ori a oricărei opere de creație intelectuală”. În toate dicționarele și enciclopediile, plagiatul este considerat infracțiune, sau mai simplu furt.

Cu toate acestea, „metoda” continuă să fie utilizată de unii autori certați cu morala, care consideră probabil că prin acest sistem pot impresiona prin bogăția lor de cunoștințe.

De curînd am citit un scurt articol al Marianei Neagu, *Un document împrumutat de la Șerban Cantacuzino — 1682*, apărut în revista „Mousaios”, 1978, citată de Muzeul din Buzău. În comentariile ce însoțesc acest document — foarte interesant, de altfel — autoarea amintită copiază fraze întregi din lucrarea mea *Curteni și slujitori* apărută în 1968.

Iată mai jos dovada :

„Mousaios”, 1978, p. 38

„În sec. al XVII-lea exista în Țara Românească o categorie socială, militară și fiscală sau o breaslă de curteni sau roșii. Membrii acestor bresle, atît ai celor de curteni, cit și ai celor de dregători mărunti, făceau parte din aceeași categorie socială a curtenilor —

N. Stoicescu, *Curteni și slujitori* :

„În sec. al XVII-lea, exista în Țara Românească o categorie socială, militară și fiscală sau o breaslă de curteni sau roșii... Membrii acestor bresle — atît ai celor de curteni, cit și ai celor de dregători mărunti — făceau parte din aceeași categorie socială, a curteni-

lor—ceea ce li deosebea pe unii de alții erau titlurile de dregători mărunți, pe care unii dintre roșii, care moșteneau cu toții situația de curteni — le obțineau în cursul vieții.

A doua jumătate a sec. XVII reprezintă o perioadă de schimbări — în această vreme mai ales în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brncoveanu, numărul curtenilor ca și al slujitorilor, de altfel, este în continuă scădere, iar roșii — categorie socială privilegiată — sînt în continuă scădere (1?). În aceeași perioadă, noțiunea de „roșii” își pierde treptat accepțiunea generală, desemnînd numai categoria celor ce nu obținuseră titluri de dregători subalterni și care era periclitată cu dispariția, prin asimilarea ei de către țărănimie.

În această perioadă, datorită înmulțirii dărilor cuvenite domniei, majoritatea celor însărcinați cu stringerea lor nu mai erau curteni sau slujitori — ca în perioada anterioară — ci erau oameni cu o situație materială bună, printre care se aflau și marii dregători”.

lor; ceea ce li deosebea pe unii de alții erau titlurile de dregători mărunți, pe care unii dintre roșii — care moșteneau cu toții situația de curtean — le obțineau în cursul vieții” (p. 54).

A doua jumătate a sec. al XVII-lea reprezintă o perioadă de schimbări; în această vreme — indeosebi în timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brncoveanu — numărul curtenilor, ca și al slujitorilor, de altfel, este în continuă scădere, iar roșii, categorie socială privilegiată, sînt în continuă decădere. În această perioadă, noțiunea de roșu își pierde treptat accepțiunea generală, desemnînd numai categoria celor care nu obținuseră titluri de dregători subalterni și care tindea și ea la dispariție, la asimilarea cu țărănimia” (p. 59).

În secolele XVI—XVII, datorită înmulțirii dărilor cuvenite domniei, ...majoritatea celor însărcinați cu stringerea dărilor nu făceau parte dintre curteni și slujitori, ci erau diverși oameni cu situație materială bună, printre care se găseau și mari dregători” (p. 343—344).

Condamnînd din nou acest sistem nefericit, care tinde să prolifereze, atrag atenția redacțiilor revistelor să fie ceva mai exigente cu materialele pe care le publică, aceasta deoarece editarea unor astfel de „lucrări” compromis în egală măsură nu numai pe „autori”, dar și pe cei care le dau la lumina tiparului, încurajînd în felul acesta plagiatul.

Nicolae Stoicescu

REUNIUNEA BIROULUI COMISIEI INTERNAȚIONALE DE ISTORIOGRAFIE

Biroul Comisiei internaționale de istorie a istoriografiei, ales la București, în august 1980, și-a desfășurat lucrările anul acesta la Göttingen, în zilele de 27—28 iulie 1982, cu participarea a cinci din cei șapte membri ai săi Charles-Olivier Carbonell, Georg G. Iggers, Lucian Boia, Hans Schleier, Bianca Valota), continuîndu-se apoi discuțiile la Paris, în vederea pregătirii colocviului internațional de istoriografie care va avea loc la Montpellier în 1983.

Două probleme principale au stat în centrul dezbaterilor.

1. Editarea *Revistei internaționale de istoriografie* (titlul său, în patru limbi : Storia della Storiografia, Histoire de l'historiographie, History of Historiography, Geschichte der Geschichtschreibung — Rivista internazionale, Revue internationale, International Review, Internationale Zeitschrift). Primul număr, sub tipar în momentul intrunirii, acum deja apărut, cuprinde, printre alte materiale, un articol de istoriografie românească : Lucian Boia, *Romanisme et esprit critique dans l'historiographie roumaine à la fin du XIXe et au début du XXe siècle*. Biroul Comisiei a dezbătut orientarea generală a revistei, care urmează să apară la Milano, în ritmul a două numere anual, fiecare de 160 pagini, și a stabilit sumarul celui de-al doilea număr, reținînd din nou un articol românesc, și anume studiul profesorului H.H. Stahl, *Sociologie et histoire au XXe siècle*, cu referire specială asupra școlii românești de sociologie și implicării ei în cercetarea istorică.

2. *Pregătirea colocviului internațional de istoriografie*, Montpellier, 25—28 iulie 1983. S-a dezbătut îndelung tematica acestei intruniri, prima de asemenea anvergură de la înființarea comisiei, consacrată *Istoriografiei mondiale la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*. În acest cadru larg s-au definit trei probleme, pe care se vor axa comunicările și discuțiile : *Condiția istoricului, concepțiile relațiile internaționale și organizarea studiilor istorice*

(inclusiv primele congrese internaționale de istorie). Istoriografia românească va fi bine ilustrată, prin două comunicări, una privind în general școala noastră istorică la sfârșitul secolului a XIX-lea, iar a doua privitoare la concepția istorică — de notorietate mondială — a lui A. D. Xenopol.

Pe lângă aceste două direcții esențiale ale activității sale, biroul comisiei a discutat și o serie de probleme curente, printre care activitatea corespondenților naționali și elaborarea în viitor a unui „Anuar internațional de studii istoriografice”.

În încheiere, doresc să subliniez condițiile excelente oferite Intrunirii noastre de Max-Planck-Institut für Geschichte din Göttingen, al cărui director, profesorul Rudolf Vierhaus, a fost un participant activ la discuții, ca dealtfel și un alt invitat profesorul K.D. Erdmann, fost președinte al Comitetului Internațional de științe istorice.

Lucian Boia

CRONICA

În ziua de 14 iunie 1982, în cadrul Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Renașterea și dezvoltarea armatei pămîntene din Moldova (1831—1838)*, elaborată de Anghel Popa.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole : Cap. I „Începuturile organizării armatei pămîntene în Moldova (din a doua jumătate a veacului al XV-lea pînă la aplicarea Regulamentului Organic)”; Cap. II „Evoluția armatei din Moldova în perioada regulamentară (1834—1858)”. În afara acestor capitole, lucrarea mai cuprinde „Introducere”, „Concluzii” și „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din conf. univ. dr. Vasile Cristian, președinte; prof. univ. dr. Constantin Cihodaru, conducător științific; prof. univ. dr. Nichita Adăniloae, general maior dr. Marin Dragu, conf. univ. dr. Dumitru Rusu, membri.

În unanimitate, Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui Anghel Popa titlul științific de *doctor in istorie*.

În ziua de 28 septembrie 1982 la Facultatea de istorie-filozofie a Universității din București s-au desfășurat lucrările simpozionului „În memoria Vasile Pârvan” organizat cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea marelui savant.

După Cuvîntul de deschidere rostit de prof. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de istorie-filozofie, au prezentat comunicări : prof. dr. doc. Dumitru Berciu, directorul Institutului de tracologie, *Vasile Pârvan, creator de școală arheologică românească*; lector dr. Florența Preda, *Geto-Dacii în opera lui Vasile Pârvan*; lector dr. Ligia Bârzu, *Românizare și continuitate în opera lui Vasile Pârvan*; lector dr. Zoe Petre, *Cultura greacă în opera lui Vasile Pârvan*; conf. dr. Eugen Cizek, *Despre filozofia istoriei la Vasile Pârvan*; asistent Vasile Morat, *Estetica la Vasile Pârvan*; prof. dr. Gheorghe I. Ioniță, *Contribuția lui Vasile Pârvan la înființarea Universității Naționale a Daciei Superioare*.

În cadrul manifestărilor consacrate aniversării unui secol de la nașterea lui Vasile Pârvan în ziua de 5 octombrie 1982 la Muzeul Național de istorie al R. S. România a avut loc un simpozion omagial în care, după cuvîntul de deschidere rostit de prof. dr. Florian Georgescu directorul muzeului, personalitatea ilustrului savant a fost evocată de foștii săi colaboratori prof. dr. doc. Radu Vulpe, prof. dr. doc. Vladimir Dimitrescu, dr. doc. Maria Holban.

GH. I. IONIȚĂ, *Istoria Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România (1934—1947). Curs universitar*, București, 1982, 225 p.

Continuind o activitate, începută anul trecut prin editarea unui prim volum al cursului universitar de *Istoria Partidului Comunist a mișcării revoluționare și democratice din România* consacrat anilor revoluției socialiste (1948—1981), prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță a publicat de curind un al doilea volum analizând activitatea P.C.R. și mișcarea muncitorească în perioada cuprinsă între sfârșitul mării crize economice interbelice (1933) și trecerea la etapa revoluției socialiste (30 decembrie 1947).

Deși scurtă cronologic, perioada este extrem de complexă sub aspect social-politic incluzind nu mai puțin de patru etape distincte din istoria noastră contemporană: perioada creșterii pericolului fascist (1934—1938), a dictaturii regale (1938—1940), a celei militarofasciste (1940—1944), a primei faze a revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă (1944—1947). Ținând seama de faptul că activitatea P.C.R. a fost permanent influențată de mutațiile produse în viața social-politică, că tactica și strategia sa politică s-au modificat în funcție de etapa istorică dată, autorul și-a structurat materialul în patru părți corespunzător etapelor mai sus amintite.

Volumul debutează cu un capitol intitulat *Partidul comunist, mișcarea revoluționară și democratică din România în anii luptei împotriva primejdiei fasciste pentru apărarea independenței și suveranității țării, a integrității sale teritoriale (1934 — februarie 1938)* în care autorul, după o succintă prezentare a situației internaționale și a vieții politice românești, prilej pentru a reliefa gravitatea pericolului fascist, face o aprofundată analiză a activității partidului comunist și a forțelor democratice și revoluționare în acești ani de acerbă confruntare.

Profund cunoscător al activității P.C.R. în această perioadă în legătură cu care a publicat deja o serie de valoroase lucrări și studii științifice pe care cititorul le poate vedea nominalizate în ampla „bibliografie selectivă” de la finele lucrării, autorul prezintă în deta-

liu, cititorului, mai întâi o serie de aspecte organizatorice ale activității P.C.R. subliniind însemnătatea plenarelor C.C. al P.C.R. din februarie 1935 și iulie 1936 — care apreciind realist situația din țară au trasat ca sarcină de bază lupta împotriva pericolului fascist, pentru făurirea frontului popular antifascist. Sint relevante în continuare condițiile grele în care activau comuniștii, represiunea autorităților care a culminat cu procesele inscenate unor luptători comuniști ca Nicolae Ceaușescu, Petre Constantinescu-Iași și Tudor Bugnariu, intensa activitate antifascistă desfășurată de partid prin intermediul numeroaselor organizații de masă legale și a presei antifasciste.

Un amplu paragraf este consacrat eforturilor depuse de P.C.R. pentru făurirea Frontului Popular Antifascist arătându-se atât succesele în această direcție: acordurile de la Băcia, Tebea, București, victoriile electorale din Mehedinți și Hunedoara (febr. 1936) cit și neîmplinirile datorate în principal poziției rigide a conducerii P.S.D. și P.N.Ț. dar și unei atitudini sectare a unor cadre de P.C.R.

După o succintă trecere în revistă a manifestărilor de solidaritate cu lupta antifascistă din alte țări capitolul se încheie cu un paragraf în care sint analizate campania electorală și alegerile din decembrie 1937 și poziția P.C.R. în această problemă în care se arată situația dificilă în care au fost puse forțele democratice, inclusiv P.C.R., datorită încheierii pactului de neagresiune Maniu-Codreanu, precum și eroarea tactică comisă de P.C.R. de a mai susține listele țărăniste în aceste condiții.

Capitolul următor înfățișează activitatea P.C.R. și a celorlalte forțe democratice și revoluționare în anii dictaturii regale (1938—1940).

Tratind pe scurt noile condiții social-politice autorul arată că încă în acele momente P.C.R. a apreciat în mod just caracterul noului regim care, cu tot caracterul său reacționar și antipopular nu trebuie confundat cu fascismul luind poziție față de o serie de lucrări de peste hotare, care și azi pun semnul egalității între dictatura regală și cea fascistă.

După ce se analizează o serie de probleme organizatorice subliniind însemnătatea reînființării în 1939 a U.T.C.-ului, cititorului îi sînt înfățișate principalele realizări ale forțelor democratice conduse de P.C.R. în lupta dusă contra pericolului fascist, pentru realizarea frontului unic muncitoresc și apoi a celui antifascist.

Aceleași cauze relevante în capitolul anterior, la care se adaugă măsurile antidemocratice ale noului regim, au făcut să nu se realizeze aceste deziderate, desi activitatea antifascistă a marcat numeroase momente de vîrf, cum au fost momentele martie 1939, 1 mai 1939, cea mai mare manifestație antifascistă din acei ani, august-septembrie 1940.

Adăugînd la aceasta ampla mișcare de solidaritate cu popoarele victime ale agresiunii fasciste (spaniol, cehoslovac, polonez), avem o cuprinzătoare imagine asupra forței mișcării antifasciste și înțelegem de ce fascismul în România nu s-a putut instaura decît în condițiile cu totul specifice din anul 1940, sub directa presiune a Germaniei naziste după ce țării îi fuseseră impuse importante cesiuni teritoriale culminînd cu odiosul dictat de la Viena, din 30 august 1940.

Cel de-al treilea capitol al lucrării urmărește în prima sa parte, activitatea P.C.R., a mișcării revoluționare și democratice în anii de tristă amintire a dictaturii fasciste iar în cea de a doua, principalele momente ale pregătirii insurecției naționale antifasciste și antiimperialiste de la 23 August 1944. Arătînd că partidul a sesizat și caracterizat în termeni exacți noul curs al vieții politice, autorul probează cu numeroase fapte începînd cu documentele programatice, ca „Punctul nostru de vedere”, din septembrie 1940, circulara din iulie 1941 sau Platforma-program din septembrie 1941, grevele și demonstrațiile, sabotajele, că P.C.R. a fost de la început în fruntea luptei pentru răsturnarea dictaturii fasciste în ciuda terorii și represiunii crunte la care a fost supus în toți acești ani.

Urmărind creșterea mișcării de rezistență antifasciste în condițiile în care România fusese atrasă în războiul antisovietic, Gh. I. Ioniță narează în continuare principalele evenimente care au marcat pregătirile în vederea răsturnării dictaturii militarofasciste: făurirea Frontului Patriotic Antihitlerist în 1943, stabilirea de către P.C.R. a contactelor cu reprezentanții palatului și armatei, făurirea Frontului Unic Muncitoresc în aprilie 1944 și a Blocului Național Democrat în iunie 1944, care au condus la cea largă coaliție antifascistă ce a asigurat, pe baza unui plan

elaborat de P.C.R., victoria insurecției antifasciste și antiimperialiste de la 23 august 1944.

Ultimul capitol al lucrării, urmărește activitatea organizațiilor clasei muncitoare în segmentul istoric 1944—1947. În deschidere autorul face o competentă analiză a conceptelor de revoluție de eliberare națională antifascistă și antiimperialistă și insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă arătînd că primul concept (introdus în documentele de partid în 1979) nu-l elimină pe cel de-al doilea care nu este decît momentul de început al revoluției, revoluția care continuă și astăzi sub forma revoluției socialiste. Trecîndu-se în continuare la analiza faptelor istorice circumscrise perioadei, lectorului i se înfățișează pe larg desfășurarea insurecției din august 1944, amplul eou internațional, lupta politică dusă de P.C.R. și aliații săi, cu sprijinul maselor pentru cucerirea puterii politice, pentru instaurarea guvernului revoluționar democratic de la 6 martie 1945, condus de dr. Petru Groza, măsurile luate de guvern în vederea sprijinului frontului antihitlerist, pentru depășirea situației economice dificile a țării, pentru crearea condițiilor de trecere la economia socialistă.

Atenția autorului se concentrează în continuare asupra Conferinței Naționale a P.C.R. care capătă în contextul politic respectiv, o importanță deosebită pentru jalonarea viitorului socialist al țării, asupra alegerilor din 1945, votul de incredere acordat de mase politicii P.C.R. și a guvernului revoluționar democratic, capitolul încheindu-se cu prezentarea evenimentelor care au dus la abolirea monarhiei și proclamarea republicii, moment marcînd trecerea revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă în noua etapă socialistă.

Ne permitem să subliniem de asemenea faptul că desi atenția autorului se concentrează în mod firesc asupra activității P.C.R. și a celorlalte forțe revoluționare, aceasta se face într-o armonioasă încadrare în istoria României reliefîndu-se o dată în plus rolul conducător al partidului în lupta pentru democrație, pace și progres social.

Apreciînd în incheiere, așa cum am mai făcut-o și altădată, solida argumentație științifică, stilul clar, ușor accesibil cititorilor, așteptăm cu interes volumul următor. așteptare care, dat fiind ritmul de apariție al primelor două volume, credem că nu va fi prea lungă.

Mihai Opreșcu

ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale (1878—1898)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, 175 p.

În lucrarea intitulată *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale (1878—1898)* alcătuită de Ș. Rădulescu-Zoner, autorul analizează, în lumina intereselor economice și politice ale Germaniei și Austro-Ungariei din spațiul pontico-danubian, poziția adoptată de aceste două imperii față de problema regimului de navigație pe cursul inferior al Dunării și prin strimtorile Bosfor și Dardanele de-a lungul ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea.

Lucrarea prezintă interes în primul rând prin modul de abordare a subiectului. Cele două zone geografice studiate — Dunărea și Marea Neagră — care în literatura de specialitate sînt de obicei analizate separat, fac la Ș. Rădulescu-Zoner obiectul unei singure cercetări de ansamblu, dat fiind concepția autorului asupra interdependenței amintitelor regiuni. În al doilea rând autorul a stăruit asupra politicii pontico-danubiene a unui grup de mari puteri ale căror interese economice și politice au fost minuțios analizate pe baza a numeroase statistici și a unui bogat material documentar, parțial inedit. În sfîrșit, cu excepția politicii austro-ungare legată de chestiunea reglementării navigației fluviale pe cursul inferior al Dunării, tema abordată de autor anume analiza poziției Puterilor Centrale față de regimul internațional al Mării Negre în strînsă legătură cu cel al Dunării în timpul Congresului de la Berlin și al următoarelor decenii pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea a stat într-o mică măsură în atenția specialiștilor atît străini cît și români.

Lucrarea *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale* prezintă ca atare noutate în privința tematicii cît și din punct de vedere al unor concluzii ale autorului. Ea este împărțită în patru capitole precedate de o introducere la care se adaugă și o scurtă încheiere.

Inițial este relevată atitudinea puterilor centrale în timpul Congresului de la Berlin față de problemele reglementării regimului de navigație pe cursul inferior al Dunării și prin strimtori. În urma examinării protocoalelor Congresului de la Berlin și a altor documente diplomatice. În aprecierile sale autorul se alătură acelor specialiști care, contrar opiniei unui alt grup de istorici, consideră că în 1878 Germania a susținut în zona Mării Negre politica externă rusă, atît de bine explicată de autor prin lipsa unor interese speciale ale Imperiului german față de navigația pe Dunăre și prin strimtori. Ca atare diplomația germană, ce a urmărit continuu păstrarea unui echilibru între Rusia și Austro-Ungaria în vederea menținerii complicatului sistem de alianțe inițiat de cancela-

rul Bismarck pentru a asigura astfel supremația Germaniei în Europa, a folosit problemele Dunării și Mării Negre ca mijloace de a fi în cele mai bune raporturi cu ambele imperii. În acest scop, arată autorul, la amintitul Congres al celor 7 mari puteri cît și în deceniile următoare, Germania a susținut interesele imperiului țarist la Marea Neagră și pe cele ale monarhiei habsburgice pe cursul inferior al Dunării.

Interesele economice germane și austro-ungare în întreg spațiul pontico-danubian (cuprinzînd România, statele balcanice, Imperiul otoman și Rusia de sud) fac deopotrivă obiectul preocupărilor lui Ș. Rădulescu-Zoner. Pe baza a numeroase date statistice, mișcări portuare, bilanțuri de trafic, examinate de autor, se pun în lumină, pe de o parte, importanța deosebită pe care o avea navigația pe Dunăre pentru Austro-Ungaria și foarte puțin pentru Germania iar pe de altă parte, lipsa unor interese speciale ale ambelor puteri centrale la Marea Neagră și strimtori. Pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea Marea Britanie mai deține încă poziții redutabile, urmată la mare distanță de Franța, Italia, Belgia și celelalte țări europene, însăși Rusia și Turcia fiind puternic concurate în comerțul lor exterior de abundența și calitatea mărfurilor engleze desfăcute în această regiune.

În centrul celui de-al treilea capitol al lucrării consacrat problemei danubiene stă, după cum este și firesc, analiza conflictului român—austro-ungar legat de discutarea, în cadrul Comisiei Europene a Dunării, a viitorului regulament de navigație și politic pe cursul inferior al amintitului fluviu. În același loc se face și o prezentare critică a lucrărilor întreprinse la Porțile de Fier de către Austro-Ungaria în decursul anilor 1890—1898.

Ultimul capitol al lucrării este consacrat problemelor Mării Negre, autorul demonstrînd cum Germania, secundată de Austro-Ungaria, a susținut pînă la sfîrșitul secolului, politica Rusiei în schimbul obținerii din partea acesteia din urmă a angajamentului de a rămîne neutră în eventualitatea unui război franco-german și totodată cum, în compensație, cabinetul de la St. Petersburg a recunoscut partea nord-estică a Peninsulei Balcanice ca zonă de influență austro-ungară.

Monografia se încheie cu evenimentele anului 1898, an considerat de autor drept dată de început a unei noi epoci, atît în istoria relațiilor internaționale, în general, perioadă marcată de cristalizarea imperialismului, cît și în istoria Mării Negre, deoarece în ultimii doi ani ai secolului trecut a început puternica penetrație a capitalului german în Imperiul otoman, schim-

bînd astfel întru totul datele problemei strîmtorilor.

În întreaga lucrare, mai puțin capitolul al IV-lea, politica pontico-danubiană a Germaniei și Austro-Ungariei este analizată de autor nu numai în raport cu cea a celorlalte mari puteri ci și în opoziție cu politica micilor state riverane România, Bulgaria și Serbia. De aceea ancheta întreprinsă de autor nu reprezintă doar expunerea unui punct de vedere românesc pe o temă majoră din istoria relațiilor internaționale ci și o prezentare critică a unor episoade din trecutul diplomației românești integrată într-un studiu de istorie universală. Se reliefează astfel cu pregnanță dorința Românei de a-și apăra cu

fermitate neatîrnarea economică și politică în fața presiunilor de tot felul exercitate mai ales de monarhia austro-ungară — opritoare a naționalităților — și de a stăvilii influența pernicioasă a acestei mari puteri în Balcani, transformată într-o zonă de aprige confruntări și concurență a statelor imperialiste. Prin bogata și variata documentare folosită, prin interpretarea judicioasă în lumina materialismului istoric prin capacitatea de selecție și orientare a lui Șerban Rădulescu-Zoner lucrarea sa *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale (1878—1898)*, constituie o interesantă contribuție românească adusă într-un important subiect de istorie universală.

Paul Cernovodeanu

EMIL DIACONESCU, DUMITRU MATEI, *Alexandru cel Bun (1400—1432)*, Edit. militară, București, 1979, 144 p.

Seria portretistică a colecției „Domnitori și voievozi” lansată de Editura militară s-a îmbogățit cu un nou studiu, dedicat unui mare domnitor român, Alexandru cel Bun, de la a cărui moarte s-au împlinit în 1982 550 de ani.

Într-un număr mic de pagini, autorii au creat o imagine sintetică, realistă, a unei perioade mai puțin dezbătute din evul mediu românesc.

Situația politică externă pe care a moștenit-o fiul mai mare al lui Roman I este succint prezentată, subliniindu-se faptul că după moartea regelui Ludovic I de Anjou, Ungaria și Polonia nu au mai acționat unitar. Prin unirea dintre Polonia și Lituania s-a creat un stat puternic a cărui rivalitate crescîndă cu Ungaria a fost folosită cu isusință de către Țara Românească și Moldova pentru păstrarea independenței lor.

Autorii scot în evidență faptul că Alexandru cel Bun a urcat în scaunul părintelui său datorită sprijinului marelui său vecin, Mircea cel Bătrîn, domnitorul Țării Românești.

Un prim succes diplomatic este obținut de domnitorul Moldovei cînd, după doi ani de relații încordate, sînt reînnoite legăturile cu Polonia. Suzeranitatea polonă asupra Moldovei s-a dovedit a fi formală, datorită consolidării puterii lui Alexandru.

Această înțeleaptă măsură a lui Alexandru cel Bun, remarca N. Iorga, i-a asigurat sprijinul unui stat puternic cu care avea hotare

foarte întinse la nord și la răsărit și greu de apărat. Cu Ungaria avea o singură frontieră, Carpații Orientali, ale căror trecători erau lesne de apărat în pîrtiva tendințelor anexioniste ale regelui Sigismund de Luxemburg¹.

Ferită de atacurile otomanilor, care au fost stăvilite cu succes de către domnitorul muntean Mircea, și la adăpost de dușmănia regelui Sigismund prin alianța poloneză, Moldova — subliniază autorii — trăiește o epocă de stabilitate politică, de prosperitate, care permite consolidarea tînărului stat românesc.

Domnul și-a întărit autoritatea asupra boierilor, cit și asupra bisericii. Iau naștere sau se dezvoltă unele instituții feudale, asemănătoare cu cele din Țara Românească (asemănare ce se reîntîlnește și în organizarea teritorial-administrativă) ceea ce subliniază încă o dată comuniunea între cele două state surori. S-au precizat raporturile între domnie și boieri și dintre boieri și țărani dependenți, a fost îmbunătățit sistemul de coordonare a dregătorilor teritoriali trimiși — de atunci — în ținuturile ce le conduceau.

Liniștea, atît internă cit și externă, a avut urmări binefăcătoare asupra creșterii

¹ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, Edit. pentru literatură, București, 1966, p. 25.

demografice, a construirii de așezări noi, sau a consolidării celor vechi. Locuințele și fortificațiile de piatră în orașe sunt tot mai numeroase. Orașele capătă privilegii, o organizare precisă și sînt dăruite de domn cu terenuri întinse. Cei ce întemeiau noi așezări primeau de la domnie danii în terenuri mai puțin populate.

Alexandru cel Bun a moștenit de la înaintașii săi o rețea de cetăți dispuse în punctele strategice de mare importanță ale țării, la care el a mai adăugat și Chilia. Aceste cetăți au constituit multă vreme un obstacol de netrecut în fața cotoptitorilor.

În privința organizării oștirii, autorii subliniază deosebirea între realitățile din țările române și cele din apusul Europei pentru că „locul și funcția nobilului feudal din societatea apuseană era altul decît al boierului” (p. 45) și pentru că am dus războaie de apărare. Noi am adăuga la aceasta rolul predominant pe care l-au jucat răzeșii și tirgoveții în apărarea țării, din rîndurile cărora se va recruta grosul oștirii.

Moldovenii, arată documentele vremii, erau călăreți iscusiți și arcași neîntrecuți, cavalerii teutonilor simțind la propriu vigoarea în luptă a ostenilor lui Alexandru la Grünwald și Marienburg.

O activitate nu mai puțin rodnică a avut-o Alexandru cel Bun în organizarea judecătorească, pe fondul dreptului cutumiar greșindu-se unele din legile bizantine. N. Iorga îi face o minunată caracterizare: „A fost bun față de țară, pentru că n-a tăiat, n-a prizonit, n-a nedreptățit pe nimeni, și totuși a știut să-și stăpînească boierii fără să miște împotriva lor buzduganul sau să ascuță sabia călăului”².

Bunul gospodar și pașnicul domnitor, prin măsuri chibzuite, a asigurat Moldova o stare economico-financiară înfloritoare.

În acea perioadă crește ponderea domeniului feudal, și desigur, unii boieri ajung să stăpînească zeci de sate. Credem însă că majoritatea populației o constituiau țărani liberi, ce nu puteau fi „în număr nu prea mare” la începutul secolului al XV-lea (p. 71).

În viața economică a țării, în relațiile comerciale interne și externe, cit și în comerțul de tranzit un rol important îl juca o dezvoltată rețea de drumuri pentru acea vreme. Drumul comercial ce traversa Moldova urmînd valea Siretului era foarte cunoscut prin denumirea de „drumul moldovenesc” și înlesnea legăturile între Gdansk, Cracovia, Liov, și Chilia și Cetatea Albă, unde se întîlneau mărfuri orientale. Credem că un motiv însemnat în respingerea cunoscutelor planuri anexioniste ale regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg, de către poloni a fost necesitatea

imperioasă ca acest drum să nu poată fi „tăiat” de către un potențial inamic, ci să fie bine păzit de către un domnitor ce era considerat „prietenul” regelui Wladislaw Jagello. În această ordine de idei, negustorii polonezi au primit importante privilegii comerciale de la Alexandru cel Bun.

În capitolul privind politica externă (p. 100—128), sînt relevante diplomația chibzuită, clarviziunea lui Alexandru cel Bun, care au asigurat țării liniștea atît de necesară unui tînăr stat. Un prim sprijin acordat muntenilor de către moldoveni și transilvăneni în lupta împotriva otomanilor a constituit un început în lupta comună pentru independență. Cu multă căldură este reliefată figura lui Mircea cel Bătrîn și subliniată marea pierdere ce au suferit-o cele trei țări române la moartea lui. La puțin timp, și nu întîmplător, este consemnat primul atac otoman împotriva Moldovei (1420), rămas fără rezultat.

Acțiuni deosebit de importante în nota de discuită diplomație a marelui domnitor au fost: stingerea conflictului cu Patriarhia de Constantinopol, recunoașterea ca mitropolit a lui Iosif, rudă a lui Alexandru cel Bun și nu în ultimul rînd cîștigarea simpatiei și înțelegerii unui mare om de cultură — Grigore Țamblac. La creșterea prestigiului domniei au contribuit și căsătoria domnitorului cu Ringalla, sora lui Vitold al Lituaniei și vara lui Jagello, și cea a fiului său Iliș cu Marincea, cumnata regelui Poloniei.

De o mare importanță a fost alianța cu Polonia, îndreptată împotriva pretențiilor cotoptitoare ale lui Sigismund, alianță însoțită de recunoașterea suzeranității regelui polon, ceea ce nu a stîrbit, desigur, independența Moldovei. Totuși, expresia „prietenul nostru domnul Moldovei” nu credem că ar reflecta neapărat „afirmarea neatîrnării Moldovei” (p. 110), ci, în comparație cu formula de *frate* (mult superioară celei de *prieten*) adresată de regele Ungariei către Wladislaw Jagello (p. 112), în uzanțele diplomatice din acea vreme ar reflecta voința suveranului, conștient de puterea sa. Poziția de mare putere ce nu ar fi admis din partea unui „prieten” nesupunere este și mai clar exprimată în clauzele tratatului de la Lublin (germanul Lublau) în 1412. Ea însemna „o încălcare flagrantă a independenței și suveranității Moldovei” (p. 114).

Totuși nu credem că regele Wladislaw Jagello ar fi intenționat într-adevăr să împartă Moldova, pe care o considera în sfera de dominație a Poloniei, cu rivalul său Sigismund care ar fi pus stăpînire astfel pe linia Dunării și pe partea sudică a „drumului moldovenesc”.

Conflictul cu Polonia (1431) este solid justificat prin pierderea încrederei în poloni după dezvăluirea la Luck (1429) a secretului tratative-

² *Ibidem*.

lor de la Lublin între Polonia și Ungaria și ocuparea Pocuțici de către Iagello.

În capitolul dedicat vieții cultural-artistice (p. 129—140) este redată o imagine plastică a avântului general datorat hărniciei domnului și a perioadei de liniște. Se construiesc cetăți și biserici de piatră purtând pecetea pămîntenilor, creîndu-se „stilul moldovenesc”. „Zugravii” împodobesc cu mult gust lăcașurile de cult cu icoane și fresce, și sînt răsplățiți cu dărnice. Alexandru cel Bun a fost cititorul mănăstirilor Moldovița și Bistrița și a încurajat transformarea mănăstirilor în lăcașuri de cultură, școli și ateliere de artă.

Este remarcabilă toleranța de care a dat dovadă domnitorul moldovean în problema religioasă. O episcopie armenescă este înscuvințată la Suceava (1401) și o catedrală catolică e terminată în 1420 la Baia. De asemenea este de relevat faptul că Moldova era „singurul loc din Europa unde huseiții erau recunoscuți ca o comunitate legală” (p. 140).

Din păcate, lipsa unei reglementări asupra moștenirii tronului a dus la un sfert de veac de lupte interne, năvăliri și prădăciuni. „Dacă țara n-ar fi avut temelii sănătoase, puternice, dacă n-ar fi existat cei trezeci și doi de ani de stăpînire rodnică ai lui Alexandru, e o întrebare ce s-ar fi ales de statul moldovenesc”³.

Pe lângă o serie de calități incontestabile între care nu în ultimul rînd structura echilibrată și un stil clar de redactare, lucrarea pe care o prezentăm cititorului are totuși unele aprecieri discutabile și unele scăpări. Pentru capitolul *Organizarea statului și a instituțiilor sale în timpul lui Alexandru cel Bun* ar fi fost obli-

³ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, 1938, p. 518.

gatorie consultarea unei lucrări de recunoscută valoare în domeniu⁴. Ar fi fost evitată enumerarea unor dregători menționați în documente la o distanță de timp mult prea mare pentru a se putea presupune existența lor în prima jumătate a secolului al XV-lea: serdarul (secolul al XVII-lea), termen imprunutat de la otomani, al treilea logofăt (a doua jumătate a secolului al XVI-lea). Nu este amintit marele vornic care era „pînă în sec. al XVI-lea cel dintîi dregător moldovean...”⁵, poziție care este atribuită marelui logofăt, a cărui importanță a crescut, fără îndoială, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. Lupta de la Plonini (1377) nu putea avea loc în secolul al XV-lea (p. 42), prenumele cronicarului Długosz era corect Jan și nu Jahn (p. 33, 59, 60), domnia nu acord ca răsplată „români” (p. 75), ci vecini, vinul de Cotnari putea fi valorificat de mulți negustori, dar nu chiar de cei turci (p. 81), popasul nu se denumea în secolul al XV-lea printr-un termen otoman, mienzil (p. 86). Desigur, că nu incursiunile lui Dan al II-lea în Moldova (1429, 1430) au însemnat sfîrșitul domnitorului muntean (p. 124), el murind croic într-o luptă cu otomanii (iunie 1431). Dincolo de aceste aprecieri, *Alexandru cel Bun* este o lucrare utilă, autorii reușind să prezinte o imagine edificatoare asupra anilor de glorie a domniei celui mai de seamă voievod moldovean de pînă la Ștefan cel Mare.

Mircea Soreanu

⁴ Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV — XVII)*, Edit. Academiei R. S. R., București, 1968.

⁵ Nicolae Stoicescu *op. cit.*, p. 194.

ITALO BRIANO, *Storia delle ferrovie in Italia*, Cavallotti editori, Milano. 1977, vol. I—III, 288 + 295 + 191 p.

Născut la Savona, la 7 martie 1901, în casa unui mecanic feroviar, Italo Briano a moștenit dragostea pentru calea ferată, ceea ce l-a determinat, cum singur ne mărturisește, ca la 15 mai 1917, să se angajeze la Secretariatul Departamentului Colaoudi din orașul natal. Salariat al căilor ferate italiene timp de 25 de ani, (1917—1942) și autodidact de excepție, în diversele peregrinări de serviciu, Italo Briano a studiat problemele feroviare, reușind în 1937 să obțină diploma de laureat în economie și comerț, la Universitatea din Genova. După cinci ani, a părăsit calea ferată, a întemeiat o editură tehnică în Genova și a înființat în 1951 Revista *Italmodele-Calea ferată* în care a publicat numeroase studii de istorie

și tehnică feroviară, timp de 23 de ani. Promotor și cofondator al organizațiilor F.I.M.F. (națională) și Morop (internațională), Italo Briano a continuat să se preocupe de problemele tehnice și economice, elaborînd valoroasa operă *Storia delle ferrovie in Italia* care reprezintă sinteza unei vieți trăită pentru calea ferată.

Autorul și-a propus și a realizat în trei volume o istoric completă a căilor ferate italiene, pe care o periodizează, fic după evenimente feroviare (1839 prima cale ferată italiană Napoli Portici), fic după evenimente politice (1862 — formarea statului italian). Bine proporționalizate, cele trei volume sînt elaborate după criteriile tehnice:

volumul I cuprinde istoria căilor ferate, volumul II se ocupă de evoluția locomotivei, iar volumul III analizează tracțiunea termică.

Analizând contribuția tuturor precursorilor de izvoare de energie, autorul descrie larg rolul lui Robert Boyle (1627—1691) și Denis Papin (1647—1714) în formularea principiilor termo-dinamicii, dar mai ales aportul lui James Watt (1736—1819), Nicolas-Joseph Cugnot (1725—1804), Richard Trevithick (1771—1833), William Hedley (1779—1843) și George Stephenson (1781—1848) la construirea primelor locomotive.

Partea a II-a a volumului I tratează apariția căilor ferate în Italia generată, după părerea lui Italo Briano care atribuie factorilor economici rolul secundar, de Congresul de la Viena 1815 ce divizase țara în mai multe state ce țineau o permanentă legătură între ele în scopul unificării patriei. Deși Ferdinand II (1830—1859) instaurase în Regatul celor două Sicilii un regim retrograd și represiv care a dus la încarcerarea unor patrioți ca: Settembrini, Poerio etc., stîrnind un val de revolte, el a concesiionat inginerului francez Armand Bayard de la Vingtrie construirea primei căi ferate Napoli Portici = 7,640 km, inaugurată la 3 octombrie 1839 (vezi vol. I, p. 56). Prin construirea acestei linii, autorul consideră că Italia a fost al cincilea stat din lume (după Anglia, S.U.A., Belgia și Germania) care s-a bucurat de binefacerile noului mijloc de transport. Cu lux de amănunte este prezentată inaugurarea liniei napolitane ale cărei venituri au impulsiona prelungirea ei pînă la Torre Annunziata și apoi la Castellammare (1844), paralel cu construirea căii ferate Napoli Cancelli Caserta Capua =

44,032 km în anii 1843—1844. În 1846 s-a construit linia Cancelli Nola 12,265 km și stabilimentul de locomotive și vagoane de la Pietrarsa.

Ca să atragă Lombardia și Venția în sfera economică a Austriei, împăratul Ferdinand Karl Leopold (1835—1848) a aprobat construirea liniei Milano Treviglio Brescia Verona Vicenza—Padova Venția, realizată în anii 1846—1857 și numită Ferdinandea (vezi vol. I p. 68).

Atrași de febra construcțiilor feroviare, dar și din rațiuni politice, conducătorii din Lucca și Firenze (Florența) au manifestat preocuparea de a uni cele două orașe cu Pisa și Livorno, tradiționale centre meșteșugărești și comerciale. În acest scop s-au construit liniile:

Pisa Livorno 12,3 km, în anul 1841; Pisa—Pontedera 19,359 km, în anul 1845; Pisa—Lucca în anul 1846; Pontedera—Empoli—26,8 km, în anul 1847; Empoli—Firenze (Florența), în anul 1848; Lucca—Pescia în anul 1848; Firenze—Pistoia, în anii

1848—1851; Pescia—Pistoia, în anii 1853—1857;

Politica conservatoare a papei Grigore al XVI-lea (1831—1846) a împiedicat construirea de căi ferate în Statul pontifical. Urmașul său, Pius IX (1846—1878), prin ideile liberale ce le-a nutrit, a fost promotorul liniilor ferate:

Roma—Frascati zisă „Pio Latina” = 20 km, în anul 1856, Roma—Civitavecchia zisă „Pio Centrale”, în anul 1859.

Deși în anul 1832 (vezi vol. I, p. 93) fusese concepută o cale ferată între Piemont și Savoia care urma să străbată un tunel pe sub Muntele Fréjus, iar în 1839 s-a demonstrat utilitatea unei legături feroviare între Piemont și Franța, deși contele Camillo Benso Cavour 1810—1861 vedea în calea ferată instrumentul principal al unificării Italiei și i-a făcut elogiul într-una dintre primele sale scrieri, au trecut mulți ani de dezbateri, ca în 1846 regele Carol Albert (1831—1849) să aprobe și în 1848 să se realizeze calea ferată Torino Moncalieri. Căile ferate, simbolul și emblema noii economii capitaliste, au atras pe fiul și urmașul său, regele Victor Emanuel II (1849—1878) care a realizat liniile: Moncalieri Genova, în anii 1849—1853; Trofarello—Savigliano—Cuneo, în anii 1853—1855; Alessandria—Valenza—Mortara—Novara, în anul 1854; Torino—Pinerolo, în anul 1854; Mortara—Vigevano, în anul 1854; Novara Arona, în anul 1855 și Novara—Vercelli—Torino, în anul 1855, prin care s-a făcut legătura cu căile ferate din Lombardia și Venția.

La 10 ianuarie 1859 (vezi vol. I, p. 103), în parlamentul piemontez, regele Victor Emanuel II a proclamat eliberarea Italiei de sub dominația austriacă și evenimentele militare ce au urmat au adunat construcțiile feroviare pentru câțiva ani. Ducatele Toscana, Romagna, Emilia, Umbria și Marchia în 1860, Napoli în 1861 s-au unit cu Piemontul, astfel că la 17 martie 1861 s-a proclamat Regatul Italiei care dispunea de 2.170 km c.f.

Partea a III-a intitulată „Primele încercări de punere în ordine” cuprinde perioada 1862—1905. Majoritatea liniilor ferate fuseseră construite de concesionari străini care executaseră lucrări slabe. Deși trecea prin mari dificultăți financiare și nu dispunea de experiența tehnică necesară, noul regat a trecut imediat la înlăturarea deficiențelor din sistemul feroviar, proces care a durat 5 ani, 1861—1866. În acest scop, ministrul de finanțe, contele Pietro Bastogi, a înființat „Societatea pentru căile ferate meridionale” care a construit în Sardinia o rețea de 400 km cale ferată. Italo Briano consideră că a fost o mare eroare economică a guvernului, părăsirea sistemului de construcții în regie, dar

recunoaște că necesități mari impuneau căi ferate în Sicilia și Liguria, iar regalul italian nu era în măsură să facă asemenea sacrificii financiare. Pentru stimularea unor noi lucrări, Camera a votat legea numărul 2279/1865 cu privire la fuziunea societăților particulare și de stat, creându-se 4 grupuri tehnico-financiare.

Cele patru societăți feroviare, inegale ca putere economică și lipsite de mijloace financiare, au solicitat credite guvernului italian care le-a refuzat deoarece balanța statului pe anul 1866 se soldase cu un deficit de aproape 1.000.000.000 lire, cifră enormă pentru acea vreme. Deși valoarea obligațiilor (titlurilor) lor a scăzut cu 50% în anul 1865, cele patru grupuri feroviare și-au îndeplinit sarcinile în vremea războiului din 1866 cu Austria, cit și în timpul crizei economice din 1867, construind 740 km c.f. în anii 1865—1866 și 207 km în 1867.

După 1870, grupul Calabro-Siculo a construit 640 km: în anul 1871 s-a construit în Sardinia calea ferată Cagliari—S. Gavino = 24 km, iar în anul 1872 liniile: S. Gavino—Oristano = 45 km și Port Torres—Sassari = 102 km.

În deceniul 1866—1875, s-au construit în Italia 3.362 km c.f. (vezi vol. I, p. 129), iar în perioada 1876—1885 încă 2.934 km (vezi vol. I, p. 135). Autorul subliniază faptul că la aceste construcții au contribuit cu capital nu numai statul italian și societățile particulare, ci și unele provincii și orașe cu fonduri din bugetele proprii. În această perioadă s-au construit tunelurile Giovi = 3.265 m și Fréjus = 2.800 m. Construit în curbă și la altitudine de 1.295 m de inginerul Sebastiano Grandis (1817—1892) în anii 1857—1871, tunelul Fréjus numit și Mont-Cenis a costat 70.000.000 lire din care Franța a suportat 28.000.000. Acest tunel, prin care trec trenurile rapide Lyon—Torino, Paris—Roma și Bordeaux—Milano, are ca stații terminale Modane în Franța și Bardonecchia în Italia.

Prin colaborarea cu Elveția și Germania, în anii 1872—1880, s-a construit tunelul Saint Gotthard lung de 14.984,19 m care reprezintă, după aprecierile lui Italo Briano, un triumf al tehnicii italiene. Această linie creată de inginerul Saint Gotthard este o linie grea cu declivități de 27 mm/m, cu multe tunele în curbă și cu renunțate bucle în formă de spirală. Linia a costat 85.000.000 lire, din care Italia a suportat 45.000.000, iar Elveția și Germania câte 20.000.000 fiecare; ea nu a corespuns integral prevederilor, dar a făcut legătura dintre Milano cu marile centre Berna, Zürich, Bonn, Köln, Hamburg, Bruxelles, Amsterdam.

Tot prin colaborare, s-a realizat în 1898—1906 tunelul Simplon = 19.824 m care traversează Muntele Leone la o altitudine de

704,90 m ca să pătrundă pe valea râului Isela în Elveția. Situat între stațiile Brieg la Nord și Isela la Sud, tuncul Simplon trece prin stinci dure și are o puternică ventilație de-a rece este format din două galerii (a doua dată în circulație în anul 1921), la o distanță de 17 m una de alta și cu culoare de legătură între cele din 200 în 200 m.

Italia a fost prima țară din lume care a adoptat tracțiunea electrică în 1889, iar în 1905 a naționalizat 10.518 km c.f.

Partea a IV-a intitulată sugestiv „Ieri, astăzi, mâine” se ocupă de legea din 22 aprilie 1905 prin care s-a înființat Noua Direcțiune Generală a Căilor Ferate Italiene F.S., cu sediul la Roma, unificându-se administrativ și tehnic cele trei regionale feroviare: Milano, Florența și Palermo. Tot pe baza acestei legi, care a fost mult criticată fiindcă a provocat o vastă mișcare de personal, s-a stabilit primul plan de electrificare, s-au construit linii duble, a sporit materialul rulant și s-au modernizat stațiile de pe căile ferate Roma—Napoli și Bologna—Verona. Datorită acestor realizări, Italo Briano numește deceniul 1905—1915 „bela epoca”. Autorul evidențiază importanța căilor ferate după cutremurele din 1908 și 1915, în timpul războiului cu Turcia în 1911—1912, dar mai ales în perioada primei conflagrații mondiale căreia îi afectează un capitol special (vezi vol. I, p. 187—194). Odată cu declanșarea ostilităților, materialul rulant a fost vopsit în gri-verde (uniforma armatei italiene), s-au înființat trenuri-spitale, iar feroviarilor s-au înrolat în efortul eroic al întregului popor. După armistițiul din 3 noiembrie 1918, sarcinile căilor ferate au sporit considerabil: trebuiau transportați cei 200.000 prizonieri austrieci și repatriați prizonierii italieni, în condiții deosebit de grele, deoarece, în provinciile eliberate, personalul străin părăsise lucrul, iar specialiștii autohtoni nu se găseau.

Cu lux de amănunte, autorul descrie dezordinea materiale și morale ale perioadei postbelice, frământările din rindurile sindicatelor italiene, dar mai ales grevele economice și politice din anii 1918—1921 care au culminat cu greva generală din 1922. Toate aceste greve au fost înăbușite de forța armată și, în anul 1923, au fost „licențiați” circa 50.000 agenți feroviari, motivându-se „lipsa de randament” a căilor ferate. Italo Briano critică regimul lui Benito Mussolini care a creat miliția feroviară, sistem polițienesc sever, ce supraveghea pe toți cei ce nu se înrolaseră în Partidul Național Fascist. Datorită politicii antimuncitorești a mișcării fasciste, numărul angajaților feroviari a scăzut de la 2.11.000 cțiți erau în anul 1921, la 132.000 salariați în 1926, deși s-au reluat lucrările feroviare și s-au construit noi gări Napoli (1925), Milano (1931), Florența (1935), precum și liniile directe

Roma—Napoli = 260 km în anul 1927 și Bologna—Florența = 132 km în anul 1934 și căile ferate ale Vaticanului 1929—1934. A crescut și rețeaua electrică care în anul 1933 însuma 1.456 km.

Cercetător profund și multilateral, care a trăit în perioada interbelică și a fost salariatul căilor ferate, Italo Briano se ocupă de toate problemele feroviare, arătând dependența lor de viața politică a țării. Nu i-a scăpat nici concurența pe care automobilul a făcut-o căilor ferate după anul 1931, arătând măsurile luate de guvernul italian în această direcție ca: înființarea trenurilor rapide cu 2—3 vagoane, introducerea automotoarelor electrice în 1932, organizarea de garnituri turistice în zilele de sărbătoare. Campania lui Mussolini împotriva Etiopiei în 1935, intervenția fascistă în războiul civil din Spania 1936—1939 și declanșarea celei de a doua conflagrații mondiale au produs în viața și activitatea feroviarilor o atitudine de indiferență și remanere care a dominat sărbătorirea centenarului căilor ferate italiene. Autorul consideră că șocul moral suferit de feroviar și sport și mai mult după anul 1940 când Mussolini a declarat război Angliei și Franței, dar mai ales, în anul 1943 după debarcarea anglo-americană în Sicilia, când au început bombardamentele de aviație asupra întregului teritoriu italian, paralizându-i aproape integral transporturile pe calea ferată. Situația dramatică a continuat și după armistițiul din 8 septembrie 1943 dintre Italia și aliați, deoarece războiul a continuat încă 20 luni, iar căile ferate au suferit mari pierderi umane și materiale pe care autorul le menționează în partea a V-a intitulată „Moarte și reînviere”. Sentimentul patriotic al lui Italo Briano crește treptat atunci când se ocupă de „faza de reconstrucție” (1950—1951), atingând apogeul în tratarea deceniului modernizării (1951—1961). Prezentând actualul potențial feroviar al țării sale, autorul arată în finalul volumului I că s-au construit noi gări funcționale și inzestrate cu aparatură electrică, materialul rulant a fost îmbogățit, astfel că rețeaua feroviară electrică în proporție de 76 %, în anul 1977, asigură permanent transportul de călători și mărfuri. S-au înființat noi ateliere de construcții și reparații: la Veneția în 1955, la Napoli în 1960. Prin alocațiile de credit, pe care autorul le menționează la fiecare plan cincinal sau decenal, a crescut eficiența tehnică și funcțională a căilor ferate, diminuându-se diferențele economico-sociale dintre Italia nordică și Italia sudică.

Volumul II se ocupă de evoluția locomotivei cu aburi a cărei istorie, în Italia, a început în anul 1839 și s-a sfârșit în 1977, istorie împărțită de autor din punct de vedere tehnic,

financiar și administrativ, în trei perioade distincte:

1839—1865 perioada de început în care s-au construit primele linii ferate și primele locomotive; 1865—1905 perioada de mijloc ce se caracterizează prin concentrarea administrațiilor feroviare; 1905—1977 perioada modernă de unificare a căilor ferate și a materialului rulant sub administrația statului.

În analiza primei perioade, autorul subliniază faptul că aproape toate proiectele de locomotive au fost executate de străini, în deosebi de tehnicienii englezi. Așa explică Italo Briano faptul că din cele 764 locomotive care au funcționat în perioada 1839—1860 pe căile ferate italiene, 709 proveneau din import. Autorul face o clasificare a tipurilor de locomotive și o amănunțită descriere tehnică a lor, indicând denumirea, proveniența, data construcției și numărul de fabrică, caracteristicile tehnice și funcționale, administrația feroviară care le-a folosit, linia ferată pe care au circulat și timpul. Autorul a reliefat, și bine a procedat, apariția locomotivelor „mastodont” în anul 1853, construite pentru tracțiunea pe planuri înclinate și folosite, în mod deosebit, pe calea ferată Genova—Torino, ce trecea prin tunelul Giovi.

Perioada de mijloc 1865—1905 analizează împărțirea căilor ferate italiene între patru mari societăți, iar, în 1885, între opt societăți.

A treia perioadă 1905—1977 a început cu constituirea căilor ferate de stat = F.S., în anul 1906, când rețeaua italiană dispunea de 2.769 locomotive, puține dintre ele fiind noi, dar împărțite în 200 grupe tehnice. În timpul primei conflagrații mondiale, dar mai ales după, deși căile ferate italiene au fost solicitate la maximum, parcul de locomotive a crescut datorită capturilor (1.000 locomotive) și, mai ales, despăgubirilor de război (31.000 unități material rulant din Austria și Germania). La încheierea păcii, Italia dispunea de 1.000 km c.f. electrificate și 6.326 locomotive, împărțite în 226 grupe. Datorită acestei situații, primul obiectiv al F.S. a fost unificarea tehnică și administrativă. Până în anul 1923, Italia a primit cărbuni din Ruhr și Silezia, în contul despăgubirilor de război.

Anul 1929 a însemnat sfârșitul locomotivei cu aburi și începutul tracțiunii electrice.

Transportul de călători cu locomotive cu curent continuu s-a inițiat în anul 1901 pe linia Milano—Varese—Porto Ceresio = 72,6 km, din care 13,9 km linie simplă și 58,7 km linie dublă. Energia electrică era produsă de centrala din Tornavento. Experimentul a dat deplină satisfacție, astfel că treptat cursele au crescut până la 100 pe zi, ceea ce a însemnat potențialul maxim al liniei. Centrala din Tornavento a devenit

insuficientă și în 1909 s-a construit o nouă centrală hidroelectrică la Varzo. Linia electricată a funcționat până în anul 1950 și ea a fost deservită de 20 automotoare construite în S.U.A. al căror număr a crescut până la 53. După modelul său, în anii 1925—1927 a fost construită linia metropolitană Napoli—Pozzuoli—Villa Literno care a funcționat numai opt ani.

Electrificarea cu curent continuu, experimental, s-a făcut pe linia Benevento Foggia în anul 1928, ca în 1939 să se hotărască trecerea la curent continuu pe toate liniile. Al doilea război mondial a împiedicat realizarea integrală a acestui plan, deoarece bombardamentele aviației anglo-americane au distrus o bună parte din parcul de locomotive și vagoane, iar rețeaua feroviară italiană, lovită în nodurile principale, a devenit neexploatabilă.

După anul 1915 s-a trecut la refacerea căilor ferate, realizându-se numai în cinci ani tracțiunea electrică trifază alimentată cu curent continuu în cea mai mare parte a Italiei. În 1971 erau în funcțiune numai 137 unități din vechile locomotive alimentate cu curent alternativ. Simultan, s-a produs modernizarea locomotivelor și vagoanelor, precum și a tuturor sistemelor automate de comandă, control, manevră, semnalizare etc.

Au fost puse în funcțiune trenuri electrice de diverse tipuri și forme care au satisfăcut necesitățile traficului feroviar în continuă creștere. S-au creat trenuri rapide și ultrarapide cu motoare electrice de o factură specială (aerodinamică), cu vagoane spațioase și elegante, dotate cu saloane, baruri și săli de fumat, oferindu-se călătorilor maximum de confort.

Volumul III se ocupă de „tracțiunea termică” (T.T.), adică de motoarele de cale ferată care nu sînt acționate nici de aburi, nici de curent electric. Aceste motoare constituie o parte importantă a parcului feroviar al statului italian și al societăților particulare. Ele se bazează pe combustia fluidelor naturali lichizi și gazoși, numiți generic carburanți. Spre deosebire de locomotiva cu aburi (combustie externă), la aceste motoare arderea se realizează înăuntru (combustie internă) și de aceea ele se notează C.I. Carburanții principali sînt lichizi (alcooolul, benzina, gazolina, bitumul) sau gazoși (metanul, butanul, gazul de iluminat).

După apariția diferitelor tipuri de motoare cu combustie internă și a diversilor carburanți, căile ferate italiene au adoptat motorul Diesel (după numele inventatorului, bavarezul Rudolf Diesel născut la Paris 1858 — mort la Harwich 1913) și au folosit bitumul lichid derivat din țiței. În primul deceniu al secolului al XX-lea, tracțiunea termică a fost

folosită paralel cu tracțiunea electrică, dar nici una nu s-a substituit tracțiunii cu aburi. Tracțiunea termică nu a luat amploare deoarece Italia nu dispune de bitum lichid decît într-o mică măsură.

Se simțea nevoia de un motor de mici dimensiuni care să ofere randamente mai bune de cît cele ale locomotivelor cu aburi. S-a căutat un motor autonom și el a fost creat în Italia de abatele Eugenio Barsanti (1821 1861) și Felice Matteucci (1808 1887). Autorul susține (vezi vol. III, p. 4 8) că fizicienii Barsanti și Matteucci au realizat un prototip de motor cu combustie internă, brevetat la Londra în 1851. Deși au mai construit patru exemplare după acest prototip, moartea prematură a lui Barsanti a decepționat pe colaboratorul său Matteucci, care a abandonat invenția, astfel că motorul cu combustie internă a apărut în anul 1867, sub paternitatea oficială a germanilor Nikolaus August Otto (1832 1891) și Eugen Langen (1833 1895). Autorul arată cauzele pentru care tracțiunea termică nu are și nu va avea în Italia extinderea pe care a cunoscut-o în alte țări, precum și cauzele pentru care T.T. a avut o aplicare mai largă în mica tracțiune (manevră) și mult mai redusă în marea tracțiune.

După ce descrie automotoarele cu viteză redusă (introduse în anul 1930) și motoarele Diesel cu putere medie utilizate pe unele linii cu trafic restrîns în perioada 1951 1965 (vezi vol. III, p. 9 18), Italo Briano prezintă locomotivele Diesel care au înlocuit locomotivele cu aburi în serviciul de manevră, subliniind contribuția celor aduse de armata americană în timpul celui de-al doilea război mondial.

După război, statul italian a trecut imediat la refacerea rețelei feroviare, precum și a parcului de locomotive și vagoane, acordînd prioritate automotoarelor termice, în deosebi automotoarelor plate pentru creșterea vitezei. Drept urmare, în anul 1957 a apărut Trans-Europ-Express cu viteză sporită și cu un confort ridicat care oferă călătorilor posibilitatea de a ajunge repede în marile centre ale continentului.

Bunele rezultate obținute în construcția de automotoare FIAT au permis exportul lor în Eritreea, Tripolitania și Abisinia încă din anul 1935, iar după 1950 în Uniunea Sovietică și Bulgaria. Iugoslavia a cumpărat automotoare Breda care sînt folosite pe calea ferată Belgrad Zagreb.

Bogația de informații cu caracter tehnic de care autorul face uneori abuz este prezentă și în descrierea diferitelor tipuri de vagoane (vezi vol. III, p. 71—102), insistînd în mod deosebit asupra vagoanelor de călători al căror confort este apreciat în lumea întregă.

În mod firesc, Italo Briano a consacrat un capitol special vagoanelor de marfă a căror evoluție a fost asemănătoare cu aceea a vagoanelor de călători, evidențiind varietatea tipurilor lor în raport cu felul mărfurilor, cu aria lor de folosire și cu viteza.

În categoria construcțiilor feroviare autorul include și stațiile, haltele de parcare, depozitele și magaziiile de mărfuri, remize și ateliere pentru materialul rulant, cabine, case oficiale și locuințe pentru personal. Subliniind aspectul arhitectonic stilizat al acestor construcții, evoluat mereu spre modernism funcțional, Italo Briano descrie istoricul marilor stații, reconstrucțiile, inovațiile și modernizările lor, mai ales ale aceluia care se găsește pe traseele internaționale (Milano, Genova, Torino, Bologna etc.) și care sunt dotate cu confortabile săli de așteptare, cu ieșiri, bufete și restaurante ai căror pereți sunt decorați artistic. Din punct de vedere urbanistic și arhitectonic, autorul apreciază că Italia ocupă unul din primele locuri în Europa și în lume.

Italo Briano analizează toate elementele care compun calea ferată, inclusiv pregătirea profesională a personalului, chemat să îndeplinească o gamă întreagă de servicii, ca traficul să se desfășoare cu rapiditate, regularitate și siguranță care constituie cele trei postulate fundamentale ale oricărei administrații feroviare.

Tratând măsurile de siguranță, penultimul capitol al volumului III descrie amănunțit comunicările telegrafice, semnalele și semnalizările, semafoarele, aparatele centrale mecanice, electrice și hidrodinamice, blocul manual, aparatele de telecomandă și automatisme.

Concluzia finală a lui Italo Briano este aceea că aportul capitalului străin a fost preponderent în construcțiile feroviare din Italia care au cunoscut un ritm vertiginos până la primul război mondial: 10 km în 1840, 2592 km în 1860, 8713 km în 1880, 14.153 km în 1892, 16.792 km în 1909. Urmind marile linii ale reliefului, rețeaua italiană pornește din nord unde face o dublă legătură cu Elveția și traversează țara în două ramificații principale: una interioară și alta pe țărmul Mării Adriatice. Ca și Elveția, Italia este o țară lipsită de cărbuni, dar dotată cu forțe hidraulice în nord unde căile ferate au un traseu greu și accidentat, ceea ce a impus electrificarea lor încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Pe baza unui program general, guvernul italian a format un sistem unic pentru alimentarea cu energie electrică a întregii țări și a asigurat căilor ferate o sursă de energie sigură și ieftină.

Pentru a ușura lectura, autorul a acordat o atenție deosebită ilustrației (gravuri, stampe și fotografii alb-negru și color), precum și cartografiei (hărți, scheme și planuri). De asemenea, fiecare volum dispune de un indice de nume proprii și o bibliografie selectivă, anexe care dovedesc nu numai o bogată documentare, ci și dorința cercetătorului pasionat de a ajuta pe cititor. Toate aceste elemente demonstrează conștiințiozitatea lui Italo Briano care s-a străduit și a realizat în *Storia delle ferrovie in Italia* o realizare notabilă a istoriografiei europene.

Dumitru P. Ionescu

* * * DIX-HUITIÈME SIÈCLE, Paris, Nr. 13, 1981, 588 p.; Nr. 14, 1982, 543 p.

Înscriindu-se printre publicațiile istorice și istorico-literare franceze de prestigiu internațional, revista anuală „Dix-huitième siècle”, organ al Societății franceze de studii asupra secolului al XVIII-lea, la conducerea căreia se află specialiști de prim ordin și în rindurile căreia figurează și cercetători români, se prezintă pe ultimii doi ani cu două masive volume de studii și articole, elegant imprimate de cunoscuta casă de editură Garnier frères.

Prima parte a numărului 13 e dedicată rolului economico-social și vieții spirituale a populației evrești din Europa, America și Asia, în epoca Luminilor (și a preluminismului), a cuceririi independenței Statelor Unite ale Americii și a Revoluției Franceze. Sunt publicate în acest compartiment care conferă numărului un caracter special, după o scurtă prezentare introductivă, studii și articole semnate de specialiști, de la instituții universitare din Paris, Avignon, Los Angeles, Boston, St. Louis, Connecticut, Cambridge (Mass.), Exeter, Bar Ilan și Ierusalim, de la Arhivele Franceze de stat sau Arhiva iezuiților din Paris.

Din temele abordate menționăm: tendințele de centralizare sau liberalizare la comunitățile evrești din Franța, pînă la unificarea încercată de Napoleon și rolul lor economic; delimitarea activității economice a evreilor în Anglia, care a fost de obicei exagerată; sfîrșitul „unei dinastii” de mari bancheri londonezi imigrați din Portugalia, bancrută de care a fost afectat și Voltaire; precursori ai emancipării evrești în Europa centrală (sec. XVII - XVIII); influența revoluției americane asupra emancipării evreilor și liberalizării comunităților acestora din Statele Unite; interesul arătat de lumea savantă din Occident „protestantismului” sectei evrești a caraiților sau „descoperirii” de către misionari a unei sinagoge la Kaifeng (reg. Hainan, China) în lumina mentalului colectiv al epocii.

„Inter arma silent musae” afirmă un vechi dicțon latin. Grupajul de comunicări prezentat la Sorbona, în cadrul celei dintîi reuniuni științifice organizate de Centrul de cercetări

asupra teatrului european, sub titlul *Le théâtre en Europe à l'époque de la guerre de sept ans (1756-1763)* pare să dovedească contrariul. În orice caz atestă că nici în această epocă zilele faste ale Thaliei n-au lipsit. „Perioada războiului de șapte ani — precizează André Blanc — a fost la Comedia Franceză o perioadă importantă, frământată și strălucitoare”. Celebra companie teatrală se instituționalizează, situația actorilor se ameliorează, se crează un comitet de lectură pentru trierea pieselor tot mai numeroase, se obțin succese de scenă și de casă. Viața teatrală cunoaște succese în Germania (Etienne Maringue, *Le théâtre en Allemagne.*) sau Italia (Robert Perroud, *Le théâtre des italiens*), iar în Spania, cum demonstrează Jacques Guinard, asistăm la începuturile criticii dramatice.

Dar războiul nu trece fără să lase urme. Dimpotrivă. Meritul major al comunicărilor — evocat de Marc Fumaroli în încheierea substanțialului său cuvînt introductiv — constă tocmai în demonstrația că istoria teatrului poate fi în același timp istorie politică, socială și culturală.

Analizînd *Reflectarea războiului în teatrul francez al epocii*, Jacques Truchet stabilește două principale unghiuri de incidență a acestor reflexe directe sau indirecte cu spiritul public, prin intermediul unor producții dramatice reprezentative, de la Diderot sau Voltaire la Sourin, Palissot, Kochon de Chabannes, Favart sau de Belloy. Dacă majoritatea au plătit tribut propagandei oficiale pentru viziunea căreia erau relevante trei teme: „războiul în dantelă, regruparea națiunii în jurul regelui, lupta contra filozofiei Luminilor, „vocile filozofiei” scoteau în evidență antiumanismul războiului și al patriotismului oficial, ridiculizînd totodată pe cei care le acuzau că au contribuit la înfrîngerea Franței. Chiar dacă în confruntarea cu cenzura oficială și virulența propagandei de război, scriitorii iluminiști au fost nevoiți să se retranșeze la un moment dat în defensivă, ideile lor s-au insinuat și în tabăra adversarilor. Cîțiva ani mai tirziu ele vor coplesi totul,

mai ales teatrul. Eșecul alianței militare franco-austriace din timpul Războiului de șapte ani, preciza Fumaroli, a marcat începutul crepusculului „Europei mondene și franceze” și prin precipitarea divorțului dintre programul teatrului vremii și gustul curții de la Versailles. Ceea ce deschidea drum dramei naționale și „dramei burgheze”. Însăși noțiunea de dramă fusese lansată de Diderot în 1757.

În Germania epoca Războiului de șapte ani, considerată epoca lui Lessing, a pecetluit alianța dintre scenă și publicul burghez împotriva gustului de curte orientat spre teatrul francez sau italian și a adus în această nouă direcție primele mari victorii. Apariția celor dintii periodice specializate ocazională marele atac al dramaturgului german împotriva normelor clasicismului francez (1759), în numele ideii teatrului național, înfăptuită la Hamburg, cițiva ani mai târziu. Cel mai semnificativ succes al acestei scene l-a constituit reprezentarea comediei *Minna von Barnhelm* de Lessing (1767), a cărei intrigă se desfășoară în urma conflictului recent încheiat, reflectând sechelele morale ale acestuia. Pentru prima dată teatrul german se îmbogățește cum remarcă Goethe, cu o operă originală autentic națională. Ea era în același timp inspirată de realitatea cotidiană, din microcosmosul vieții private, al vieții de familie, ca în teatrul burghez.

În ce privește „teatrul italienilor”, Războiul de șapte ani a oferit lui Metastasio (*Egeria*), și mai ales lui Goldoni (*La guerra*) motive semnificative de meditație morală și ideologică. Iar apariția criticii spaniole asupra reprezentațiilor teatrale (1762—1763) era intim legată de dezvoltarea fără precedent a presei în peninsulă. Dezvoltare influențată de interesul crescând al opiniei publice pentru războiul în care Spania intra chiar în acea vreme.

Al treilea grupaj de texte din acest număr al revistei „Dix-huitième siècle” îl reprezintă amplul compartiment de studii și articole documentare „Varia”.

Privirile istoricului sint atrase în particular de două contribuții la studiul istoriografiei franceze: *La condition historique à la fin de l'Ancien Régime*, semnată de Dieter Gembecki, Geneva și *Voltaire et ses sources historiques* de Larissa Albina de la Biblioteca Saltikov Șcedrin din Leningrad.

Primul studiu pleacă de la analiza activității istorice mai puțin cunoscute din cadrul și din jurul lui *Depôt des chartes*. Această instituție, ivită din necesitățile „Vechiului regim”, apăruse într-un moment în care pe conservarea sau cercetarea vechilor documente medievale se sprijinea eșafodajul social din Franța. Obiectivul fixat de la întemeiere (1762) era acela de a aduna copii după toate

diplomele și hrisoavele de pe teritoriul țării, relative la istoria și dreptul public. Deși în fruntea colaboratorilor se aflau erudiți de renume, printre care membri ai academiilor provinciale sau de la Académie des inscriptions et de belles lettres, situația marelui majorității a colaboratorilor, paleografi și arhiviști recrutați dintre slujitorii minăștrilor și ai bisericii, dar și dintre juriști sau magistrați era precară atit material cit și moral. Mai ales în ceea ce privește intelectualii laici ai sec. al XVIII-lea. era evident că muza istoriei nu le putea asigura plinea. E drept că atenția autorităților de stat n-a lipsit chiar pentru publicarea unor mari culegeri sau repertorii de documente. Se încearcă și introducerea istoriei în învățământul superior, transformându-se cea de-a doua catedră de ebraică de la Collège Royal în catedră de istorie. Tentativa eșuează în studiul moralei și analiza istorică continuă să revină în general, în instituțiile de învățământ, celui care predă franceza și retorica. În comparație cu Germania, unde dezvoltarea istoriei ca știință devine posibilă la nivel universitar în legătură cu aceea a dreptului, în Franța istoria rămânea un gen literar, în vreme ce practicarea ei profesională nu depășește categoria perei erudiții.

„L'histoire de Voltaire historien reste à écrire” — observa René Pomeau, un deceniu după tentativele monografice ale lui Furió Diaz și J. H. Brumfitt. Articolul asupra surselor istorice ale lui Voltaire din *Dix-huitième siècle* confirmă într-un fel această afirmație, pe baza cercetării însemnărilor păstrate în bibliotecă sa personală. Multe dintre acestea au fost folosite la elaborarea celebrului *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, la care marele scriitor a lucrat 34 de ani.

În domeniul istoriei social-politice și militare se înscrie un documentat articol semnat de Ahmad Gunny, de la Universitatea din Liverpool, despre viața în insula Mauritius (Île de France) și raporturile sale cu metropola franceză, pe fundalul luptei coloniale dintre Franța și Anglia, încheiată cu îndepărtarea din India a companiei franceze a Indiilor și cucerirea insulei de către englezi în 1810.

Dar atenția principală a revistei e îndreptată spre problematica istoriei culturii și a mentalităților. Fie că intră în discuție atracția pe care continuă să o exercite, după Războiul de șapte ani, călătoria în sudul Franței pentru vizitatorii englezi și deplasarea acestuia de la Montpellier la Nisa (Michèle Sacquin de la Biblioteca Națională din Paris). Fie că se încearcă explicarea concepției lui Jean Jacques Rousseau asupra rolului femeii în societate și a receptării critice în epocă a acestui statut nou al femeii, prin care inferioritatea socială era compensată de „superioritatea axiologică” (Colette Piau-Gillot). Fie

că se urmărește rolul de „instrument pedagogic” al fabulei lui La Fontaine în principalele tratate de educație, care au apărut între 1687 și 1762 (Robert Grandroute, Université de Pau). O mențiune specială se cuvine articolului lui Mieczyslaw Klimowicz de la Universitatea din Wrocław, despre influența franceză asupra renașterii teatrului polon în sec. XVIII.

O prezentare a editării *Operele complete* ale lui Diderot, întreprinsă de Jean Varloot, unul dintre conducătorii lucrării, ne pune la curent cu dificultățile și primele roade ale acestui travaliu științific imens.

Prin epoca și tematica abordată (*Au tournant des Lumières: 1780—1820*), numărul 14 1982 al revistei „Dix-huitième siècle” prezintă pentru cititorul român un interes particular. Chiar dacă analiza se oprește la spațiul francez. Era însă epoca de afirmare a iluminismului românesc și a unui început de deschidere spirituală spre Franța.

Prin înțelegerea „în specificitatea sa” a acestei epoci de tranziție de la iluminism la romantism, căreia Revoluția Franceză, apărută pentru „Europa întreagă” ca „semnul unui nou destin”, și urmările ei i-au conferit diferența specifică față de alte „fins de siècle”, se pronunță într-un incitant articol introductiv, cunoscutul specialist belgian, profesorul Roland Mortier de la Universitatea din Bruxelles, cunosător al țării și culturii noastre. Dezamăgirea provocată de unele aspecte ale Revoluției și războaielor napoleoniene, sau reacțiunea Restaurației, pun la îndoială mesajul Luminilor asupra omului și lumii. Reinnoirea conceptului impenetrabilității sufletului coincide cu reafirmarea temei răului, a dificultăților vieții și dragostei. Unii se refugiază în evocarea Greciei antice sau a evului mediu, alții înăuntrul inimii. Invazia feminină în ficțiunea literară pregătește și ea sensibilitatea romantică. Tradiția secolului XVIII era continuată de „ideologi”, dar în direcția epistemologiei și a antropologiei.

Metamorfoza spiritului Enciclopediei face în continuare obiectul articolului *Savoir totalisant et forme éclatée*. Autorul (Michel Delon, Universitatea din Orléans) analizează „criza” unității cunoașterii și a formei de expresie în două cazuri exemplare: *De la philosophie de la nature* de Delisle de Sales și *La philosophie de M. Nicolas de Rétif de la Bretonne*. Concluzia: filozofia, disciplinele științifice și practica literară se particularizează, cu voce sau fără voce, universalitatea preocupărilor devine iluzorie, asistăm fără îndoială la sfârșitul „republicii literelor”.

Abordind interdependența chimie-medicină, favorizată la sfârșitul sec. XVIII de succesele răsunătoare ale celei dintii, Jacques Guillerme, de la Centrul Național al Cercetării Științifice din Paris, se oprește asupra prestigiului de care s-a bucurat în epocă utilizarea terapeutică a oxigenului și a compuşilor săi. Instituționalizat pe temeiul unor conjecturi raționale, având ca punct de sprijin „stimulul browian”, dar infirmat de numeroasele eșecuri din practica „curelor oxigenate”, tratamentul chimic cedează de la începutul sec. XIX restaurării ideilor „naturiste” și „empirismului rațional”.

Două instituții culturale științifice, promovate de Revoluția Franceză, se bucură în acest grupaj de un interes particular: 1. rețeaua de „școli centrale” departamentale înființată în 1795 de Convenția națională cu „scop moral și filozofic”, și inovind prin introducerea istoriei în programul de învățământ (Louis Trénard, Universitatea din Lille); 2. Biblioteca Națională din Paris, realizată prin reorganizarea și îmbogățirea Bibliotecii Regale (Ly Hiang Thieu, Biblioteca Națională).

Problematica ideologică face obiectul a cinci articole, semnate de specialiști de la Sorbona, Universitățile din Rennes și Tours, Queen College al Universității din New York, Clare College, Cambridge. E prezentată critic viziunea social-politică îngustă, elitară, ruptă de realități, manifestată de reprezentanții claselor dominante prin intermediul lucrărilor Adunării notabililor, ca răspuns la publicarea „avertismentului” ministrului Calonne și la reformele fiscale preconizate de acesta, cu numai doi ani înainte de revoluție. Dintre vederile iluministe ale Doamnei de Staël se scot în relief constatările privind spiritul național și raporturile sale cu statul, pentru „modernitatea” lor. Raporturile iacobinism-liberalism sînt evocate, nu întotdeauna obiectiv prin prisma trăsăturilor „createoare” ale epocii Directoratului pentru „gestația statului burghez”. Un aspect semnificativ al „mentalului” vremii, acela al metamorfozei convingerilor religioase și mutațiilor implicate de afirmarea acestora în funcție de evenimentul politic și de orientarea vieții publice, este urmărit de la revoluție la restaurație din două unghiuri: acela al „convertirii” din anul 1790 1800 a unor figuri reprezentative din viața literară, și acela al paralelismelor din gândirea franceză și germană, politică, estetică și filozofică, de la dictatura iacobină la apariția în 1807 a *Fenomenologiei spiritului* de Hegel.

În sfârșit, două articole din grupaj privesc rolul și evoluția artei: unul evocă rolul educativ atribuit edificiului arhitectonic în perioada revoluționară, din punct de vedere moral și politic, prin analiza proiectelor monumen-

tale puse în slujba legii. Celălalt studiază în lumina dezvoltării expozițiilor de pictură, „favorizată de revoluție”, apariția „imaginii moderne a artistului” și rolul criticii de artă în condițiile înlocuirii mecenatului cu relațiile capitaliste de producție și valorificare artistică.

Două anexe documentare, un text politic nepublicat al lui Benjamin Constant (*Du moment actuel de la destinée de l'espèce humaine ou histoire abrégée de l'égalité*) și o scrisoare inedită a medicului elvețian J.M.A. Servan, marcând poziția rațiunii și a „bunului simț” față de fenomenul recent descoperit al „magnetismului animal”, încheie prima parte a acestui bogat și interesant număr de revistă.

Din cea de a doua parte, incluzând texte inedite sau regăsite și articole variă, grupate, ca și în numerele anterioare, în compartimentele: istorie, istoria ideilor, studii literare, studii documentare, rețineri: Cercetarea de iconografie populară întreprinsă de Gilles Duval, propunind o perspectivă nouă pentru cunoașterea gustului public din Anglia celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. Demonstrația prof. Miguel Benitez de la Universitatea din Sevilla că, dincolo de măsurile simplificatoare ca formă și fond, care indică dorința de mai largă difuzare, și lăsând deoparte o minoritate de orientare radicală, manuscrisele filozofice de orientare iluministă, difuzate clandestin în Franța sub „vechiul regim”, n-au urmărit luminarea poporului, ci au persistat în umbrele și limitele elitismului specific. Valorificarea unuia din cele mai vechi texte criptice materialiste publicate în epoca Luminilor: *Traité de la communication des maladies et des passions; avec un Essai pour servir à l'histoire naturelle* (1738), semnat de azi necunoscutul Moreau de Saint Elie, fratele mai mic al lui Pierre Moreau de Maupertius, caracterizat de Voltaire drept unul dintre cei mai mari geometri ai Europei. O paralelă strinsă între antropologia psiho-fiziologică din eseu anexă și opera lui La Mettrie duce la constatarea că în această carte fără răsunet apare, între alte asemănări filozofice și științifice, și ideea centrală din *L'Homme machine*, celebra lucrare a celui din urmă, publicată nouă ani mai târziu. De unde supoziția schimburilor de vederi între cei doi autori, care se cunoșteau și erau originari din St. Malo (Aram Vartanian de la Universitatea din Virginia, S.U.A.). Dacă preocuparea educativă constituie o parte însemnată a construcției utopice din *Code de la nature*, ideile pedagogice ale lui Morelly s-au afirmat încă din primele sale lucrări, *Essai sur l'esprit humain* (1743) și

Essai sur le coeur humain (1745). Ele se impun atenției prin existența unui sistem și originalitate metodelor propuse, ca și prin apropierea de înnoirea „senzualistă” a lui John Locke (Serge Baudiffier).

Confruntând rezultatele cercetărilor de specialitate cu datele oferite de Abatele Prévost în romanul *Manon Lescaut*, prof. Jean Sgard, de la Universitatea din Grenoble alcăluiește o sugestivă „scară a veniturilor”, pe categoriile sociale ale epocii, invitând la lărgirea acestei anchete „de un interes capital pentru cunoașterea vechiului regim”, prin colaborarea istoricilor și literaților. Iar articolul „*Les lettres françaises et germaniques*” de Mauvillon et leur réception en Allemagne, de Roland Krebs (Universitatea din Reims), evocare a puternicei reacții stîrnită în lumea literară germană de la mijlocul sec. XVIII de această lucrare azi uitată, atestă încă o dată interesul pentru cercetarea confruntărilor de mentalitate ale vremii.

Din restul sumarului amintim două texte insuficient cunoscute și o incursiune cu discutabilă cheie freudistă în opera lui Jean Jacques Rousseau, articole despre romanele lui Marivaux și „ultimele focuri” ale romanului „gotic” englez, corectarea unei greșeli de istorie chineză a lui Voltaire, readucerea la lumină a unui text didactic neglijat, elaborat probabil de „hughenolul” A. Teissier la Curtea Prusiei, pentru viitorul „rege sergent” Frederic Wilhelm, *Considerations sur le livre de Télémaque*, lucrare anonimă care dovedește trecerea de care se bucura în educația de curte a vremii cartea lui Fénelon; prezentarea pe baza unei corespondențe inedite a dispuștei cîștigate de astronomul francez Lalande, în favoarea achiziționării de către statul francez cu trei ani înainte de revoluție, a unui „sfert de cerc”, pentru Școala regală militară, instrument care va permite întocmirea unui catalog de 50 000 stele, monument al istoriei astronomiei franceze.

Imaginea ultimelor două numere ale revistei „Dix-huitième siècle” ar fi incompletă, dacă nu am aminti aparatul informativ reprezentat de substanțiale note de lectură, bibliografia cărților primite, discografie critică, corespondență.

Rezultat al unui impresionant efort colectiv, publicația franceză reprezintă un instrument de lucru de deosebită utilitate pentru cercetătorii epocii, și o contribuție prețioasă la înțelegerea și colaborarea internațională prin știință și cultură.

Nicolae Liu

REVISTA DE ISTORIE

INDEX ALFABETIC

ANUL XXXV, 1982

GENERALITĂȚI, ISTORIOGRAFIE, TEORIA ȘI METODA ISTORIEI

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
* * * Apelul poporului român adresat Sesiunii Speciale a Organizației Națiunilor Unite consacrate dezarmării	7	779
Istoria și pacea : acad. Ștefan Pascu ; dr. Florin Constantiniu	9	981
Istoria și pacea : acad. Emil Condurachi ; prof. univ. dr. doc. Titu Georgescu . .	10	1067
Istoria și pacea : prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România ; prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță	11	1169
* * * Simpozionul internațional „Oamenii de știință și pacea”	7	780
* * * Știința istorică în fața noilor imperative politico-educative, teoretice și metodologice	7	782
BOIA, LUCIAN, Problema agrară în istoriografia românească la începutul secolului al XX-lea	2	257
HUREZEANU, DAMIAN, Mihai Eminescu — un pasionat al istoriei (I)	1	115
HUREZEANU, DAMIAN, Mihai Eminescu — un pasionat al istoriei (II)	2	313
MAXIM, MIHAI, Atatürk și începuturile istoriografiei turcești moderne	1	105
ȘTEFĂNESCU, ȘTEFAN, Institutul de istorie „N. Iorga” la 45 de ani de la înființare și sarcinile actuale ale istoriei românești	8	873

Istorie contemporană

BUDRIGĂ, VASILE M., Din activitatea antifascistă a Partidului Comunist Român în anii 1935—1937	11	1173
BUZATU GH., Petrolul — o dimensiune a relațiilor externe ale României în perioada 1918—1924. Lupta împotriva penetrației monopolurilor străine . .	1	5
CAMPUS, ELIZA, Planul Briand de uniune europeană (1929—1930)	8	924
DASCĂLU, NICOLAE, CONSTANTIN BUȘE, Opera scrisă a lui Nicolae Titulescu și locul acestuia în istoriografia contemporană	4	483
IACOȘ, ION, Semnificația Conferinței Partidului Muncitorilor din România (iunie 1899)	10	1071
IONIȚĂ ELISABETA, Tradiții de luptă eroică ale tineretului sub conducerea Partidului Comunist Român. Documente	4	511
MATICHEȘCU, OLIMPIU, Nicolae Titulescu — diplomat patriot, luptător împotriva fascismului, pentru apărarea independenței și suveranității naționale (Opinii externe)	3	420
OPREA, ION M., Gândirea diplomatică a lui Nicolae Titulescu pe cele două continente americane	3	433
SEFTIUȚ, ILIE, Aspecte privind lupta clasei muncitoare din țările Americii Latine în etapa actuală	1	79
SMĂRCEA, DOINA, Aspecte privind participarea tineretului revoluționar și democrat la lupta împotriva fascismului (1933—1939)	3	385

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
SURPAT, GHEORGHE, Dezvoltarea multilaterală a agriculturii în cele două decenii de la încheierea cooperativizării. Trecerea la realizarea noii revoluții agrare	5—6	672
UDREA, TRAIAN, Activitatea guvernului dr. Petru Groza în perioada decembrie 1916 — decembrie 1947	8	880

Istorie modernă

BERINDEI, DAN, Giuseppe Garibaldi în ansamblul relațiilor risorgimentale româno-italiene	10	1116
CIACHIR, NICOLAE, Poziția Rusiei față de mișcările revoluționare de la 1821 din sud-estul Europei	9	1013
COSTANDACHE, JULIAN RUDOLF, Declarația americană de independență, documente major ale ideologiei burgheze. Răsunetul internațional și importanța istorică	7	822
COTOȚIU, CONSTANTIN, GAVRIL, HORJA, Vasile Lucaciu, tribun al luptei pentru drepturile și unitatea românilor	7	793
CRISTEA, GHEORGHE, Idei asociaționiste în România. Forme de asociere ale țărănimii. Obștea sătească de arendare a pământului (1864—1907)	2	229
DELUREANU, ȘTEFAN, Români alături de Garibaldi în expediția celor o Mie	10	1124
GRECU, VICTOR V., Unitatea și independența națională în gândirea revoluționarilor români din secolul trecut	12	1277
IORDACHE, ANASTASIE, Eforturile românilor din Imperiul habsburgic în revoluția de la 1848—1849 pentru unitate națională	5—6	686
IOSA, MIRCEA, Relațiile agrare din România în deceniul premergător primului război mondial	2	205
LIU, NICOLAE, Giuseppe Garibaldi — un mare patriot italian, luptător pentru libertatea popoarelor și herald al păcii	10	1101
MILIN, MIODRAG, Interferențe politice româno-srbe la confluența dintre tradiție și modernitate (1790—1848)	12	1298
NASTOVICI, EMA, Relațiile româno-turce în ajunul și în timpul primului război mondial	5—6	707
PĂIUȘAN, RADU, Lupta socială și națională a românilor bănățeni împotriva dualismului austro-ungar în anii primului război mondial	1	35
POPA, MIRCEA N., Blocada continentală napoleoniană	11	1204
TOTU, MARIA, Din tradițiile democratice și patriotice ale mișcării studențești din România (1821—1877)	3	406
VLAD, RADU-DAN, Procesul de la Tîrgoviște al mișcării antidinastice din 8 august 1870	8	903

Istorie medie

CERNOVODEANU, PAUL, Atitudinea cercurilor conducătoare din Moldova față de insurecția rakóciană (1703—1711)	2	307
CIOBANU, RADU ȘTEFAN, Începuturile și scopul Inchiziției	11	1224
CIOCÎLTAN, VIRGIL, Competiția pentru controlul Dunării inferioare (1412—1420) (I)	10	1090
CIOCÎLTAN, VIRGIL, Competiția pentru controlul Dunării inferioare (1412—1420) (II)	11	1191
CONSTANTINIU, FL., Istoria ca viață: opera științifică a acad. David Prodan	2	273
DEMENY, LUDOVIC, Primele ecouri germane ale războiului țărănesc din 1514, reflectate în așa-zisele Wunderzeichen	2	291
GOROVEI, ȘTEFAN S., Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte	7	807
IOSIPESCU, SERGIU, Ștefan cel Mare coordonate de strategie pontică	5—6	639
LIGOR, ALEXANDRU, Tradiție și modernitate în opera stolnicului Constantin Cantacuzino	1	55
MICU, IOLANDA, RADU LUNGU, Domeniul lui Matei Basarab	12	1313
PAPACOSTEA, ȘERBAN, Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare	5—6	607

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
REZACHEVICI, CONSTANTIN, Începutul epocii lui Matei Basarab și Vasile Lupu în lumina relațiilor cu Imperiul Otoman și cu Transilvania	9	1003
REZACHEVICI, CONSTANTIN, Ringala-Ana. Un episod dinastic în relațiile moldo-polono-lituaniene din vremea lui Alexandru cel Bun	8	917
REZACHEVICI, CONSTANTIN, Știri despre Ștefan cel Mare într-o cronică inedită a Moldovei (sec. XIII-începutul sec. XVII) descoperită în Polonia	5-6	654
STOICESCU, NICOLAE, Academicianul David Prodan și problema continuității românilor	2	283
STOICESCU, NICOLAE, Lupta lui Matei din Brîncoveni pentru ocuparea tronului Țării Românești	9	985
ȘIMANSCHI, LEON, Politica internă a lui Ștefan cel Mare	5-6	585
THEODORESCU, RĂZVAN, Epoca lui Matei Basarab, răscruce a vechii culturi românești	12	1330

Istorie veche

PETOLESCU, CONSTANTIN C., Contribuții la istoria Munteniei în secolul al II-lea e.n.	1	65
--	---	----

Documentar

DIȚĂ, ALEXANDRU V., O precizare privind însemnările de taină ale lui Constantin Brîncoveanu	11	1211
ȘERBAN, CONSTANTIN, Preocupări privind construirea de rachete în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea	11	1252

Dezbateri

* * * Condițiile social-politice și importanța făuririi de către partid a Uniunii Tineretului Comunist	4	533
* * * Forme ale păcii în sud-estul european în secolele XIV - XVII	1	139

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

IOAN, CHIPER, Surse germane despre misiunea Chastelain în România	12	1339
FL. CONSTANTINIU, Însemnările unui agent britanic în ajunul insurecției române din august 1944 (I)	1	161
FL. CONSTANTINIU, Însemnările unui agent secret britanic în ajunul insurecției române din august 1944 (II)	5-6	735
FL. CONSTANTINIU, 23 August 1944 în memoriile unui general german	10	1139

RĂSPUNDEM CITITORILOR

DAN, BERINDEI, Cum trebuie apreciat programul revoluției române de la 1848?	9	1040
NICHITA, ADĂNILOAIIE, Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă la 1775 și 1812 a obligațiilor de apărare a teritoriului Țărilor Române	8	900

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

MANOLESCU, RADU, Ev mediu și feudalism (concept, obiective, metode de cercetare)	7	835
PORȚEANU, ALEXANDRU, O valoroasă sinteză a istoriei economice a epocii moderne și contemporane în lumina unor probleme ale științei istoriei economice	9	1033
VLAD, RADU-DAN, CORALIA FOTINO, DANIELA BUȘĂ, Lucrări noi privind istoria județului Teleorman	2	339

	Nr.	Pag.
CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE		
APOSTOL, GELU, Sesiunea științifică a Institutului de istorie „N. Iorga”, „525 de ani de la urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare”	9	1043
BERINDEI, DAN, Colocviul de la Melk „Dunărea arteră de viață europeană”	11	1260
BERINDEI DAN, Colocviul „Garibaldi general al libertății	10	1151
BOIA, LUCIAN, Reuniunea biroului Comisiei internaționale de istoriografie	12	1355
COMȘA, EUGEN, Colocviul X al Institutului de arheologie din București	7	847
FLOREA, IOAN, Simpozion științific la Sibiu	3	457
HARET, RADU, Prioritate românească pe plan mondial (Date privind istoria arhitecturii)	12	1353
IONIȚĂ, GH. I., Faza republicană a celei de-a VI a Olimpiade naționale de istorie	9	1044
IONIȚĂ, GHEORGHE I., A VIII-a întâlnire a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie	2	348
IONIȚĂ, GH. I., A IX-a sesiune a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie	10	1150
IONIȚĂ, GH. I., A XIV-a reuniune a Comisiei de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a revoluțiilor socialiste ulterioare”	8	959
LIU, NICOLAE, „Magazin istoric” la a cincisprezecea aniversare	5-6	546
MANOLESCU, RADU, Activitatea științifică a cadrelor didactice de la Facultatea de istorie și filozofie (secția istorie-filozofic) în anul 1981	7	811
MAXIM, MIHAI, Al IX-lea Congres ture de istorie	2	351
MICU, IOLANDA, Sesiunea științifică „350 de ani de la urcarea lui Matei Basarab pe tronul Țării Românești”	12	1352
MIOC, DAMASCHIN, Cea de-a treia reuniune a Comisiei mixte româno-iugoslave de istorie	4	561
MOCANU, C., Sesiunea științifică organizată de Academia „Ștefan Gheorghiu”, C.C. al U.T.C. și Școala centrală de pregătire a cadrelor Uniunii Tineretului Comunist cu prilejul celei de a 60-a aniversări a Uniunii Tineretului Comunist	4	558
NAGIII, GHEORGHE, Sesiunea științifică „Continuitate, unitate și independență în istoria poporului român a Muzeului „Unirii” din Alba Iulia	3	154
OPRIȚESCU, MIHAI, Sesiunea științifică anuală a Institutului de istorie „N. Iorga”	8	956
PETRESCU, NICOLAE, Expoziția „Permanențe ale politicii externe românești. Centenarul Nicolae Titulescu”	8	957
PETRE, ZOE, Călătorie de documentare în Franța	3	459
POPA, MIRCEA N., Al treilea colocviu de istorie româno-olandez	1	176
PORȚEANU, ALEXANDRU, A VIII-a sesiune a comisiei mixte româno-ungare de istorie	9	1048
ROMAN, LOUIS, Constituirea Laboratorului de demografie istorică de pe lângă Facultatea de istorie filozofie a Universității din București	1	171
ROMAN, LOUIS, Laboratorul de demografie istorică la un an de activitate	11	1255
STOICESCU, NICOLAE, O metodă de lucru reprobabilă	12	1354
STROIA, M., Sesiunea științifică a Facultății istorie-filozofie a Universității București și Institutul de istorie „N. Iorga” consacrată împlinirii a 75 de ani de la răscoala din 1907 și a 20 de ani de la încheierea cooperativizării agriculturii	4	560
ȘERBAN CONSTANTIN, A XIV-a ediție a Lectoratului de vară al Societății de științe istorice din R. S. România	1	174
ȘERBAN, CONSTANTIN, A XV-a ediție a Lectoratului de vară al Societății de științe istorice din R. S. România	10	1148
ȘERBAN, CONSTANTIN, Sesiunea științifică „Pontica '81”	2	345
TROHANI, GEORGE, Al III-lea simpozion „Elenismul și litoralul Mării Negre”	11	1259
UDREA, TRAIAN, Vizită documentar-științifică în Polonia	3	458
* * * Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1981	5-6	740
* * * Sesiune științifică dedicată aniversării a 525 de ani de la uscarea lui Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei	9	1042
* * * Cronica	2	355
* * * Cronica	4	563
* * * Cronica	7	852

	Nr.	Pag.
* * * Cronica	9	1049
* * * Cronica	10	1152
* * * Cronica	11	1261
* * * Cronica	12	1356

CARIEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

ÁKOS, EGYED, <i>Falu, Város, Civilizacio. Tanulmányok a Felszabadtas és a Kapitalismus történeléből Erdély ben 1843—1914</i> (Sat, oraș, civilizație. Studii privind istoria desființării iobăgici și a capitalismului în Transilvania), Kriterion Könyvkiado, Bucarest, 1981, 360 p. (Stelian Mîndruț)	2	361
ANDREI, NICOLAE, GHEORGHE PĂRNUȚĂ, <i>Istoria învățămîntului din Oltenia</i> , vol. II, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1981, 602 p. (Victoria Popovici)	11	1262
BARRAL, PIERRE, <i>Les sociétés agraires du XXe siècle</i> , Armand Colin, Paris, 1978, 327 p. (Dan C. Rădul scu)	5—6	765
BENNASAR, BARTOLOMEO, Cu colaborarea lui Jean-Pierre Dedieu, Catherine Brault-Noble, Claire Guilhem, Marie Jose Marc, Dominique Pcyre, <i>L'Inquisition Espagnole XVe—XIXe siècle</i> , Hachette, Paris, 1979, 402 p. (Mihai Manea)	1	187
BERCIU-DRĂCHICESCU, ADINA, <i>O domnie umanistă în Moldova: Despot-Vodă</i> , Edit. Albatros, București, 1980, 148 p. (Iolanda Micu)	11	1264
BOTEZ, CONSTANTIN, IOAN SAIZU, <i>Letea un secol de istorie</i> , Edit. Sport-turism, București, 1981, 263 p. (Iulian Gh. Dima)	8	965
BRIANO, ITALO, <i>Storia delle ferrovie in Italia</i> , Cavallotti editori, Milano, 1977, vol. I—III, 947 p. (Dumitru P. Ioncsu)	12	1362
BUNTA, PETER, <i>Küzdelmes évek 1921—1928</i> (Ani de frământări), Politikai Könyvkiado, Bukarest, 1981, 261 p. (Stelian Mîndruț)	1	181
BUZATU, GH., <i>România și trustrile p troliere internaționale pînă la 1929</i> . Edit. Junimea, Iași, 1981, 274 p. (Radu Vasile)	4	561
CORVISIER, ANDRÉ, <i>La France de Louis XIV (1643—1715) Ordre interieur et place en Europe</i> în col. „Regards sur l'histoire. Histoire moderne et contemporaine” sous la direction de Michel Devèze, SEDES, Paris, 1979, 374 p. (Mihail Manea)	4	569
DELUMEAU, JEAN, <i>La peur en Occident (une cité assiégée)</i> , Collection Pluriel, Librairie Fayard, 1980, 607 p. (Ileana Căzan)	2	367
DIACONESCU, EMIL, DUMITRU MATEI, <i>Alexandru cel Bun (1400—1432)</i> , Edit. militară, București, 1979, 144 p. (Mircea Soreanu)	12	1360
DILLON, KENNETH I., <i>Scholars' Guide Washington D. C. for Central to and East European Studies</i> , Smithsonian Institution Press, Washington, D. C., 1980, 329 p. (Dumitru Vitcu)	1	190
DOGARU, MARIA, <i>Un armorial românesc din 1813. Spița de neam a familiei Bals dotată cu steme</i> , Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981, 147 p. + il. (Paul Cernovodeanu)	2	367
FENEȘAN, COSTIN, <i>Documente medievale bănățene</i> , Edit. Facla, Timișoara, 1981, 220 p. + 12 pl. (Andrei Busutoceanu)	5 6	757
GEORGESCU, VALENTIN AL. și PETRE STRIHAN, <i>Judecata domnească în Tara românească și Moldova. Organizarea judecătorească</i> , vol. II, Edit. Academiei R.S.R., București, 1981, 233 p. (Vasile Gionca)	2	360
GERGELY, ANDRÁS, ZOLTAN SZÁSZ, <i>Kiegyezés Után</i> (După dualism), Edit. Goudolat, Budapesta, 1978, 263 p. (Stelian Mîndruț)	5 6	759
GHELERTER, dr. LEON, <i>Scrieri social-politice</i> , Edit. politică, București, 1980, 416 p. (L. E-anu)	5—6	751
GIURESCU, DINU C., <i>Istoria ilustrată a românilor</i> , Edit. Sport turism, București, 1981, 640 p. (Anastasiu Iordache)	7	853
HAFFNER, SEBASTIAN, <i>The Rise and Fall of Prusia</i> , Weidenfeld and Nicolson, London, 1980, IV + 183 p. (Dan A. Lăzărescu)	3	473
IONESCU-NIȘCOV, TRAIAN, <i>Relațiile social-culturale ceho-române (Epoca modernă)</i> , Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 211 p. (Constantin Șerban)	7	859

	Nr.	Pag.
IONIȚĂ, GH. I., <i>Istoria Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România (1934—1947)</i> . Curs universitar, București, 1982, 225 p. (Mihai Oprîșescu)	12	1357
LIPTON, DAVID R., <i>Ernst Cassirer. The Dilemma of a Liberal Intellectual Germany</i> , University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 1978, XIV + 212 p. (Dan A. Lăzărescu)	8	967
LUKIANENKO, V. I., <i>Izдания Kirilliceskoi peceati XV—XVII vv. (1494—1688 gg) dlea iujnih slovian i rumln Katalog Knig iz sobrania Gasudarstvennoi publicinoi biblioteki im M. E. Saltikova—Scedrina</i> , Leningrad, 1979, 188 p. (Lidia Demény)	4	567
LUPU, N. Z., <i>Războiul italo-etioopian</i> , Edit. politică, București, 1981, 318 p. (Nicolaie Dascălu)	9	1058
LÁSZLO MERENY, <i>Boldog Békeidok. Magyarország 1900—1914</i> (Vremuri fericite. Ungaria între 1900—1914), Edit. Gondolat, Budapesta, 1978, 237 p. (Stelian Mindruș)	5—6	759
MIHĂILEANU, N., <i>Istoria matematicii</i> , vol. 2, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, 776 p. (Vasile Mioc)	11	1267
OVCINNIKOV, P. V., <i>Manifest i ukaz E. I. Puğaceva Istoriciinikovedceskoe issledovanie</i> , Izd. „Nauka”, Moskva, 1980, 280 p. (Constantin Șerban)	2	368
PANAIT, PANAIT I., <i>La cumpăna continentelor. Însemnări de călătorie în Republica Turcia</i> , Edit. Sport-turism, 1980, 160 p. + 20 il. (Paul Cernovodeanu)	10	1158
PASTOUREAU, MICHEL, <i>Traité d'héraldique</i> , Paris, 1979, 366 p. (Maria Dogaru)	1	191
PERRENOUD, ALFRED, <i>La population de Genève du seizième au début du dix-neuvième siècle. Etude démographique</i> , Tome premier: Structures et mouvements, Librairie A. Jullien, Librairie H. Champion, Genève, Paris, 1979, 611 p. (Constantin Șerban)	5	6 760
PLATON, GH., <i>Geneza revoluției române de la 1848 Introduecere în istoria modernă a României</i> , Edit. Junimea, Iași, 1980, 303 p. (Damian Hurezeanu)	10	1153
POTRA, GEORGE, <i>Din Bucureștii de altădată</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, 471 p. + 72 p. cu ilustr. (Paul Cernovodeanu)	1	182
RĂDULESCU-ZONER, ȘERBAN, <i>Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale (1878—1898)</i> , Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, 175 p. (Paul Cernovodeanu)	12	1359
RUSU, DORINA N., <i>Cercetări istorice (1925—1947)</i> . Bibliografie, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, XV + 138 p. (Alexandru V. Diță)	9	1057
SĂȘIANU, ALEXANDRU, <i>Moneda antică în vestul și nord-vestul României</i> , Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1980, 200 p. (Viorel Faur)	10	1157
SCAFEȘ, CORNEL VLADIMIR ZODIAN, <i>Barbu Știrbei (1849—1856)</i> , Edit. militară, București, 1981, 208 p. (Mihai Oprîșescu)	11	1265
SIMIONLESCU, D., GH. BULUȚĂ, <i>Pagini din istoria cărții românești</i> (Edit. Ion Creangă, București, 1981, 191 p. + il. (Iacob Mărza)	10	1155
STĂNESCU, M. C., <i>Mișcarea muncitorească din România 1924—1928</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, 296 p. (Gh. I. Ioniță)	5—6	718
SZABAD, GYORGY, <i>Hungarian Political Trends between the Revolution and the Compromise (1849—1867)</i> , Akadémiai Könyv-Kiado, Budapesta, 1977, 184 p. „Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, 128, Edited by F. Mucsi (Stelian Mindruș)	3	468
ȘANDRU, D., <i>Populația rurală a României între cele două războaie mondiale</i> , Iași, 1980, 213 p. (Ioan Saizu)	3	462
ȘTEFAN, I. M., EDMOND NICOLAU, <i>Scurtă istorie a creației științifice și tehnice românești</i> , Edit. Albatros, București, 1981, 286 p. (Dem. Urmă)	3	463
VAILLAND, ROGER, RAYMOND MANEVY, <i>Un homme du peuple sous la Révolution</i> , Gallimard, Paris, 1979, 224 p. (Mihai Manea)	5—6	761
WILHELM, JACQUES, <i>La vie quotidienne des Parisiens au temps de Roi Soleil 1660—1715</i> , Hachette, Paris, 1978, 295 p. + 1 h. (Mihai Manea)	9	1061
ZAMFIRESCU, DAN, N. Iorga. <i>Etape către o monografie</i> , Edit. Eminescu, București, 1981, 188 p. (Gh. I. Florescu)	9	1050
* * * Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. <i>Corespondență</i> , Text ales și stabilit traducere, studiu introductiv și note de Emil Boldan, Edit. Minerva, București, 1980, XLVII (XLVIII) + 569 (670) p. + 48 pl. (Paul Oprescu)	8	963

	Nr.	Pag.
* * * <i>Corespondența lui George Moroianu (1891–1920)</i> vol. I, <i>Scrisori primite în limba română</i> , Ediție îngrijită, introducere, note și comentarii de Șerban Polverejan, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 338 p. + il. (<i>Cornelia Bodea</i>)	5–6	752
* * * <i>De Tuxpan à La Plata</i> La Habana 1979, 178 p. (<i>Ovidiu Bozgan</i>)	2	370
* * * <i>Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene 1821–1918</i> , Edit. Facla, Timișoara, 1981, 281 p. (<i>Victor Neumann</i>)	7	858
* * * <i>Documente privind mișcarea muncitorească și socialistă din Oltenia până la crearea Partidului Comunist Român</i> , Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1981, 325 p. (<i>Constantin Dobrescu</i>)	3	466
* * * <i>Documents diplomatique français 1932 1939, 1ère série (1932 1935)</i> , tome IX (16 janvier–23 mars 1935), Imprimerie Nationale, Paris, 1980, 731 p. (<i>Nicolae Dascălu</i>)	8	974
* * * <i>Enlightenment and Romanian Society</i> , Edited by Pompiliu Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 280 p. (<i>Ștefan Lemny</i>)	1	184
* * * <i>George Bariș și contemporanii săi</i> , vol. V, ediție îngrijită de Ștefan Pascu (coordonator) Ioan Chindriș, Gelu Neamțu, Dumitru Suciu și George Ci-păianu, Edit. Minerva, București, 1981, 386 p. + 34 pl. (<i>Gheorghe Naghi</i>)	2	357
* * * <i>Historici van de twintigste eeuw</i> , Utrecht-Antwerpen-Amsterdam, 1981, 404 p. (<i>Dan Berindei</i>)	2	374
* * * <i>La nouvelle histoire</i> . Sous la direction de Jacques le Goff et Roger Chartier Jacques Revel, C.E.P.L., Paris, 1978, 575 p. (<i>Les Encyclopédies du Da-voir moderne</i>) (<i>Ștefan Lemny</i>)	7	862
* * * <i>Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente 1848–1918</i> , Direcția Generală a Arhivelor Statului, Filiala Maramureș a Arhivelor Statului, București, 1981, 411 p. + LIII ilustrații (<i>Lucia Taftă</i>) . .	9	1055
* * * <i>Mărturii ale trecutului. Album de documente</i> , București, 1981, 238 p. (<i>Damaschin Mioc</i>)	4	566
* * * <i>Mihai Viteazul în conștiința europ ană</i> , vol. I, Documente externe, Edit. Academiei R. S. România, București, 1982, 695 p. cu facs. (<i>Fl. Constan-tiniu</i>)	8	961
* * * <i>Probleme fundamentale ale istoriei patriei și Partidului Comunist Român</i> . Tematică, bibliografie, crestomație, Edit. didactică și pedagogică, București, 1981, 591 p. (<i>Gelu Maksutovici</i>)	1	179
* * * <i>Povest o Kulikovskoi bitve. Iz Litevogo leto pishnogo svoda XVI veka</i> (The Tale of the Battle on the Kulikovo Field) Izd. „Avrora”, Leningrad, 1980, 193 p. și facsim. (<i>Victor Eskenasy</i>)	3	477
* * * <i>Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae</i> , t. I. Academia scientia-rum slovac. Ediție îngrijită de Vincent Sedlák, Veda, vydavatelstvo Academie vied Bratislava, MCMXXX, 650 p. (<i>Traian Ionescu-Nișcov</i>)	10	1159

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

BUSUIOCEANU, ANDREI, „Annales de démographie historique” (1980), Mouton, Paris, La Haye, New York, 396 + CXXI p.	11	1269
DEMÉNY, L., „I. P. H. Yearbook”, vol. I, I.P. H. Edition, Basel, 1980, 222 p.	7	865
LIU, NICOLAE, „Dix huitième siècle”, Paris, nr. 13 (1981), nr. 14 (1982), 1100 p.	12	1368
MOCANU, CONSTANTIN, „Analele Universității București, Seria Istorie”, an XXX (1981), 164 p.	2	375
NEUMANN, VICTOR, „Crisia”, X, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1980, 793 p.	1	197
PĂIUȘAN, ROBERT, „Mehedinți – Istorie și cultură”, Drobeta-Turnu Severin, 1980, 670 p.	5–6	771
VLAD, RADU-DAN, „Arhivele Olteniei”, Craiova, nr. 1 (serie nouă), 1981, 351 p.	10	1181
VLAD, RADU-DAN, „Revista arhivelor”, an LXI, vol. XLI (1979), nr. 1–4, 496 p.	4	575
INDEX ALFABETIC (<i>Gelu Apostol</i>)	12	1372

Gelu Apostol

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile, Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, Revista revistelor, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Presă comunistă în România interbelică.

Localul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero.

Începuturile și dezvoltarea învățământului economic românesc până la 1877.

Revocarea Edictului din Nantes (1685) și consecințele sale.

Schiță a constituirii statelor medievale românești.

Dovezi istorice despre unitatea limbii române.

Cotitura lui Traian din 112 e.n.

Conceptia Partidului Comunist Italian privind cucerirea puterii politice.

Instituția agiei în Țara Românească.

Opinia publică din S.U.A. și războiul italo-etioopian.

Ecoul internațional al leșilor temporare a României din primul război mondial (noiembrie 1917 — mai 1918).

Rolul și evoluția alianțelor politice coordonate de partidele clasei muncitoare din unele țări vest-europene în lupta pentru democrație și transformări revoluționare.

Epistolar inedit Gheorghe Magheru.

Curenți sudice în neolitul românesc.

Considerații privind social-democrația germană (1869—1914).

Localizarea bătăliei dintre Basarab I și Carol Robert (1330) în Banatul de Severin.

RM ISSN CO—3870

